Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat

"Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz"

Merre tartunk?

Eredmények és dilemmák

Szociológia Munkabizottság tanulmánykötete

2024

Merre tartunk?

Eredmények és dilemmák

Tanulmánykötet

2024

IMPRESSZUM

Kiadja:

MTA VEAB

Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottság

Szociológiai Munkabizottság

Kiadó: Garaczi Imre

Szerkesztő: Dr. Ládonyi Zsuzsanna

Veszprémi Érseki Főiskola, egyetemi docens

Szociális Tanulmányok Tanszék

Lektor: Dr. Baróti Enikő

2024

Veszprém

ISBN 978-963-7385-99-5

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés

1. Ivony Éva: Gazdálkodó tanyák a Kiskunságon – megküzdési stratégiák a változó társadalmi-gazdasági környezet és a klímaváltozás hatásai mellett
2. Leveleki Magdolna: Faluról városra – városról falura A belföldi vándorlás alakulása Magyarországon hazai kutatások alapján
3. Soós Zsolt: A szociális munka és a felsőoktatás perspektívái a szegregátumokban végzett segítő munka területén
4. Nagy Tamás: Online oktatáshoz kapcsolódó Moodle oktatói fórumbejegyzések szövegbányászati vizsgálata
5. Mészáros Attila: Oktatói szerepek megváltozása és fejlesztése a szakképzésben

6. Szűcs Kanda Emőke: A munkahelyi pszichoterror megjelenése és hatása

Bevezetés

A Covid-19 vírus okozta járvány hatásait még fel sem dolgoztuk, mikor az országhatárunk mellett kitört a háború, hatással van a mindennapi életünkre. Sokszor nehéz eldönteni, hogy merre is tartunk, milyen beavatkozásokra van szükség. Ebben az évben a munkabizottság tagjai, meghívottjai példákon keresztül mutatják be a kutatási területeiket, eredményeiket, javaslataikat.

A konferencia megmutatja a munkabizottság sokszínűségét és a koherenciáját. Minden kutató a saját környezetét vizsgálja és jobbító szándékkal javaslatokat fogalmaz meg.

Szerkesztő

Gazdálkodó tanyák a Kiskunságon – megküzdési stratégiák a változó társadalmi- gazdasági környezet és a klímaváltozás hatásai mellett

Dr. Ivony Éva

Veszprémi Érseki Főiskola, Veszprém

Bevezetés

A Értéktár-Kutatások közül a Csatári Bálint nevével fémjelzett, Tanyakollégium III. címet viselő kutatási ciklusra 2021 őszén és 2022 tavaszán került sor. Az Alföld tanyavilágát feltáró vizsgálat több felsőoktatási intézmény oktatóinak és hallgatóinak részvételével valósult meg a Kiskunságon, melybe a hagyományok szerint a Veszprémi Érseki Főiskola Szociális Tanulmányok Tanszéke is bekapcsolódott. Az őszi félévben a kérdőíves felmérés került lebonyolításra, melybe egy szociális munka szakos, harmadéves hallgatóval együtt vettünk részt. A Petőfiszállás külterületén található tanyákat kerestük fel, az ott élő családok életkörülményeiről gyűjtöttünk adatokat. Majd 2022 tavaszán – ekkor már a hallgató nélkül – gazdálkodó tanyákat kerestem fel, ahol a gazdákkal készítettem félig strukturált interjúkat. Jelen tanulmány ezt az interjús vizsgálatot foglalja össze. Az interjúk a gazdaságok múltját és jelenét vették górcső alá, kitérve a tevékenység indulásának körülményeire, a gazdaságok fejlesztésére, továbbá arra, hogy az elmúlt évtizedekben milyen hullámhegyek és hullámvölgyek jellemezték a gazdálkodást, tekintettel a társadalmi-gazdasági változásokra és a változó éghajlati viszonyokra. A Petőfiszállás külterületén készült interjúk tanulságai, egy a fenti kutatás mindkét hullámát összefoglaló tanulmánykötetben jelentek meg.[1] E korábbi írás kibővített változata a jelen tanulmány, mely egy rövid elméleti bevezetővel és a tanyákon élők- és gazdálkodók körében tapasztalt megküzdési stratégiák típusaival, a gazdaságok adaptációs formáival egészül ki.

1. A tanyarendszer kialakulása

A magyar tanyarendszer fejlődésének négy történeti korszakát különíti el Erdei Ferenc (1976). A tanyák őskora a honfoglaláskori megszállástól kezdődően a középkori településrendszer kialakulásán át, a török hódoltság, majd az újjáépülés időszakára tagolódik. Az első szakaszban, a török hódoltság pusztításának eredményeként az aprófalvas alföldi településszerkezet elpusztult, a lakosság nagyobb

[1] Rigó Róbert–Demeter Péter (szerk.) (2023): *Tanyakollégium III*., Lakitelek: Antológia Kiadó. (Jelen tanulmány a szerkesztők hozzájárulásával jelenik meg.)

településekbe tömörült. Idővel azonban e települések túlzsúfoltsága, illetve a gazdálkodás követelményei miatt a népesség egy része a községek körüli pusztákba települt ki, szórványtelepüléseket hozva létre. A 18. század második felétől a 19. század közepéig az alföldi térségekben a termelés kiterjedése, a szántóföldi tanyák rendszerének kialakulása volt a jellemző, és az állattartás mellett a gabonatermelés is meghatározóvá vált. E településforma társadalmi kiépülése során jött létre a magyar tanyás társadalom. Ezt az időszakot tekintjük a tanyarendszer második korszakának, melynek további sajátságos jellemzője egyrészt a nagycsaládok felbomlása, a fiú leszármazók kiválása az atyai házból, majd önálló gazdálkodásuk elindítása saját birtokon. Másrészt az öröklési jog átalakulása, melynek következtében már a lánygyermekek is örökölhettek, méghozzá ugyanakkora részt, mint fiútestvéreik. Harmadsorban pedig a földközösség és a nyomásrendszer teljes megszűnése, vagyis mindenki úgy szántotta a földjét, ahogy jónak látta. A harmadik korszakot a termelés további kiterjedése és belterjesülése jellemzi elsősorban. Az időközben lezajló társadalmi változások következtében egyre többen települtek ki a tanyákra. A negyedik korszakban a tanyákon folyó termelés intenzívebbé válása volt a meghatározó. A kerti termelés nagymértékben elterjedt az Alföldön, egyre intenzívebb kereskedelem alakult ki a község és tanya, illetve város és tanya között, mely során kiépült exportpiacok felszívták a tanyavilágban megtermelt termékeket. Mindeközben a tanyasi lakosság életkörülményei is fejlődésnek indultak, a házak berendezése átalakult, polgárias jelleget öltött, a tanyástársadalmak rétegződése elindult egyfajta polgáriasodás útján. A társadalom átalakulása ugyanakkor magával hozta az új tanyaformák megjelenését, mint például a farmtanya, vagy a haszonbéres tanya (Erdei, 1976).

A tanyarendszer kialakulásának három fázisát különítette el levéltári kutatásai alapján Rácz István: a „kialakulás", majd a „szétterülés", végül a „besűrűsödés" időszakait (Rácz István, 2000, id. Szilágyi, 2020). Rácz a „tanyásodás" kezdeti időszakát 1600 és 1750 közé helyezte, mely időszakban az Alföld nagyobb települései, mint pl. Debrecen, Szeged és Kecskemét már városként funkcionáltak. A török hódoltság pusztításai elől e városok külterületére települt be az alföldi aprófalvak népessége. A második időszak a 18. századi népességszaporulat idejére esik, ez az újjáépítés időszaka is, amikor a sűrűn lakott városkörnyéki területekről a korábbi beköltözők kiáramlanak a pusztába. A tanyarendszer kiteljesedése, mint harmadik fázis, a „besűrűsödés" koraként a 19. századra esik, egészen az 1930-as évekig terjedően. (Szilágyi, 2020:18-19).

A magyarországi tanyarendszer átalakulása két eltérő tanyatípus kikristályosodását hozta magával: a nagygazdatanya és a kisgazdatanya típusait. A nagygazdatanya elsősorban gazdasági egységként funkcionált, melynek tulajdonosa, a gazda a városban élt, így ez a tanyatípus szervesen kapcsolódott egy városhoz vagy községhez, tehát nem önálló települési egységként jelent meg a településszerkezetben. A kisgazdatanya ezzel szemben már nem csupán termelési egységként, hanem lakóhelyként is működött, a gazda és családja állandó lakóhelyéül szolgált, így azt egy fokozottabb

berendezkedés jellemezte. A magyar tanyák nagyrésze állandóan lakott volt, ezért azokra, a közeli várostól, annak sűrű település-szerkezetétől eltérő, különálló települési egységekre, mint „szórványtelepülésekre" tekintett a korabeli tudós társadalom. Jóllehet azok a közeli várossal, községgel egy közigazgatási egységet alkottak, ezért földrajzilag „tartozéktelepüléseknek" minősültek, míg a népszámlálási statisztika szerint „külterületi lakott helynek" (Erdei, 1976: 23-28).

A társadalom térbeli szerkezetének változásait feltáró kutatások látószögébe tehát óhatatlanul bekerültek a településhálózat alkotóelemeit képező tanyák, ami újabb tanya-tipológiák kialakulásához vezetett. Erdei modelljétől valamelyest eltérő típusokat sorolt fel Romhány Pál. Kutatásai alapján a külterületi településegységek eltérő funkciója és berendezettsége alapján a következő tanya-formákat azonosította: „kisüzemi tanyák, háztáji tanyák, önellátó tanyák, átmeneti tanyák, kerti tanyák, illetve átalakult tanyák" (Kulcsár, 1976: 269). A magyarországi alföldi tanyavilág az 1930-as években Európa legkiterjedtebb szórványvidékét képviselte. A településméret, a foglalkozási szerkezet és a népmozgalom indikátorai alapján kialakított jellegzetes településcsoportok közül a legkisebb egység tehát a jól ismert „tanya" volt. A nyolcvanas évek elején „3153 községünk közül 193 alföldi község minősült tanyás jellegűnek. Mellettük még 27 város külterületén él olyan jelentős számú tanyai népesség (…) mely tanyás jellegű várossá avatja ezeket a településeket." (Lettrich, 1982: 53). A tanyák lakosságszáma a századfordulót követően folyamatos csökkenést mutatott. Míg „1930-ban 1,9 millió, 1949-ben 1,6 millió, 1970-ben már csak 852 ezer, 1980-ban 443 ezer ember lakóhelye volt külterületen" (Andorka, 1997: 204).

A Kárpát medencében lezajló társadalmi átalakulás és a lakosság térbeli átrendeződése mellett az éghajlati viszonyok változása éppen kedvező irányba befolyásolta a gazdálkodás elterjedését. A 17-18. századot egy folyamatos lehűlés, csapadékos időjárás jellemezte, melynek következtében az Alföldön nagy területek kerültek víz alá. Ennek következtében e földterületek mezőgazdasági termelésbe vonása lehetetlenné vált, így ezeket a térségeket legelőkként hasznosították. A csapadékos időjárás ugyanakkor gátat vetett a száraz, homokos területek kiterjedésének. A jelentős csapadékmennyiségnek köszönhetően a legelők minősége javult, ami a nagyállattartás elterjedését segítette elő a térségben. Ebben az időszakban a nyarakat az enyhébb, kevésbé forró időjárás jellemezte, ami kedvezett a gabonatermelésnek, és megemelte a terméshozamokat. Ebben az időszakban nőtt meg a mezővárosok száma. De az alföldi aprófalvas települések döntő része is ebben az időszakban pusztult el. A 18. század második felében az éghajlati viszonyokat tekintve felmelegedés vette kezdetét, ami egybe esett az újjáépítés időszakával, amit népességszám növekedés és a tanyarendszer kiterjedése jellemzett. Ebben a periódusban egyre gyakrabban jegyeztek fel aszályos időszakokat, a Balaton vízszintje másfél méterrel volt a megszokott szinttől alacsonyabb, a Fertő tó pedig két alkalommal is kiszáradt (1740-ben és 1773-ban). A tizenkilencedik század elején egy ismételt

lehűlési hullám kezdődött, ami azonban nem volt hosszú életű. A Föld átlaghőmérséklete az adatok alapján a 19. század második felétől folyamatosan emelkedett és mára meghaladja az iparosodás kori (1850-1900) referenciaértéket 1,25 Celsius-fokkal[2]. A felmelegedésnek köszönhetően az Alföldön egyre nagyobb térségeket hódított vissza a termeléstől a futóhomok, és egyre gyakoribbá váltak a homokviharok. Az alföldi gazdák a futóhomokosodást már az 1800-as években szőlő- és gyümölcsös telepítésével próbálták kivédeni, így sikerült visszaszorítani, a „síván"-t, melynek akkor már csak egy-egy területen volt nyoma. (Szilágyi, 2020)

A 20. században, az éghajlati viszonyok szélsőségessé válása mellett az alföldi térségek elsivatagosodása, a vizes élőhelyek kiszáradás gyakoribb természeti jelenségekké váltak. A Duna-Tisza közén egyre hosszabb aszályos időszakok váltották egymást, ami megtizedelte a termésátlagot. Az Alföld különböző térségeiben a talajok kiszáradtak, az elérhető vízmennyiség lecsökkent, alacsony talajvízállást eredményezve, ami egyfajta válsághelyzetet hozott létre a mezőgazdasági termelésből élő, intenzív növénytermesztésen alapuló tanyagazdaságok életében. A vízgazdálkodás központi kérdéssé vált a külterületen gazdálkodók körében. A gazdaságok működéséhez szükséges vízellátást fúrt kutakkal oldották meg a gazdák, azonban a csapadékvíz elvezetését a régi, ásott csatornarendszer már nem tudta a külterületen biztosítani. A tanyán élők, gazdálkodók egyrészt próbáltak alkalmazkodni, valamilyen módon reagálva a környezeti változásokra, másrészt viszont igyekeztek önmagukon és a környezetükön is változtatni, amit a szakirodalom már adaptációnak nevez (Leveleki, 2013). A gazdák olyan megküzdési stratégiákat igyekeztek kidolgozni és kialakítani, amivel a szélsőségessé vált éghajlati viszonyok és ezek kedvezőtlen hatásai mellett is biztosítani tudták gazdaságuk működőképességét és családjuk megélhetését. Mielőtt rátérnénk a gazdaságok helyzetének, illetve adaptációs formáinak ismertetésére, röviden kitérünk Petőfiszállás és külterülete társadalmi-demográfiai jellemzőire.

2. Petőfiszállás múltja és jelene

A Bács-Kiskun megyei falu, Petőfiszállás (korábbi nevén Ferencszállás) a Duna-Tisza közi homokhátságon, a Kiskunság déli részén terül el. A településen, IV. Béla uralkodó és a kun nemzetségfők között 1240-ben megkötött bánmonostori egyezmény alapján kunok telepedtek le. A kun szállásterületek autonómiáját később IV. László király adta meg, miután a nemzetségek felhagyva nomád életmódjukkal, szilárd házakba költöztek és keresztény vallásra tértek. A Duna-Tisza között a Csertán nemzetség talált szálláshelyet magának és a 15. századra lassan beilleszkedett a feudális államszervezetbe. A nemzetségek a területi önkormányzást székekbe, azon belül szállásokba szerveződve gyakorolták. A 18. században Ferencszállás még nem válhatott önálló településsé, előbb Kecskemét városa bérelte ki a földterületét, majd később

[2] Ripple, William J. et al. (2021): World Scientists' Warning of a Climate Emergency 2021. In: *BioScience*, 71 (9): 894-898. p.897, Forrás: https://academic.oup.com/bioscience

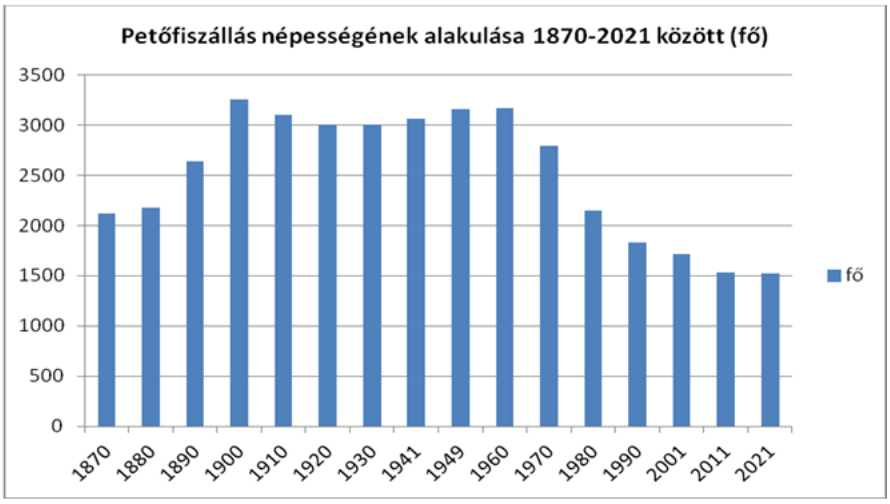
Kiskunfélegyháza vásárolta meg. Ezt követően 1952-ben a Tanyai Tanács kezdeményezte Ferencszállás község megalakítását, melyet Petőfiszállás névre kereszteltek, tisztelegve nemzeti költőnk, Petőfi Sándor előtt. Petőfi családjával 1824-1830 között élt Kiskunfélegyháza központjában. Édesapja, Petrovits István a település határában bérelt csárdát, és marháinak, juhainak a petőfiszállási Péteri-tó közelében elterülő gyepes területek biztosítottak táplálékban gazdag legelőt.

Petőfiszállás 1952. január 1-vel alakult tehát önálló községgé, jóllehet ma is erősen kötődik, elsősorban gazdasági és közigazgatási szempontból Kiskunfélegyházához. Míg az 1960-as években a község lakosságának és a tanyán élőknek a megélhetését elsősorban a mezőgazdaság, főként a gabonatermesztés és juhtartás biztosította, a '90-es évekre a lakosság munkaerő-piaci szempontból már diverzifikáltabb képet mutatott. Sokan felhagytak a gazdálkodással és helyi üzemekben, magángazdaságokban, vagy Kiskunfélegyházán dolgoztak (Bánkiné M. E., 2000).

A térség tartós éghajlati viszonyaiban a múlt században egyfajta fordulat következett be, a korábbi csapadékos időszakot szárazabb klíma váltotta fel. A folyamatos felmelegedés évek alatt fellazította a kötött homoktalajt, és megkezdődött a térség futóhomokosodása, melyet gyümölcsfák, szőlő, illetve erdősávok ültetésével próbáltak megakadályozni a lakosok (Rigó, 2023). A térség éghajlati viszonyaira mára a szélsőséges időjárás jellemző, melyet a globális felmelegedés egyre inkább felerősít. A Petőfiszállás határában található Péteri-tó 2020-ról 2021-re teljesen kiszáradt, mellyel együtt az itt élő madárfajok is eltűntek. Ezzel a térség ökoszisztéma-funkciói jelentősen károsodtak, a hosszabb aszályos időszakok új invazív fajok (gyomok, rovarok) megjelenéséhez vezettek.

Petőfiszállás településhez tartozik a Kiskunság legkiterjedtebb tanyavilága, mely tanyás külterület, tehát nem önálló település. A népessége az 1960-as években összeszámolt 3168 főről a 2000-es évekre a felére csökkent, 2022. január 1-én 1527 fő az állandó lakosainak száma (1. sz. ábra).

1. sz. ábra*

* Forrás: Az 1870-2011 közötti adtok a KSH TEIR adatbázisából, a 2021-es adatok a Petőfiszállási Önkormányzat adatszolgáltatásából származnak. Az 1870-1960 közötti népességszámot a KSH adatállománya „Jelenlévő összes népesség"-ként határozza meg, míg az 1970-2021 közötti adatokat „Állandó népesség"-ként.

A külterületi tanyás ingatlanok száma az 1961-ben regisztrált 788-ról 1988-ra 880-ra nőtt, azonban a ’90-es évek végére a felére, 450-re apadt (Bánkiné M. E., 2000: 103, 188). Az elmúlt három évtizedet vizsgálva elmondható, hogy a település lakosságának kétharmada élt külterületen, tanyás környezetben. Ez az arány ma is megfelel a valóságnak, a tanyán lakó népesség lélekszáma az 1990-es évben 1106 főt, 2000-ben 1021-főt, 2011-ben 949 főt, míg 2021-ben 905 főt számlált.[3] Az 1. sz. ábrán látható, hogy a község lakossága 1960-tól kezdődően lassan, de folyamatosan csökken. Ez egyrészt a tanyán élő fiatal korosztály elvándorlásának, másrészt a térségben jellemző alacsony születésszámnak köszönhető.

Az aktívkorú népesség aránya meglepően magas a faluban, de a külterületen is. A lakosságszám 1990 és 2021 között a főbb életkori korcsoportok mindegyikében nagyjából egyharmaddal csökkent, eltekintve a 19-65 éves aktívak csoportjától. Ez utóbbi esetében a csökkenés mértéke csupán 8%-ot ért el, amit megmagyaráz, hogy az ide betelepülők jellemzően a középkorosztályhoz tartoznak. A legfiatalabbak, a 0-14 évesek száma 194 főről 140 főre, a 15-18 évesek aránya majd’ a felére (67-ről 36 főre) redukálódott, míg az idős, 66-75 évesek létszáma 116-ról 78 főre, a legidősebbeké pedig 73 főről 48 főre mérséklődött.

Magyarországon az utóbbi évtizedekben a szuburbanizációs folyamatok felerősödését lehetett tapasztalni. Ennek egyik aspektusa a nagyvárosokhoz tartozó külterületi zártkertekbe (Vígvári, 2022), illetve a külterületi tanyás térségekbe történő kiköltözés (akár városi lakás vagy falusi ház fenntartása nélkül). Ez a belső vándorlási folyamat a különböző típusú és jellegű tanyák elszaporodását eredményezte az alföldi térségben is. Annak ellenére azonban, hogy egyre több fiatal választja a tanyasi életformát, Petőfiszállás külterületén a lakosság megfiatalodásáról még nem lehet beszélni. A 0-18 évesek aránya a népességen belül 1990-ben 23.6, míg 2021-ben 19.4 százalékot tett ki. Az idős korosztály pedig a kiköltöző fiatalokkal ellentétben vagy beköltözik a faluba, városba, vagy kihal a településről; a külterületi népességen belüli arányuk az 1990-es 17 százalékról mára 14 százalékra csökkent. A tanyán élők nemek szerinti megoszlása az országos arányokat tükrözi, a lakosság 46%-a férfi, 54%-a nő, ami 1990-2021 között nem változott lényegesen (1. sz. táblázat).

[3] A Petőfiszállási Önkormányzat adatszolgáltatása.

1.sz. táblázat
Petőfiszállás külterületén élők nem és főbb életkori korcsoportok szerinti megoszlása 1990 és 2021 között (fő)*

	1990		2000		2011		2021	
	férfi	**nő**	**férfi**	**nő**	**férfi**	**nő**	**férfi**	**nő**
0-14 éves	92	102	93	88	82	89	71	69
15-18 éves	29	38	25	35	18	22	16	20
19-65 éves	315	341	294	328	279	317	276	327
66-75 éves	51	65	43	54	39	48	33	45
76 éves és idősebb	27	46	22	39	20	35	17	31
Összesen	***1106***		***1021***		***949***		***905***	

*Forrás: A Petőfiszállási Önkormányzat adatszolgáltatása.

A község életében meghatározó a pálos rend kezelésében álló Petőfiszállás-Szentkút zarándokhely, a gyógyító hatású Mária-forrással. Itt épült fel 1875-ben közadakozásból a kegyhely első kápolnája, de a tanyavilág első állandó iskolája is, melyet további öt kisiskola építése követett a klebelsbergi iskolateremtési program keretében. A tanyasi iskolákban, közülük is az utolsóban 1995-re szűnt meg az oktatás (Bánkiné M. E., 2000:114-121).

Petőfiszállás térsége ma is vonzó célpont nem csak a faluból, városból gazdálkodási céllal tanyára költöző fiatalok, de a nagyvárosi életforma helyett vidéki környezetre vágyó, nem gazdálkodási céllal érkező középkorosztály, illetve a nyugdíjas korúak számára is. Ugyanakkor külföldről, elsősorban Hollandiából, Németországból egyre több idős házaspár, család települ át a tanyavidékre pihenés, üdülés céljából, mivel a külföldi magasabb nyugdíjukból itt jó életminőséget, kényelmes életet tudnak biztosítani maguk és családjuk számára.

A községi és paraszti társadalom hátrányos helyzete a ’80-as és a ’90-es években alig változott (Andorka, 1996). Az uniós csatlakozás során, a területfejlesztési politikák alakítói az alföldi tanyás térségekre már a modern európai vidékfejlesztés célterületeiként tekintettek. A 2000-es évek második felében számos vidékfejlesztési forrás állt rendelkezésre, 2015-től pedig elindult a Tanyafejlesztési Program. Az uniós és hazai támogatásokat kihasználva a hagyományos formák, mint a „házkörüli gazdaságok, részmunkaidős és kisegítő gazdaságok, családi gazdaságok és mezőgazdasági vállalkozások” mellett a tanyák új funkciókat is felvettek. Így például a vidéki turizmus fejlesztésével ott, ahol kihaltak az idős tulajdonosok, sok esetben a tanyák üdülő vagy szolgáltató tanyákká váltak (Bray-Kovács, 2021:15-16).

3.A gazdálkodó tanyák jellemzői és a tanyavilágban élők megküzdési stratégiái

A mezőgazdasági tevékenységgel (növénytermesztéssel, állattartással) foglalkozó gazdálkodó tanyák tulajdonosai már szüleiktől megtanulták azokat az ismereteket, amelyekre támaszkodva maguk is gazdálkodásba kezdtek. Néhány család esetében azonban nem az áthagyományozott, hanem a szerzett

tudás, az iskolák, tanfolyamok alapozták meg a gazdálkodáshoz szükséges szakmai tudást. Így mind az aranykalászos gazda tanfolyam, mind a tevékenységhez szükséges szakirányú végzettségek (például faipari technikum, hentes-húsfeldolgozó OKJ-s tanfolyam) megszerzése a tanyára költözést követően vált esedékessé, több esetben pályázati feltételek okán. De előfordult, hogy a gazdák szomszédoktól, ismerősöktől kértek szakmai segítséget, vagy az Internetről szerezték be az éppen szükséges információkat. Ez utóbbi ismeretszerzési forma elsősorban a nagyvárosból kiköltözők esetében volt meghatározó.

A gazdálkodók között a nagygazdák a megtermelt terményt, a felnevelt vágóállatot közvetítőn keresztül juttatják el a piacra, tehát vagy egy szövetkezet, vagy egy értékesítő cég vásárolja fel azokat, meglehetősen nyomott áron. A gazdák a piacra termelés nehézségei között elsősorban a nagy árrést, vagyis az alacsony felvásárlási árakat említették meg, mint problémát. Ahogyan az egyik nagygazda elmondta, a kápia paprika kilóját 150,- forintért vásárolja fel a szövetkezet, míg a piacon 1100,- forintot fizet érte a fogyasztó. Így önmagában a termékért kapott bevételből sem megélni, sem a gazdaságot működtetni nem lehetne. A helyi felvásárlók működése viszont több sebből vérzik. Sajnos sok esetben panaszkodtak egymásnak a termelők, hogy a termékeiket felvásárolják, azonban nem fizetnek nekik, halasztott fizetési rendszert építettek ki, így ha a tovább-értékesítéssel gondok vannak, a tanyatulajdonos akár hosszú ideig sem tud a termény ellenértékéhez hozzájutni. Az intenzív növénytermesztés az egyik leginkább kézimunka-igényes gazdálkodási forma. Azonban az alacsony árbevétel miatt további munkaerőt nem tudnak a gazdaságok igénybe venni, néha-néha idénymunkára fogadnak fel egy-két fő kisegítőt. Azok a gazdák, akik nem nagytételben termelnek, olyan járulékos költségekkel szembesülnek, amelyek miatt nem kifizetődő számukra a termelés, - ezekért a kisebb tételekért a felvásárló cég ki sem küldi a kamiont. Így azokban a családokban, ahol a következő generáció nem tud bekapcsolódni a gazdaság munkálataiba, vagy a pályázatok, fejlesztések, technológiaváltás területén nem tud a család előre lépni, a szülők kiöregedésével ezek a gazdaságok egyértelműen leállnak, vagy önellátó gazdaságokká, üdülőtanyákká alakulnak át. A jelenleg is önellátásra termelő gazdák a saját háztartásban elfogyasztott mennyiségen túl fennmaradó termény- vagy jószágtöbbletet a szűkebb-tágabb családi kör ellátására fordítják, esetleg ismeretségi körükben értékesítik. Azok a családok, akik nagyvárosból települtek ki a tanyára, jellemzően a korábbi lakóhelyükre, a nagyvárosba térnek vissza értékesítési céllal. A jelenlegi energiaválság és a szomszédos háború okán ugyanakkor a nem gazdálkodó tanyák esetében is szempont a kitettség csökkentése, így esetükben is helyet kapott a konyhakerti növények termesztésének bevezetése, és néhány baromfi, egy-két birka tartásának kialakítása.

Az árváltozások terén a nagygazdákat elsősorban a takarmány- és műtrágya árak emelkedése érintette érzékenyen, de általában az energiaárak, üzemanyagárak emelkedése is drágítja a termelést. Az önellátásra termelő gazdákat kevésbé súlytották az áremelkedések. Azok, akik állatokat (néhány malacot, tehenet, juhokat) tartanak, elsősorban a takarmányárak megugrására panaszkodtak. A

nagygazdák körében jelenleg a legnagyobb aggodalomra a fúrt kutakból származó víz megadóztatása ad okot. Ahogy az egyik gazda fogalmazott: *„Ha a vízkivételt meg akarják adóztatni, azzal a tanyasi gazdálkodókat a padlóra küldik. Locsolás nélkül ezen a vidéken nem lehet termelni."* A vízhiány tehát az intenzív öntözéses növénytermesztéssel foglalkozók esetében lesz komoly probléma, ahol a növényeket minden nap folyamatosan öntözik. De nem mentesülnek ettől az állattartók sem, egy kacsafarmon átlagosan napi 40 m^3 víz csak a jószágok itatásához felhasznált vízmennyiség.

A családok szinte minden esetben saját erőforrásból látják el a gazdaság és a tanya körüli napi feladatokat. Ahol arra lehetőség adódik, a családtagok, a felnőtt gyermekek is besegítenek a munkafolyamatokba. A nagygazdák esetleg idénymunkára 1-2 főt alkalmaznak, például burgonya betakarítás idején, vagy kacsatömés időszakában. A felkeresett tanyák közül egy gazdaságban alkalmaznak 3-4 fő munkaerőt (itt a fafeldolgozás a fő tevékenység). Az önellátásra termelő gazdák egy-egy munkafolyamatot, így például a széna kaszálását, bálázását végeztetik bérmunkában. A pályázatok elkészítésénél gyakran a családtagok is közreműködnek, több esetben családtag vagy ismerős készíti el a gazdaság fejlesztéséhez szükséges támogatások iránti kérelmeket. Ahol erre nincs lehetőség, ott pályázatírókat vesznek igénybe a tanyatulajdonosok, de ezt a megoldást, ha csak egy mód van rá, mellőzik, annak túlzott költsége miatt.

A nagygazdaságok esetében a szülők a gazdaságot már részben gépesítették, jóllehet amikor elindították a termelést, számos feladatot kézi munkaerővel láttak el: *„…amikor a gazdálkodásba belevágtunk, nem volt semmink, se házunk, se autónk",* beszélte el egy másik interjúalany. A nagygazdák az eltelt 30-40 év alatt jutottak el oda, hogy a gazdaságot egy bizonyos szinten már gépesítették, ma már például nem kézzel, hanem géppel keverik ki a takarmányt, és gép szállítja és adagolja ki etetéskor azt az állatoknak. Az automatizálás több órás nehéz fizikai munkafolyamatot egy gombnyomásra és néhány perces részfolyamatokra redukált. Az önellátásra termelő gazdaságok esetében a gazdák szintén minden lehetséges forrást megpályáztak, és van ahol egy traktor beszerzése, máshol a pályázaton elnyert elektromos fűrész, vagy egy elektromos daráló tette hatékonyabbá a munkafolyamatokat. Az elmúlt 15-20 évben folyamatosan igényeltek eszközbeszerzésre forrást, így a gazdaságaik is gépesítettnek tekinthetők. A nagygépeket igénylő eseti munkafolyamatokhoz pedig a szomszédtól kérik kölcsön az eszközöket, vagy bérben megcsináltatják, mint például a bálázást. Ez elmondható azoknál a tanyáknál is, ahol nem a mezőgazdaság, hanem az erdészet, a méhészet vagy a fafeldolgozás a fő tevékenység, vagy ott, ahol csupán néhány éve indult el a gazdálkodás.

A legtöbb tulajdonos a tanyához tartozó szántó, legelő után megigényli a területalapú támogatást. Ez a támogatás egy gazdaság indulásakor, amikor jelentős források és bevétel még nem áll rendelkezésre, az alapvető megélhetést is biztosítani tudja. A felkeresett tanyák között alig akadt olyan gazdaság, ahol ne pályázták volna meg a sorozatosan megjelenő tanyafejlesztési forrásokat, és azon ne nyertek volna el valamilyen mértékű támogatást. Ahol legelőt tudtak pályázaton keresztül

megszerezni, ehhez előírás miatt juhokat is elkezdtek tartani, ahogyan a település tanyagondnoka tette, aki azt is elmondta, hogy a pályázaton megszerzett legelő *„Kiskunfélegyháza déli része, ez volt Petrovits István legelő birtoka.”*. Azok a gazdák, akik akár csak néhány birkát tartanak, a juh-ágazatban kérhető „anya”-támogatást is rendszeresen megigényelték. Terméskiesés idején a különböző „válság”-támogatások jöhettek még szóba, amelyekből a befolyt összegeket minden esetben visszaforgatták a gazdaságba. A tanyák közüzemi fejlesztésére kiírt legutóbbi napelem-pályázaton is több esetben sikeresen pályáztak a gazdaságok. Csupán egy-egy helyen nem tudtak élni a gazdák a lehetőséggel, mint például az a család, akik néhány éve költöztek a tanyára, így az előírt 10 év helyben lakással nem rendelkeztek. Más esetben a helyi energiafogyasztás alacsony szintje akadályozta meg a pályázat benyújtását, ami annak volt köszönhető, hogy a család nem élt életvitelszerűen azon a tanyán (egy másik tanyán laktak), amire megigényelték volna a támogatást.

A tanyákat a falu belterületével a külterület széléig műutak, ezen túl kialakított földutak kötik össze. Összesen nagyjából 200 km földút található Petőfiszállás külterületén. Azok a gazdák, akiknek a tanyája távolabb esik a falu belterületétől, vagy akik a faluban laknak és a külterületen több tanyájuk is van, legfőképpen az utak fejlesztésének szükségességét hangsúlyozták. A nem gazdálkodási céllal ide települt tanyatulajdonosok is várják a tervezett köves út kiépítését, ehhez azonban fekvőrendőrök kialakítását is szorgalmazzák, annak érdekében, hogy a közlekedés biztonságosabb legyen. A közművesítést tekintve minden tanyán van áram, ami tulajdonképpen a tanyán élés és gazdálkodás legfontosabb feltétele. Villanyárammal a fúrt kutakból a víz könnyen felhozható, a házak pedig fűthetőek és hűthetők. Legtöbb helyen az ipari áram is elérhető. Nemrég egy olyan tanyára is kivezetésre került a háromfázisú áram, ami egyik végpontja a külterületnek, tehát meglehetősen messze esik az utolsó bekötött tanyától. De mivel a törvény garantálja az áramellátáshoz való hozzáférés jogát, így az önkormányzat a tulajdonos kérésére intézkedett, és erre a tanyára is kivezettette az ipari áramot.

A klímaváltozás hatásait minden gazda érzi, ami többféle formában jelentkezik. Elsősorban az aszály, a csapadékhiány, télen a hó, nyáron az eső hiánya jelent problémát. A környéken két éve szárazság van, a Péteri-tó is teljesen kiszáradt, a kutakban a talajvízszint jelentősen, körülbelül 40-50 méterrel lesüllyedt. Ma már újabb területek erdősítésére nem kapnak a gazdák engedélyt a hatóságoktól, mert a fa sok vizet felszív. Pedig éppen a felmelegedés másik hatását, a futóhomokosodást próbálják ezzel akadályozni. Ez azért is veszélyes, mert ha az állatok túl sok homokot legelnek a fűvel együtt, ún. homokkólia betegséget kaphatnak. A Kiskunság talaja nem termőtalaj, de intenzív kertészkedésre alkalmas, azonban *„a szárazsággal a szél viszi a földet, ha nincs őszi vetés, a homokot átfújja a szél”* - ahogyan egy másik interjúalany részletezte. Időnként a májusi fagyok is okoznak károkat az akácvirágázás idején, ami idén is megtörtént, így a méztermelésben ebben az évben veszteséggel kalkulálnak a termelők.

Mind a nagygazdák, mind az önellátásra termelő kisgazdaságok esetében jellemzően a szülők azt szeretnék, ha gyermekeik tovább vinnék a gazdaságot. Azonban ez nem minden család esetében alakult így. Ahol erre a szülők nem látnak esélyt, mert gyermekeiknek ez nem áll szándékában, ott egyfajta pesszimizmus érződik a gazdák jövőképében. Egy további interjúalany így számolt be erről: *„Itt a térségben 400 négyszögöles porták vannak, azok mindig tele voltak konyhakerti növényekkel, ma viszont ezeknek már nyoma sincs, a porták be vannak gyepesítve. Ahol meghalnak az idős szülők, ott a fiatalok már nem folytatják a gazdálkodást. Kevés a fiatal gazdálkodó, sokan inkább tanyasi turizmusban, vendéglátásban gondolkodnak."* De ellenkező esetre is volt példa, mint annál a családnál, ahol a szülők egyetemet végzett gyermeke hazatért, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy a tanyán éljen, és szüleivel együtt gazdálkodjon. Itt a szülők boldogok voltak, mert úgy érezték, hogy nem dolgoztak hiába. A gyermekük jelenleg is sokat segít a pályázatok elkészítésében, a jövőben pedig a tanyagazdaság fejlesztését tervezi. Egy interjúalany vállalkozó gazda ezt úgy foglalta össze: *„…a szülők kemény munkával megteremtik a gazdaságot, a gyermekük tovább fejleszti azt, míg az unokák fogják annak minden előnyét érezni",* - jóllehet, hozzátette azt is, ha újra kezdené, már ő maga sem vállalná ezt a háromgenerációs modellt.

Petőfiszállás külterületén felkeresett gazdálkodó tanyák között tehát két tanyatípus volt a jellemző, a nagygazdatanya és a kisgazdatanya. Az egyes gazdák által alkalmazott adaptációs formákat elsősorban a gazdálkodás típusa, a gazdaság erőforrásigénye határozta meg, mely alapján eltérő megküzdési stratégiákat láttunk megvalósulni. A nagygazdatanyák esetében két stratégia adott a társadalmi-, gazdasági- és éghajlati változásokra, mint válsághelyzetre egyfajta megoldást:

I. 'Újjáéledő nagycsalád': a gazdaság, jellemzően megtartva a termelés irányát és jellegét, olyan adaptációs formát választott, ami alapvetően nem a jelenleg aktívan gazdálkodó szülők döntésén alapult, hanem a felnőtt gyermekük választásán.

II. 'Ágazat-váltás': néhány család esetében a családfenntartó a korábbi gazdálkodási formát megszüntette, és eredeti foglalkozása, képzettsége helyett kitanult egy általa korábban nem, vagy csak részben űzött szakmát. Ezekben az esetekben a gazda az új szakmát - annak minden képzési szintjét végig járva - elsajátította, és egy új vállalkozást hozott létre, mellyel az új ágazat teljes vertikumának egyre több szintjéhez kapcsolódva, a tevékenységek egyre szélesebb spektrumát lefedve gazdálkodott.

A kisgazdatanyák esetében három főbb megküzdési stratégiát láttunk, melyek a tanyák tőke-erősségétől, a család méretétől függően a következők voltak:

I. 'Technológia-váltás': egyes gazdák nem változtattak gazdasági tevékenységük jellegén, azonban más földhasználati stratégiát alakított ki, esetleg termesztett növénykultúrát váltottak, vagy áttértek biogazdálkodásra, esetleg újabb földterületeket erdősítettek be.

II. 'Tevékenységbővítés': ezt az adaptációs formát jellemzően azok a gazdák választották, akiknél a több lábon állás, gazdasági tevékenységük diverzifikálása meghatározó szervező elv volt az utóbbi válságévekben. Ők jellemzően több ágazat termelési vertikumához is kapcsolódtak kisebb-nagyobb volumenű megrendelések útján.

III. 'Szakmaváltás': a kisgazdaságok körében ez a fajta adaptáció olyan családoknál volt jellemző, akik esetében a tanyára kiköltözés hozta magával az új szakma kitanulásának szükségét. Elsősorban nagyvárosból kitelepülő családoknál láttuk, ahol a családfő az újonnan megszerzett tudására építve indított el egy családi vállalkozást.

Ma azonban már azok a családok is, akik nem gazdálkodási céllal települtek a térségbe, tervezik kialakítani az önellátásra termelés feltételeit. Ennek oka éppen a jelenlegi energiaválság és az ország szomszédságában dúló háború, melyek okán mondhatni minden tanyasi háztartás célja a kitettség csökkentése, az önfenntartás teljes körű megteremtése.

Összegzés

Petőfiszállás a Kiskunság azon települése, amelyhez a legnagyobb kiterjedésű tanyavilág kapcsolódik. A település külterületéhez 20 évvel ezelőtt 800 tanyacím tartozott, ma már csak körülbelül ötszáz[4]. A magyar társadalom demográfiai folyamatai egyértelműen érzékelhetők a falu bel- és külterületén is, jóllehet a családtámogatási programok és a vidékre település, a dezurbanizációs folyamatok valamelyest ellensúlyozzák a lakosság elöregedését. A kiskunsági homokhátság természeti adottságai, a föld gyenge minősége, a térség jellemzően szélsőséges időjárási viszonyai meghatározzák a tanyavilág gazdálkodási lehetőségeit, mely elsősorban az intenzív növénytermesztés, a legeltető állattartás és erdőgazdálkodás körül rajzolódik ki. Ugyanakkor e sajátságos természeti és éghajlati viszonyok mellett a globális felmelegedés, az aszályos időszakok hosszabbodása, a klímaváltozásból eredő futóhomokosodás és a talajvízszint csökkenése további kihívások elé állítják a gazdaságokat. Ezt kivédendő, gyakori a csapadékvíz-gyűjtés a tanyák területén egyszerű tározók kialakításával. Az alkalmazkodás jegyében, sok gazda áttért a biogazdálkodásra, a biológiai növényvédelemre, és többen olyan mezőgazdasági technológiát vezettek be, ami a termőtalaj pusztulását gátolja. Ez a technológia elősegíti a föld természetes nedvességtartalmának megőrzését, természetes vízháztartásának és szerves anyag megtartásának támogatásával. Ahogy egy interjúalany őstermelő felelősségérzetének hangot adva elmondta: *„nem lehet, hogy végtelenségig kivegyünk a földből, és ne tegyünk vissza semmit".*

[4] A Petőfiszállási Önkormányzat adatszolgáltatása.

A tanyák közül komolyabb fejlesztésekbe azok a gazdák kezdtek, akik családjában várható, hogy a következő generáció, a gyermekek tovább fogják vinni a gazdaságot. Ahol erre az idős szülők nem látnak esélyt, már nem terveznek további fejlesztéseket. Ugyanakkor a nagygazdák esetében, de az önellátásra termelő tanyatulajdonosoknál is a tevékenységük meghatározó mozgatórugója a kitettség csökkentése. Az itt élő emberek általában több lábon álló gazdaságok kialakítására törekednek, amire nem csak az egy-egy rosszabb termést adó év, de a jelenlegi energiaválság miatt is szükség van. A boldogulás feltétele tehát a „több lábon állás", ahogyan erre a méhészgazda is utalt: *„akinek van elképzelése és csinálja, az tud előre haladni, itt nagyon törekvőek az emberek, ebben a térségben fejlődnek felfelé a tanyák"*. Jó példa a megújuló energiaforrás, a napelem használatának terjedése, amellyel a gazdaságok saját energiaellátásukat, de annak akár dupláját is fedezni tudják, megszüntetve ezzel energiafüggőségüket. A tanyasi gazdaságok életképessége, fennmaradásuk feltétele a térség vízellátásának kérdése, amit a jelenlegi aszályos időjárás mellett a meglévő csatornarendszer nem tud biztosítani. A lecsökkent talajvízszint miatt a gazdálkodás egyre kockázatosabb, minden gazda egy Duna-Tisza-közi csatornarendszer kiépítésében látná a megoldást.

A felkeresett gazdálkodó tanyák között a nagygazdatanya és a kisgazdatanya típusai voltak elsősorban a jellemző típusok, amelyeknek humán- és anyagi erőforrása, korábbi gazdasági tevékenysége határozta meg a gazdák által választott megküzdési stratégiákat. Ezek alapján a nagygazdatanyák esetében kétféle adaptációs formával találkoztunk: volt ahol a nagycsalád újjáéledése mentette meg a gazdaságot a bezárástól, más esetekben az ágazat-váltás biztosította a család fennmaradását. A kisgazdatanyák esetében három stratégia volt jellemző: a technológia-váltás, a tevékenységek diverzifikációja, illetve a szakmaváltás, mely adaptációs formák a gazdaságok fennmaradását, a családok megélhetését biztosították, ugyanakkor a tanyán élők életminőségét is javították.

Felmerül a kérdés, hogy vajon ezek a megküzdési stratégiák mennyiben váltják be hosszú távon a hozzájuk fűzött reményeket? A kutatás során erre is kaptunk választ az interjúalanyainktól. Véleményük szerint Magyarországon a tanyasi életforma reneszánsza várható, hiszen a mai modern élet magával hozta a közlekedés felgyorsulását, a városok gyorsan elérhetőek, az Internet ma már otthoni munkavégzést tesz lehetővé. Összességében tehát a tanyasi élet hátrányai lecsökkennek, előnyei pedig egyértelműen kidomborodnak, melyeknek köszönhetően vidéken egyre jobb lesz az élet: *„Az aranykorban kakaskukorékolásra voltak a tanyák, ahol az emberek éltek egymástól"* – idézte Hamvas Bélát a méhészgazda, aki úgy véli, hogy a hagyományos tanya átalakul, a tanyán élők tevékenységei specifikálódnak ugyan, de a tanya, mint életforma mindenképpen tovább fog élni. A jövőbe vetett bizalom szinte minden családban érzékelhető volt, az interjúalanyok a tanyán tervezik leélni az életüket, amelyet a gyermekeikre szeretnének hagyni, ahogy a falugondnok fogalmazott *„…remélhetőleg 40-50 évig itt élünk még a tanyán. …jelenleg ennél biztonságosabb helyet nem tudok elképzelni, mint ez a tanya, mert ez nem is csak egy tanya,*

hanem egy tanyavilág és rögtön összefognak az emberek.". Az alföldi tanya 2017-től hungaricum, az itt élők házkörüli gazdálkodásra, családi gazdaságra építő, vagy szolgáltatást nyújtó életformája mintául szolgálhat a mai Magyarországon a vidéki életformát, az önfenntartó és természetközeli öko-életvitelt kedvelők számára.

Irodalom

Andorka Rudolf (1996): *Merre tart a magyar társadalom*. Lakitelek: Antológia Kiadó.

Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.

Bánkiné Molnár Erzsébet (2000): *Petőfiszállás.* Szekszárd: Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. Kiadó.

Bray Ágnes – Kovács Teréz (2021): Alföldi tanyák és tanyapolitikák a múltban és a jelenben. In: *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 7 (1): 4-38.

Erdei Ferenc (1976): *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Erdei Ferenc (1977): *Futóhomok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Kálmán (1976): A magyar tanya ma és holnap. In: Erdei Ferenc: *Magyar Tanyák*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 261-271.

Lettrich Edit (1982): Faluhálózatunk fő vonásai. In: Vágvölgyi András (szerk.): *A falu a mai magyar társadalomban*. Budapest: Akadémiai Kiadó (ISBN 963 05 2635 2), 41-90.

Leveleki Magdolna (2013): Az éghajlatváltozás és az adaptáció néhány lehetséges módozata. In: *Iskolakultúra*, 23. (12): 59-72.

Rigó Róbert (2023): Tanyák a Homokhátságon. In: Dr. Rigó Róbert – Demeter Péter (szerk.): *Tanyakollégium III.*, Lakitelek: Antológia Kiadó, 282-294.

Szilágyi Zsolt (2020): Alkalmazkodó mezőváros. A kecskeméti tanyák kialakulásának éghajlattörténeti kontextusa. In: *Forrás*, (7-8): 13-37.

Vígvári András (2022): A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában. In: *Szociológiai Szemle*, 32 (1): 145-168.

Faluról városra – városról falura
A belföldi vándorlás alakulása Magyarországon hazai kutatások alapján[5]

Dr. habil. Leveleki Magdolna
Veszprémi Érseki Főiskola, Veszprém

Absztrakt

Milyen vándorlási trendek rajzolódtak ki Magyarországon az utóbbi években? Mely fázisban van a hazai településszerkezet átalakulása Enyedi György (1988) tipológiája alapján, tovább folytatódott-e az urbanizáció a rendszerváltás után, vagy a szuburbanizációs és a dezurbanizációs folyamatok jellemzőek?

Magyarországon az elmúlt évtizedekben jelentősen nőtt a belső vándorlás mértéke, irányát pedig elsősorban a dezurbanizációs és szuburbanizációs folyamatok jellemzik. A hazai vizsgálatok azt mutatják, hogy a belső migráció nyertesei az 1000 főnél népesebb községek, vesztesei pedig a főváros és a nagyobb hazai városok. Az 500 főnél kisebb lélekszámú községek népességcsökkenése, az aprófalvak sorvadása nem állt meg. A vándorlási mutatók változásait - a közigazgatási nyilvántartásban bekövetkezett módosulásokon, a várossá nyilvánítások és lakóhelynyilvántartás rendszerének átalakításán túl – befolyásolták makrogazdasági, társadalmi folyamatok, a pénzügyi válság, a pandémia és az időszakonként változó kedvező vagy kedvezőtlen településpolitikai intézkedések, a centralizációs és a decentralizációs politika. Bár ez utóbbiak hatására vonatkozó elemzéseket kevéssé olvashatunk, valószínűleg ezen tényezők mutatkoznak meg 2008-2010 között, valamint a 2013-at követő években.

What migration trends have emerged in Hungary in recent years? Based on György Enyedi's (1988) typology, which phase is the transformation of the domestic settlement structure in? Did urbanization continue after the regime change, or are suburbanization and deurbanization processes typical? In Hungary, the rate of internal migration has increased significantly in recent decades, and its direction is primarily characterized by deurbanization and suburbanization processes.

Domestic studies show that the winners of internal migration are villages with a population of more than 1,000 people, and the losers are the capital and larger domestic cities. The population decline of villages with a population of less than 500 people and the atrophy of small villages did not stop. The changes in migration indicators - in addition to the changes in the administrative register, the transformation of the system of city declarations and residence registration - were influenced by macro-economic and social processes, the financial crisis, the pandemic and the periodically changing

[5] A tanulmány az MTA VEAB Szociológiai Munkabizottság Merre tartunk? Eredmények és dilemmák című konferencia-előadás írott változata MTA VEAB, 2023. november 16.

favorable or unfavorable settlement policy measures, centralization and decentralization policies. Although there are few analyzes of the impact of the latter, these factors are likely to be present between 2008-2010 and in the years after 2013.

Bevezetés

Tanulmányomban arra keresek választ, hogy milyen folyamatok figyelhetők meg a városi és a falusi népesség számának változásában a belső vándorlás következtében, milyen vándorlási trendek rajzolódtak ki Magyarországon az utóbbi években? Mely fázisban van a hazai településszerkezet átalakulása Enyedi György (1988) tipológiája alapján, tovább folytatódott-e az urbanizáció a rendszerváltás után, vagy a szuburbanizációs és a dezurbanizációs folyamatok jellemzőek? Mely időszakban hogyan tolódott el a vándorlás iránya városról falura, faluról városra? Kitérek arra is, hogyan mutatkozik meg a vándorlási mutatókban a pandémia hatása?

A kérdések azért fontosak, mert a népesség területi, településkategóriák szerinti változásának vannak társadalmi és ökológiai szempontból is kívánatos folyamatai. A hazai társadalomtörténet egy időszakában, a hetvenes években központi településpolitikai beavatkozás következtében a korábban kialakult településszerkezet megváltozott, és ahogyan azt Szelényi Iván (1990) kutatásaiból ismerjük, kialakult a településosztályoknak olyan típusa, melyet a szerző stagnáló, hanyatló és sorvadó falvaknak nevez. Ebben az időszakban Magyarország több térségében elkezdődött a falvak pusztulása, a funkcióit vesztett kistelepüléseken a csonka társadalmak kialakulása és a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi rétegek szegregációja. A centralizációs, redisztributív logikát követő településpolitika másik következménye volt az urbanizációs folyamatok erősödése, melynek diszfunkcionális következményei egyebek mellett a városi gépjárműforgalom növekedése, az erős levegő- és környezetszennyezés, a nagyvárosokra jellemző devianciák – bűnözés, drogfogyasztás stb. – valamint az egészségügyi és pszichoszomatikus problémák sokasodása. (Tózsa, 2002) Az ebből adódó társadalmi gondok megoldása, a településpolitika korrekciója a rendszerváltás utáni évek, évtizedek egyik fontos feladata. Előadásomban a témával foglalkozó hazai elemzéseket tekintem át, és a különböző módszertant követő, eltérő mérési változókat számba vevő vizsgálatok alapján szeretném megválaszolni a fent megfogalmazott kérdéseket.

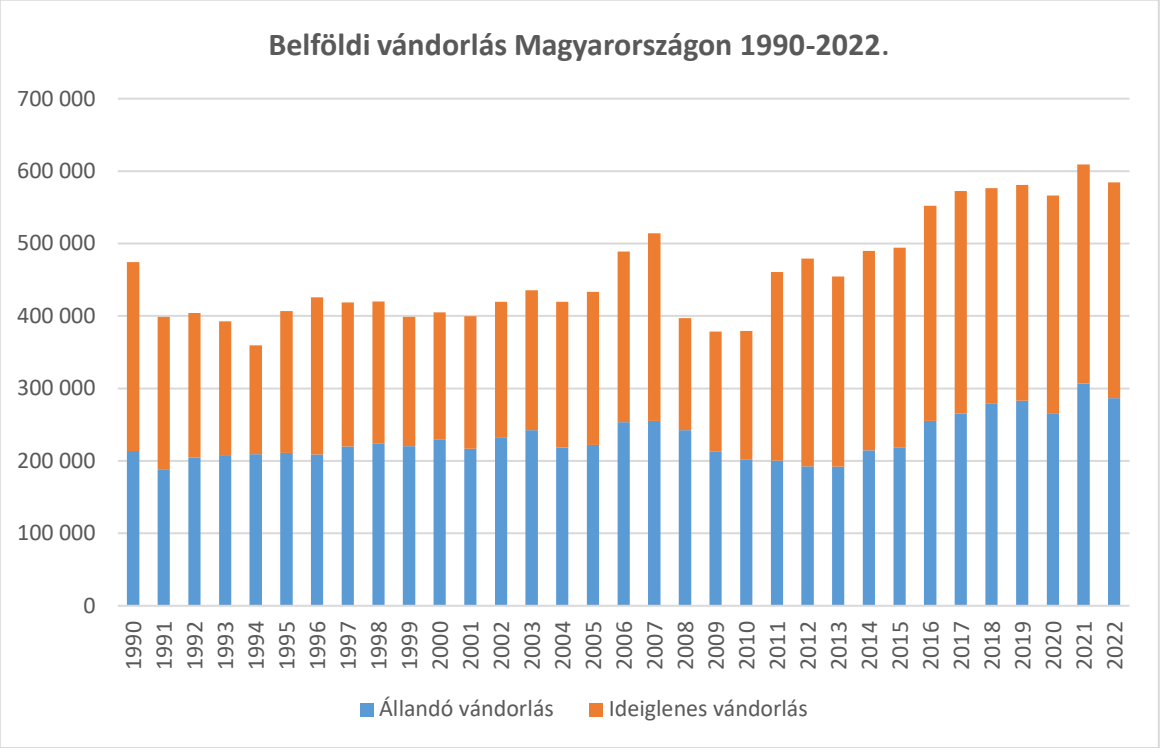
1. A belföldi vándorlás nagysága és főbb trendjei

Az 1990-es években és az ezredforduló után is sokszor olvashattuk, hogy a magyar népesség nem eléggé mobil, hiába van jelentős munkaerő iránti kereslet az ország nyugati felén, és jelent súlyos problémát a munkanélküliség a keleti országrészeken - egyebek mellett Borsod-Abaúj-Zemplén,

Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés megyékben – az emberek nem vándorolnak el, nem változtatnak lakóhelyet.

A statisztikai adatok valóban azt mutatják, hogy a belső vándorlások száma az ötvenes évek növekedése után 1960-tól 1995-ig kisebb megszakításokkal folyamatosan csökkent. 1990-1995 között évi 475 ezerről 360 ezer főre, majd 1995-2005 között 400-420 ezer fő között stabilizálódott. Ezt követően mutatkozott csak jelentős növekedés a belföldi vándorlásban, a vándorlások száma 2007-ben már meghaladta az 500 ezret.

1. ábra

Forrás: Saját készítés KSH, 2023. adatok alapján

A tendencia azonban 2008-2010 között megtört, ezekben az években 390.000 – 379.000 fő körül volt az állandó és ideiglenes lakóhelyet változtatók száma. A statisztikai csökkenés oka részben a nyilvántartási rendszer változása. 2006-ban ugyanis kettőtől öt évre módosult az az időtartam, mely után - meghosszabbítás hiányában - az ideiglenes lakhelyet a nyilvántartásban megszüntették, és ennek hatása a statisztikákban 2008-tól mutatkozott meg. (Gödri és Spéder, 2009) Az állandó lakóhelyváltoztatás csökkenése azonban ezzel a módszertani változással nem magyarázható. Minden bizonnyal befolyásolta a lakóhelyváltoztatással kapcsolatos döntéseket a 2008-ban bekövetkezett gazdasági válság, amely a családok pénzügyi helyzetét megnehezítette.

Ahogyan az adatok mutatják a válságból való kilábalás, majd 2016-tól a kedvező lakásépítési, lakásvásárlási támogatások ismételten megkönnyítették a lakhelyváltoztatással kapcsolatos döntések

meghozatalát. 2016-ban az előző évihez képest több mint 50 ezerrel nőtt a teljes belföldi vándorlás mutatója, melyből 35 ezer az állandó lakóhelyváltoztatás. Ezen folyamatok eredményeképpen – a pandémia kedvezőtlen hatása ellenére - a belföldi vándorlások száma 2021-ben már meghaladta a 609 ezer főt.

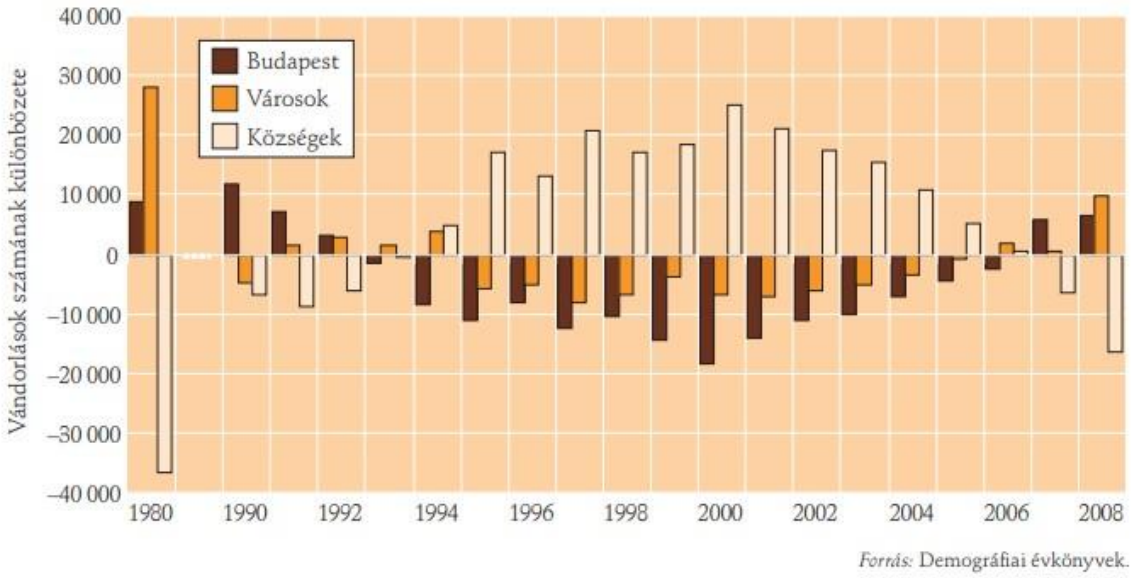
2. A belföldi vándorlás jellemzői településtípusonként

Dövényi Zoltán (2009) 1960-2006 között a belföldi vándorlási folyamatoknak három szakaszát különítette el: az interregionális, az intraregionális és a 'város és környéke közötti' vándorlást. Míg az inter- és intraregionális vándorlás időszakában a falvak népességének csökkenése, és a városi népesség, azon belül Budapest népességének növekedése volt jellemző, a rendszerváltás körüli évektől, a 'város és környéke közötti vándorlás' szakában a falusi népesség növekedése, és a városi, különösen a fővárosi népesség csökkenése figyelhető meg.

A Budapestről történő elvándorlás üteme az ezredforduló után lassult, de csak 2007-ben állt be némi fordulat, ekkor szűnt meg a főváros vándorlási vesztesége. 2008-ban ismét a városokba történő költözés trendje erősödött. (Gödri – Spéder, 2009. 114.o.)

2. ábra

Az összes vándorlási különbözet településtípus szerint 1990-2008.

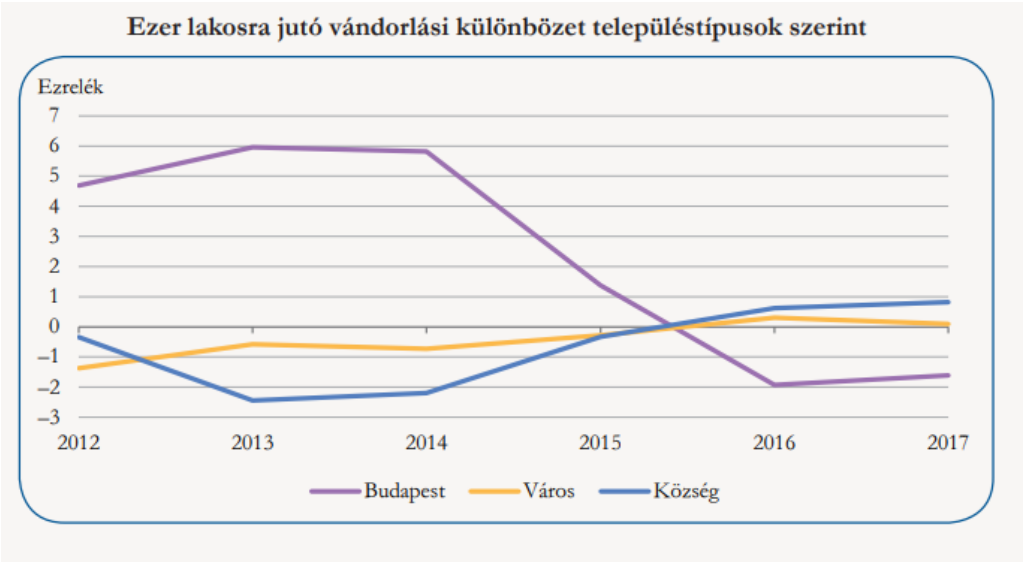

Forrás: Gödri – Spéder (2009)

A rendszerváltás után 17 évvel úgy tűnt, hogy a városodás, a reurbanizáció szakaszába léptünk. A városok felé irányuló vándorlás azonban nem bizonyult tartósnak, 2010 óta a vidékre költözők száma meghaladja a városok felé irányuló lakhelyváltoztatás mutatóit. A **szuburbanizációs folyamat** felerősödött. Pest megye vándorlási többlete például elsősorban a Budapestről kiköltözőknek köszönhető, de a városok

népességcsökkenése vidéken, a megyeszékhelyek esetében éppúgy megfigyelhető, mint a kisebb városok egyrészénél. A KSH (2018. 7.o.) elemzése leszögezi, hogy szoros összefüggés van a kisebb lélekszámú települések és a főváros vándorlási különbözeteinek váltakozása között, melyet az alábbi grafikon jól szemléltet.

3. ábra

Forrás: KSH (2018) www.ksh.hu

A Budapestről történő kiköltözési hullám újbóli felerősödése mellett a gazdaságilag elmaradottabb területekről az ország fejlettebb régióiba történő vándorlás is jellemezte belföldi lakhelyváltoztatás irányát 2012-17 között. A vizsgált hat évben Pest, Győr-Moson-Sopron és Vas megye migrációs egyenlege maradt végig pozitív. Ezzel egyidejűleg Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld valamennyi megyéje vándorlási veszteséget szenvedett el. A KSH (2018) elemzése azt valószínűsiti, hogy a belföldi vándormozgalom fontos mozgatói a területek társadalmi-gazdasági jellemzői, azon belül is az egy főre jutó GDP nagysága, növekedése és a munkaerőpiaci helyzet, a munkanélküliségi ráta alakulása. Ezek a tényezők azonban nem magyarázzák a szuburbanizációs folyamat újabb nagy hullámát, mely közelíti az ezredforduló éveihez hasonló méreteket.

Az ezredforduló óta a szuburbanizációs folyamatok másik sajátos jellemzője a népesség kiköltözése külterületekre. A 2011. évi népszámlálási adatok azt mutatják, hogy *külterületen* az ország lakosságának 3,1%-a lakik, és bár a mutató emelkedése igen kismértékű, figyelemre méltó az a tendencia, hogy a kiköltözők között nő a fiatal felnőttek aránya.

2.1. A belföldi vándorlás trendjei – kiküszöbölve a közigazgatási besorolás változásainak hatását

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a belföldi vándorlásra jellemző-e a vidéki települések, a falvak preferálása, akkor ki kell iktatni a közigazgatási besorolások változásának hatását. A statisztikák

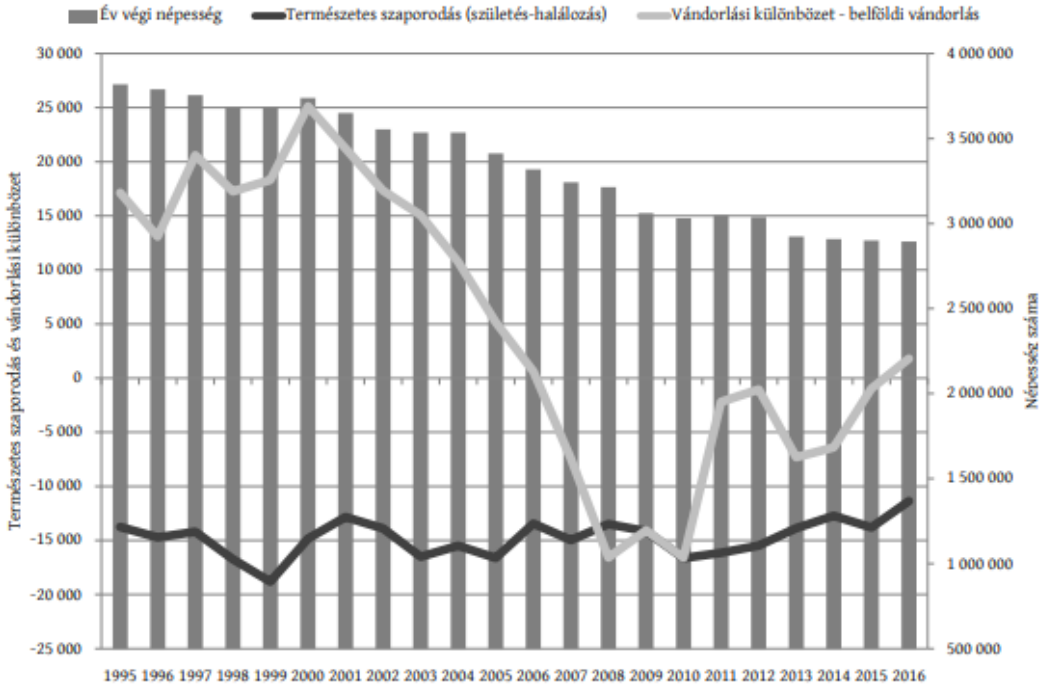
értelmezését megnehezíti ugyanis az a tényező, hogy a közigazgatási rendszerben városi besorolású települések közel fele 1995 után nyerte el a városi rangot, 1995-2016 között 152 települést nyilvánítottak várossá. A települések közigazgatási besorolásának változása önmagában a városlakók számát növelte, a reálfolyamatok alapján mégis azt látjuk, hogy összességében a városlakók aránya a belföldi vándorlás következtében - két év kivételével - állandóan csökkent.

A kutatók három olyan módszert alkalmaztak, melyek segítségével a közigazgatási besorolás változásának hatásait igyekeztek kiszűrni. Az egyik módszer, **a változatlan besorolású települések körében** a vándorlási mutatók vizsgálata, a másik a települések **településnagyság, népességszám szerint** történő besorolása függetlenül a közigazgatási besorolástól, a harmadik pedig, amikor egy **adott év közigazgatási besorolását vették alapul,** függetlenül attól, hogy korábban vagy a későbbiekben ez hogyan változott.

Balogh Karolina és Kovách Imre (2021) azon községek adatait elemezték, melyek **közigazgatási besorolása 1995-2016 között nem változott**. A szerzők által készített ábrából számunkra a községek belföldi vándorlási különbözetét mutató grafikon érdekes, melyből látható, hogy azon községekben, melyek besorolása a vizsgált időszakban nem változott 2005-ig pozitív volt a vándorlási egyenleg, 2006-2012 között az elvándorlók száma meghaladta a beköltözők számát, 2013-15 között a mutató stagnált, majd 2016-ban újra fordulat következett be, és a vándormozgalom egyenlege pozitív lett. (i.m. 34.o.)

4. ábra

A változatlan besorolású községek népessége

Forrás: Balogh – Kovách (2021)

Az elemzés fontos tanulsága, hogy a települések népességszámának alakulását elsősorban nem a természetes szaporulat, hanem a vándorlás befolyásolja, és az egyes változatlan besorolású településkategóriák között nem a községek népességszámának a vesztesége százalékosan a legnagyobb. (Balogh – Kovách, 2021. 37.o.) E tekintetben a folyamatok haszonélvezői a budapesti agglomeráció települései, de pozitív a vándorlási egyenleg néhány üdülőövezet községeiben, Észak-Keleten és a nyugati határszélen is. Ezzel szemben elvándorlás jellemző a kedvezőtlen gazdasági adottságú, alacsony foglalkoztatottsággal, magas munkanélküliséggel jellemezhető térségekben, északi, délkeleti és délnyugati országrészekben.

A közigazgatási besorolás változásainak torzításait kiszűrhetjük oly módon is, hogy a **településeket népességszám alapján kategorizáljuk.** A szakirodalomban ilyen típusú elemzésekkel találkozunk Dövényi Zoltán (2009), valamint Balogh Karolina - Kovách Imre (2021) elemzéseiben. Dövényi adatai azt mutatják, hogy 1995 óta az 1.000-20.000 lélekszámú települések vándorlási különbözete inkább pozitív, az 500 főnél kisebb és 50 ezer főnél nagyobb településekre pedig inkább a negatív mutatók jellemzőek.

1. tábla

A vándorlási különbözet alakulása a települések népességnagysága szerint 1990 és 2005 között
(ezrelék)

Népességnagyság-kategória (fő)	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
– 199	–9,6	–13,7	–7,2	–7,3	–9,3	–3,5	–6,2	–5,5	–4,7	–7,7	–1,2	–5,2	–1,1	–8,4	–7,4	–14,2
200–499	–7,9	–6,0	–5,7	–4,2	–2,4	–1,3	–4,2	+2,3	–0,8	–0,1	+3,0	+1,1	–1,8	–2,4	–2,2	–3,5
500–999	–4,8	–3,2	–2,3	–2,3	–1,1	+0,9	+1,2	+1,7	+0,7	+1,1	+2,6	+3,3	+1,2	+0,5	–0,9	–2,3
1 000–1 999	–2,0	–3,3	–3,2	–1,5	–0,5	+3,4	+2,1	+4,7	+3,7	+3,3	+5,3	+4,9	+4,3	+3,3	+1,7	+1,5
2 000–4 999	–0,3	–1,2	–1,5	+0,1	+1,3	+5,7	+4,3	+5,1	+4,8	+4,7	+7,1	+6,2	+4,3	+3,8	+2,8	+1,0
5 000–9 999	–1,8	–2,4	–0,2	+ 0,6	+0,9	+4,0	+3,6	+6,6	+5,2	+6,0	+9,1	+5,5	+5,5	+5,9	+3,9	+2,0
10 000–19 999	–0,7	–1,7	–1,0	–0,4	+1,2	+0,9	+2,0	+1,0	+1,0	+3,3	+2,7	+2,0	+2,0	+2,4	+1,6	+1,2
20 000–49 999	–2,5	+0,1	+0,9	+1,5	+2,5	+0,8	+0,1	–0,4	–1,1	0,0	–0,3	–0,7	–1,2	+0,3	+0,2	+1,1
50 000–99 999	–0,4	+1,9	+1,8	+1,2	+2,0	–2,5	–2,3	–4,1	–1,5	–3,9	–4,6	–0,8	–1,8	–0,8	–0,2	–0,2
100 000–199 999	–0,4	+2,1	+2,6	+1,6	+0,3	–3,5	–2,2	–3,4	–2,4	–1,4	–5,9	–6,9	–3,8	–4,7	–2,7	+0,1
200 000–	+5,8	+7,7	+3,6	+2,3	+8,1	–3,5	–6,9	–5,9	–6,0	–3,9	–6,7	–7,6	–6,0	–5,9	–4,0	–2,5
Budapest	+5,8	+3,5	+1,6	–0,6	–4,4	–5,8	–4,2	–6,6	–5,7	–7,9	–10,2	–8,1	–6,4	–6,0	–4,3	–2,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

Idézi: Dövényi (2009)

Hasonlóképpen statisztikailag mérhető összefüggést mutatott ki Balogh Karolina és Kovách Imre (2021) a községek népességszáma és az elvándorlás között. Számításaik szerint leginkább veszélyeztetettek az 500 főnél kevesebb lakónépességgel rendelkező falvak, melyek 80%-a a csökkenő népességű falvak közé

tartozik, miközben az 1000 főnél nagyobb lélekszámú községek népességszáma növekvő. (Balogh – Kovách, 2021. 39.o.) Ez azt mutatja, hogy az 1970-es években elkezdődött folyamat, a kistelepülések hanyatlása csak bizonyos népességszám megléte esetén állt meg, a kis-, apró- és törpefalvak továbbra is negatív spirálban vannak.

Szerzők a területi elhelyezkedés és a népességszám hatásait kiszűrve vizsgálták azt is, hogy a fejlettségi mutatók, azon belül a lakás- és életkörülmények, a helyi gazdaság és munkaerőpiac, valamint az infrastruktúra és környezeti tényezők milyen hatást gyakorolnak a vándorlásra. Többváltozós regresszióanalízis segítségével arra a következtetésre jutottak, hogy szignifikáns hatása van a lakás- és életkörülményeknek valamint az infrastrukturális fejlettségnek, de a változatlan közigazgatási besorolású települések körében a fent idézett KSH elemzés megállapításával ellentétben nem hat statisztikailag mérhető módon a vándormozgalomra a helyi gazdaság fejlettsége és a munkaerőpiac. (Balogh – Kovách, 2021)

A kutatási eredmények 2008-2010 között, a községek felé irányuló vándorlás mutatóinak csökkenése, felvetik annak lehetőségét is, hogy a kistelepülések szempontjából kedvezőtlen településpolitikai intézkedések hatását láthatjuk. Gondolok itt arra, hogy ezekben az években a gazdasági, pénzügyi válság elvileg növelhette volna a kistelepülésre költözők számát, hiszen a falvak vonzó alternatívát, 'menekülő utat' jelenthettek a pénzügyi gondokkal küzdő családok számára az alacsonyabb ingatlanárak, kisebb rezsiköltségek által. Ez azonban nem tükröződik a statisztikákban, ami arra enged következtetni, hogy más tényező, nevezetesen az újabb centralizációs hullám - a falusi iskolák bezárása, a kevéssé forgalmas vasúti vonalak felszámolása, a kisposták megszüntetése - is hatást gyakorolhatott a lakóhelyváltoztatással kapcsolatos döntésekre. Ezekben az években például 150 kistelepülés iskolája zárt be. (Poda – Tömöry, 2008)

Bálint Lajos és Obádovics Csilla (2021) a települések **2019. évi közigazgatási besorolását tekintették irányadónak, így küszöbölve ki a közigazgatási besorolás változásait.** A vizsgált települések köre megegyezett az egész időszakban. A belföldi vándorlások közül az állandó lakóhely változtatásra fókuszáltak, amit részben módszertani szempontokkal indokoltak, részben feltételezték, hogy az állandó vándorlások mögött többségükben hosszabb távra szóló döntések állnak. (Bálint – Obádovics, 2021. 212.o.)

Adataik megerősítették, hogy a települési határokat átlépő állandó vándorlás 2019-ben minden korábbi mértéket meghaladott. Főképpen a munkaképes korú, 15-64 évesek mobilitása erősödött, az időseké, 65 év felettieké pedig csökkent. Rámutattak arra, hogy erőteljesen hatnak a mobilitásra a gazdasági élet folyamatai. Míg például 2000-2007 között 229 ezerről 255 ezerre nőtt az állandó belföldi vándorlások száma, 2008-ban a tendencia megtorpant, és 2013-ig csökkent. Ezt követően folyamatos emelkedés figyelhető meg, 2019-ben már 280 ezer fölé emelkedett a mutató.

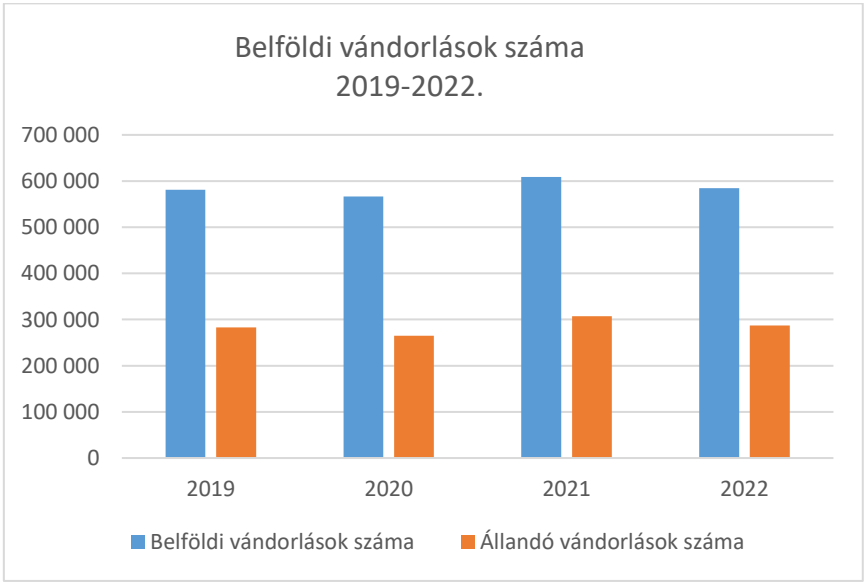
2010 után ismét növekedésnek indult a kistelepülésekre költözők száma, 2016-19 között az 5000 fő alatti települések körében az ezredforduló után tapasztalt visszaesést a migrációs ráta javulása követte. A növekedés azonban nem volt általános, nem minden településkategóriára jellemző, összefüggést mutatott a település nagyságával. Míg Dövényi Zsolt (2009) és Kovách – Balogh (2021) összehasonlítása a települések népességszáma alapján az 1000 főnél kisebb lélekszámú települések esetében nagyobb az elvándorlók mint a beköltözők száma Bálint – Obádovics (2021) számításai szerint a 2019. évi közigazgatási besorolást alapul véve 2000 főnél kezdődnek az életképes, pozitív migrációs rátával rendelkező települések.

Bálint és Obádovics még nem látta a 2020. évi adatokat, de valószínűsítették, hogy a COVID járvány hatására a gazdasági visszaesés következtében az állandó vándorlások száma is csökkenni fog.

3. A pandémia és a belföldi vándormozgalom, 2020-2022.

2019 után a pandémia hozott némi változást a vándorlási folyamatokban. A járvány hatására 2020-ban érzékelhető volt az intenzitás csökkenése. 2021-ben a belföldi vándorlások száma némiképp nőtt, 609 fő változtatott ideiglenes vagy állandó lakhelyet, amely adat a járványt követően, 2022-ben 24 ezer fővel 585 ezer főre ismét mérséklődött.

5. ábra

Forrás: Saját készítés KSH (2023) adatok alapján

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy mi jellemezte a vándorlás irányát a járvány első évében, szembetűnő Budapest népességcsökkenése a vándorlási kedv általános csökkenése mellett. A főváros népessége 2016 óta folyamatosan apad az elvándorlás következtében, de míg korábban a népességcsökkenés évente csupán néhány ezer fő volt, 2020-ban ez a szám többszörösére emelkedett. Az ideiglenes vándorlások számának növekedése mellett az állandó lakhelyüket elhagyók száma is jelentősen nőtt.

(KSH, 2021) Ha az elvándorlás okait keressük, a COVID hatásai között kell említeni a távmunka és a távoktatás gyakoribbá válást, és annak az igénynek a felerősödését, hogy élhetőbb, természetközelibb körülmények között éljünk. Ezeket a hatásokat mutatja az a tény, hogy ebben az évben megnőtt azok száma, akik lakhelyül Somogy, Zala, Bács-Kiskun, Heves és Nógrád megyét választották, amely megyék korábban nem tartoztak a belső vándorlás célpontjai közé.

2021-ben a járvány hatása már mérsékeltebben érződik a belső vándorlás statisztikáiban. (KSH, 2022) A belső vándorlás száma ebben az évben újra emelkedést mutat (7,5%-os), amelyben az állandó vándorlások számának növekedése volt meghatározó, az ideiglenes vándorlások száma pedig magas szinten stagnált. A Budapestről történő elvándorlás tovább folytatódott, 2021-ben a főváros vándorlási egyenlege -10 ezer fő. Hasonlóképpen elvándorlás jellemezte a vidéki városokat, ezeknek a településeknek a vándorlási vesztesége az ezredforduló óta nem volt olyan magas, mint 2021-ben. Összességében az állandó vándorlások egyenlege 6,9 ezerrel, az ideiglenes vándorlásoké 1,5 ezer fővel csökkentette a városlakók számát. A vándormozgalom nyertesei 2017 óta a községek, és ez jellemzi a 2021. évet is, amikor 16,9 ezer fős többletet jelentett az állandó lakóhelyváltoztatás egyenlege a községek javára. (KSH, 2022. 175-177.o.)

2022-ben visszarendeződtek a járvány következtében megváltozott belföldi vándorlási trendek, és a belföldi vándorlás száma 4%-kal csökkent az előző évhez képest. Főképpen az állandó vándorlások száma esett vissza a 2021. évi kiugró számokhoz képest, de így is magasabb maradt, mint a járványt megelőző 2019. évi szint. A főváros vándorlási vesztesége is mérséklődött. Ugyanakkor a korábbi éveket meghaladó mértékben csökkent a vidéki városok állandó népessége, ahogyan a KSH idézett elemzése megjegyzi, 1995 óta nem volt ilyen mértékű népességveszteség a vidéki városainkban. Ugyanakkor a belföldi vándorlások pozitív egyenlege jellemezte a községek népességszámát 2022-ben is. A lakhelyváltoztatás szempontjából kedvelt földrajzi térségek azonban megváltoztak, Veszprém és Somogy megye vándorlási egyenlege jelentősen csökkent, Pest megye népszerűsége viszont nőtt. (KSH, 2023)

Összességében a pandémia időszakában is a dezurbanizációs és a szuburbanizációs folyamatok további erősödése jellemezte a hazai vándorlási trendeket.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedekben jelentősen nőtt a belső vándorlás mértéke, irányát pedig elsősorban a dezurbanizációs és szuburbanizációs folyamatok jellemzik. A belső migráció nyertesei az 1000 főnél – más számítások szerint 2000 főnél - népesebb községek, vesztesei pedig a főváros és a nagyobb hazai városok. Az 500 főnél kisebb lélekszámú községek népességcsökkenése, a kis-, apró- és törpefalvak sorvadása nem állt meg. A vándorlási mutatók változásait - a közigazgatási nyilvántartásban bekövetkezett módosulásokon, a várossá nyilvánítások és lakóhelynyilvántartás rendszerének átalakításán túl – befolyásolták makrogazdasági,

társadalmi folyamatok, a pénzügyi válság, a pandémia és az időszakonként változó, kedvező vagy kedvezőtlen településpolitikai intézkedések, a centralizációs és a decentralizációs politika. Bár ez utóbbiak hatására vonatkozó elemzéseket kevéssé olvashatunk, valószínűsíthető, hogy ezen tényezők is befolyásolták a változásokat 2008-2010 között, valamint a 2013-at követő években.

Források:

Bálint Lajos – Obádovics Csilla (2022): Belföldi vándorlás In: Demográfiai portré, 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest

Balogh Karolina – Kovách Imre (2021): Az örök falu – hanyatlás és fennmaradás. A községi népesség számának változása. Tér és Társadalom, 1. szám.

Dövényi Zoltán (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. Statisztikai Szemle, július-augusztus

Enyedi György (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, 1988.

Gödri Irén – Spéder Zsolt (2009): Belföldi vándorlás In: Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, 2009. https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/275/213 letöltve: 1023. 10. 09.

KSH (2018): A belföldi vándorlás aktuális trendjei, 2012-17. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand17.pdf letöltve: 2023. 10. 10.

KSH (2021): Demográfiai helyzetkép 2020. In: Magyarország, 2020. Budapest https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2020.pdf letöltve: 2023. 10. 23.

KSH (2022): Demográfiai helyzetkép 2021. In: Magyarország, 2021. Budapest https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2021.pdf letöltve: 2023. 10. 23.

KSH (2023): Demográfiai helyzetkép, 2023. In: Magyarország, 2022. Budapest https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2022.pdf letöltve, 2023. 10. 09.

KSH (KSH, 2023.a): Összefoglaló táblák (STADAT) https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0045.html letöltve: 2023. 12. 11.

KSH(2016): Népszámlálás 2011 – 20. A külterületen élők társadalmi, gazdasági jellemzői. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_20_2011.pdf

Poda Katalin - Tömöry Ákos (2008): Kistelepülések iskola nélkül HVG, 2008 október 4. https://hvg.hu/itthon/200840_kistelepulesek_iskola_nelkul_Vandor_diakok

Szelényi Iván (1990): Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Bp. Akadémiai Kiadó, 1990. 159-165.o.

Tózsa István (2002) : A „káros" urbanizáció. Tér és Társadalom 16. évf. 2002/1. 1-16. p

A szociális munka és a felsőoktatás perspektívái a szegregátumokban végzett segítő munka területén[6]

Soós Zsolt

Gál Ferenc Egyetem Egészség- és Szociális Tudományi Kar, Gyula

Bevezetés

Tanulmányomban a roma szegregátumokban, a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű családokkal végzett szociális munka sajátosságait és fejlesztési lehetőségeit ismertetem, továbbá azt, hogy a szociális, valamint „az emberekkel foglalkozó szakmákra" felkészítő felsőoktatás hogyan segítheti elő a szegregátumi szociális munka eredményességének növelését.

A kérdéskört részben átfogóan, történeti perspektívából, részben pedig egy az elmúlt években lefolytatott kutatássorozat tapasztalataira építve ismertetem. E kutatássorozat keretében Biczó Gábor és Szabó Henriett kutatótársaimmal - egyetemi hallgatók bevonásával - hét kelet-magyarországi kistelepülésen, kiemelten a helyi szegregátumokban végeztünk vizsgálatokat az itt élők élethelyzete, életlehetőségei, problémái és közösségi kapcsolatai, továbbá a szegregátumokban végzett segítői munka vonatkozásában.

Ezen írás második részében e kutatássorozat főbb eredményeit és az azokból a felsőoktatás számára hasznosítható következtetéseket ismertetem, kiemelten azt, hogy a szegregátumokban tömegesen tetten érhető izolációs, szociális, oktatási (különös tekintettel a digitális oktatás során tovább nőtt hátrányokra), életvezetési problémák milyen típusú segítő beavatkozásokkal kezelhetőek hatásosan és hatékonyan, s ezen eredmények hogyan épültek és épülnek be a szociális és egyéb felsőfokú képzésekbe.

1. A professzionális szociális munka és a szociális felsőoktatás kialakulása és fejlődése

A professzionális szociális munka alapjai a társadalmi szükségletekre reagálva, angolszász területeken, az I. Erzsébet nevéhez köthető I. Szegénytörvény (Act for the Relief of the Poor 1601) hatálya alatt alakultak ki a XIX. században. Ekkor jött létre a „friendly visiting", azaz a „baráti látogatás" rendszere.

[6] A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatómunka az EFOP-3.4.3-16-2016-00021 „A Debreceni Egyetem fejlesztése a felsőfokú oktatás minőségének és hozzáférhetőségének együttes javítása érdekében" című projekt támogatásával valósult meg.

A baráti látogatók azok (mai fogalmi meghatározással élve) az „önkéntesként” dolgozó, a szegények otthonaiba „ellátogató”, rendszerint jómódú hölgyek, akik Angliában már a XIX. század elejétől, Németországban pedig a század közepétől fogva (Eberfeldi rendszer) tevékenykedtek. Feladatuk elsősorban az volt, hogy a segélyt igénylők jogosultságát a helyszínen, azaz otthonaikban vizsgálják meg, és szükség esetén segítsenek a szegényeknek megfelelő támaszt (rokont vagy patrónust) találni. Mindez még nem vezetett volna el a szociális esetmunka kialakulásához, csakhogy a baráti látogatók gyakran „túlléptek hatáskörükön”, s a mindennapi életben hasznosítható tanácsokkal látták el a meglátogatottakat, ami gyakorlatilag a mai szociális esetmunka, szűkebben a mai családsegítés előzményének tekinthető. A baráti látogatás módszere a XIX. században intézményesült, s Charity Organisation Society (a továbbiakban C.O.S) néven Angliában hálózattá szerveződött, ám a módszer lényegi tovább fejlődése, a szociális munka, mint fizetett professzió és a szociális munkás felsőfokú képzés kialakulása már az Amerikai Egyesült Államokban történt meg. E folyamatban kiemelkedő szerepe van Mary Richmondnak, aki a Baltimore városában működő C.O.S. szervezet vezetőként érzékelte azt a problémát, hogy az önkéntes munkában dolgozó baráti látogatók motivációját nehéz hosszútávon fenntartani, s mikorra e hölgyek beletanultak munkájukba, rendszerint férjhez mentek, gyermeket szültek, s felhagytak e tevékenységgel. További problémát jelentett a segítő tevékenység végzéshez szükséges elméleti ismeretrendszer kidolgozatlansága, az, hogy emiatt mindent a gyakorlatban kellett megtanulni a segítőknek. A fentiek miatt Richmond új elveket hirdetett meg, a cél a segélyezés helyett a sikeres mindennapi életvezetésre való „képessé tétel” lett. E cél eléréséhez az önkéntes segítőket főállású, fizetett alkalmazottakká (hivatásos szociális munkásokká) kellett tenni, képezni kellett őket, ami által alkalmassá váltak a szociális munka hosszú távú céljait megvalósító segítő munkára. E folyamat során a Columbia Egyetemmel való megállapodás révén létrejön az első egyetemi szintű szociális munkás képzés (Soós 2005).

1.1. A szociális esetmunka főbb módszerei, gyakorlatai

A szociális munka fejlődése a kezdetektől folyamatos volt a nyugati világban, s a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, sokproblémás családokkal végzett szociális esetmunkának (casework) többféle módszere, gyakorlata alakult ki a XX. században (Payne 2020). Ezek köréből a téma szempontjából azon relevánsabbnak tekinthetőeket ismertetem összegzően, amelyek a jelenlegi magyar gyakorlatban elterjedtebbek.[7]

[7] Az állami, önkormányzati szektorban elsősorban a menedzsment szemléletű, feladat- és krízisközpontú beavatkozások, míg a nonprofit szektor szervezeteiben az életvilág központú, reszponzív szemléletű beavatkozások alkalmazása vált elterjedtebbé (Bugarszki 2014; Soós 2021).

1.1.1. Esetmenedzsment szemléletű feladat- és krízisközpontú beavatkozások

A módszer főbb elemei, jellemzői;

A családok életének alapvetően gyermekvédelmi célzatú, jelentős kontrollja. Különösen a folyamatosan, vagy ismétlődően krízishelyzetben lévő családok esetében kiemelt figyelmet kap a gyermekvédelmi aspektus, az, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű, számos ismeret és képességhiánnyal küzdő családokban a gyermekek legalább az alapvetően elvárható biztonságban nevelkedhessenek, ne fordulhasson elő súlyos elhanyagolás vagy bántalmazás. Ebből következően Magyarországon a család- és gyermekjóléti szolgálatok jelentős részében előtérbe került a kontroll, ugyanakkor sajnálatosan ezzel párhuzamosan háttérbe szorult a segítő funkció (Bugarszki 2014; Soós 2020).

A szóbeli tanácsadás prioritása, annak hangsúlyozása, hogy mit kellene tenniük a szülőknek (pl. jobban beosztani a pénzt, nagyobb rendet tartani, többet foglalkozni a gyerekekkel, stabil állást találni, stb.) a helyzetük javítása érdekében (Major és mtsai 2011; Soós 2018).

Végül, a menedzserizmus írásban rögzíthető, tényekkel alátámasztható eredményességi elvárásait követve, e modellben kiemelten fontos a tevékenységadminisztráció (Payne 2020, Temesvári 2018).

A jellemzően kedvezőtlen gyermekkori szocializációs körülmények miatt azonban e családokban a szülők jelentős része nem rendelkezik a mindennapi sikeres életvitelhez szükséges ismeretekkel és képességekkel a gyermekek személyiségközpontú fejlesztése, nevelése, a konfliktusok kezelése, vagy éppen a racionális gazdálkodás tekintetében. Így a szóbeli „tanácsok” nem jelentenek valós segítséget, vagyis e családok tényleges segítség nélkül maradnak, s gyakran – ahogy arra Bugarszki (2014) rámutat - a szociális munkások asszisztálása mellett süllyednek egyre kilátástalanabb helyzetbe, s „örökítik át” azt gyermekeikre is (Váradi 2015).

1.1.2. Életvilág központú, reszponzív szemléletű szociális munka

E módszer alkalmazása során figyelembe veszik, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű kliensek a kedvezőtlen szocializációs hatások következtében sokszor jelentős képesség- és ismerethiányokkal küzdenek, valamint a személyiség érettsége gyakran elmarad az életkori elvárásoktól.

Ebből kiindulva e modell főbb elemei;

Az aktuális problémák kezelésében való segítségnyújtás mellett, kiemelt cél a személyiség és a problémamegoldó képesség fejlesztése. Ennek első lépéseként bizalmi kapcsolatot kell kiépíteni a klienssel, amelyhez szükség van a rogersi (2019) alapelvek követésére, vagyis a kliens teljes, feltétel nélküli elfogadására, a kliensekhez való érzelmi odafordulásra. A segített szülők a saját családjukban gyermekként, fiatalként sok mindent nem tudtak elsajátítani, mely hiátusokat a segítő munka során kell pótolni. Ennek feltétele a segítő és a kliens között kialakuló érzelmi viszonyulás, mely a kliens

motiválásának az eszköze is azáltal, hogy a folyamat kezdetén, amikor a személyiség érettségének adott fokán bizonyos értékek még nem interiorizálódtak, a kliens gyakran a segítő kedvéért teszi meg a számára és a családja számára hasznos, ám jelentős erőfeszítést igénylő teendőket (Major–Mészáros-Tatárné Kapus 2011).

A beavatkozás fontos eleme az ismerethiányok pótlásában, egyes képességek fejlesztésében való közvetlen segítségnyújtás. A segítő jelen van a kliens életvilágában, közös tevékenységeken keresztül – például a gyermekkel való közös játék, rendrakás, közösen átgondolt és megvalósított bevásárlás, stb. – ténylegesen hozzásegíti a klienst fontos ismeretek elsajátításához, ezáltal egy sikeresebb élet kialakításához. Ehhez az is szükséges, hogy a jelenlét kellően intenzív legyen, s a segítő a segített család időbeosztásához is rugalmasan alkalmazkodjon (Soós 2018).

E modell hatásos alkalmazásának fontos feltétele, hogy a szociális szakember mellett, a segített családokkal, az azokban felnővő gyermekekkel rendszeres kapcsolatban lévő pedagógusok, egészségügyi és hivatali dolgozók is az adott családokhoz igazodó, speciális támogatást nyújtsanak (Bányai 2018; Bogács 2020). Ehhez arra is szükség van, hogy e szakemberek is tisztában legyenek a hátrányos helyzetű családok, gyermekek életvilágának sajátosságaival (Homoki 2019), ezért is különösen fontos, hogy ezen ismeretek a pedagógus, az egészségügyi és a közigazgatási képzésekben is helyet és kellő hangsúlyt kapjanak (Soós 2017/B).

2. A professzionális szociális munka és a szociális felsőoktatás kialakulása és fejlődése Magyarországon

A szociális szakmák fejlődése Magyarországon sajátos utat járt be. A szocializmus időszakában politikai okból, az egypárti diktatórikus berendezkedés politikai legitimációja érdekében, az egykori párvezetéseknek bizonyítania kellett, hogy a szocializmus a létező legjobb társadalmi berendezkedés, jobb, mint a „munkásokat kizsákmányoló" kapitalizmus. Emiatt a szocializmusban a szociális problémák létét is tagadni próbálták, példának okáért sokáig a szegénység is tabutémának számított. A fentiek következménye a szociálpolitikai rendszer visszafejlesztése, a szociális szakmák kialakulásának akadályozása, hiszen ilyen szakmák létezése a problémák létének elismerését jelentette volna. Ennek következményeként a szociális szektort jelentősen visszafejlesztették, egyes területek működését (példának okáért a szociális célú civil szervezeteket) pedig szinte teljesen ellehetetlenítették.

A fentiek miatt a rendszerváltásig mindössze néhány, összességében meglehetősen kevés hallgatónak képzést nyújtó kezdeményezéstől eltekintve - ideértve a Ferge Zsuzsa vezetésével az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen „féllegálisan"[8] elindított másoddiplomás szociálpolitikus és az egykori Bárczi Gusztáv

[8] Melyben hivatalosan szociológusokat képeztek.

Gyógypedagógiai Főiskolán elindított szociális szervező képzést - hazánkban nem képeztek főiskolai és egyetemi szinten szociális szakembereket.

Az első főiskolai szintű szociális munkás képzés a társadalmi szükségletekre és igényekre reagálva Szekszárdon, az első szociálpedagógus képzés pedig Esztergomban indult útjára 1989-ben. A képzési rendszer tovább fejlődésében kiemelkedő szerepe volt a Szociális Szakképzési Bizottság kezdeményezésére 1990 februárjában megrendezett „Soproni konferenciának". Az itt elkészített képzési struktúrát alapul véve – ám a szociális szakokat indító képzőhelyek humánerőforrásához és képzésfilozófiájához is jelentősen igazodva – indultak el újabb és újabb képzőhelyeken a felsőfokú szociális képzések (Balogh és mtsai 2015).

A képzőhelyek jelentős részében alapvetően az angolszász képzési tartalmakra építettek.[9] Így a képzésekben kiemelt szerepe volt és van a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű családok segítésének.

Ugyanakkor az angolszász rendszerhez képest jelentős különbség, hogy az inter- vagy multi-diszciplinaritás - különösen a kezdeti időszakban - kevéssé jelent meg az oktatásban, ugyanis a képzéseket alapvetően a honi, diszciplináris szerkezetű felsőoktatásra telepítették (Soós 2017/B).

További problémát jelentett az - ami egy új típusú képzés esetén némiképp magától értetődő - hogy az egyes kapcsolódó tudományterületek (a jog, a pszichológia, az egészségtudomány, a szociológia, a kutatásmódszertan, stb.) képviselői jellemzően nem szociális munkásokra célzott tartalmakat közvetítettek (Soós 2017/B).

A képző intézmények „alapbázisa", az, hogy egészségtudományi, neveléstudományi vagy éppen társadalomtudományi főiskolákra, egyetemi karokra épült-e a képzés, jelentősen meghatározta a rendelkezésre álló oktatói állományt, az intézményi küldetéstudatot, ami pedig jelentős hatást gyakorolt az egyes tantervekre is. Ennek következtében esetenként éppen a szociális szakmai tantárgyak kerültek perifériára, vagy maradtak ki alapvető tárgyak (pl. a szociális munka munkaformáihoz kapcsolódó módszertanok) különösen a szociálpedagógus képzések egy részéből a kezdeti időszakban.

A képzésfejlődés következő fontos állomását a „Bolognai rendszer" bevezetése jelentette. A főiskolait váltó BA típusú képzés időtartalmának féléves rövidülésénél sokkal jelentősebb hatású tényezőnek bizonyult - különösen szociálpedagógia szakon – a képzések tartalmainak valamennyi felsőoktatási intézményt érintő közös átgondolása,[10] amely a fenti képzéstartalmi, és a kreditkoncentráció eredményeképpen részben a szigorú diszciplináris szemlélet alkalmazására vonatkozó problémák jelentős részét is orvosolta.

[9] Ennek egyik fő oka az volt, hogy az új szakokon oktatók jelentős része tanult a „Ferge féle iskolában", a másik pedig az, hogy az új képzésekben a meghatározó szakemberek (pl. Hegyesi Gábor) többségének szintén az angolszász rendszerből voltak ismeretei.

[10] E tartalmi egyeztetésen az egykori Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kara Szociálpedagógia Tanszékének vezetőjeként voltam aktív résztvevője e folyamatnak.

A képzési helyek folyamatos bővülése eredményeképpen 2014-re már több mint 30.000 hallgató (Balogh és mtsai 2015: 43) szerzett szociális munkás, szociálpedagógus vagy szociálpolitikus diplomát vagy oklevelet, ami a honi szociális munka jelentős fejlődési alapját adhatná. Ugyanakkor éppen ezen időszaktól erősödtek fel azok a válságtünetek, melyeket a kutatások során, továbbá a szociális felsőoktatásban, különösen a szakmai gyakorlatokok feldolgozásakor tapasztalhatunk, s melyekről az elmúlt években számos tanulmány látott napvilágot. (Csupán néhány példát kiemelve, időben visszafelé haladva: Kozma 2020; Soós 2020; Bogács-Rácz 2016; Bugarszki 2014; Győri 2014).

A hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű családok segítése a magyarországi szociális munkának is kiemelt terepe. E tekintetben fontos szerepe volt és van az elmúlt időszakban kifejezetten e célcsoportok segítésére létrehozott és működtetett, sokmilliárd forintot felemésztő deszegregációs és mentorprojekteknek. Ugyanakkor e projektek jelentős része – éppen az azokban is jellemzően alkalmazott, a korábbiakban ismertetett menedzserszemléletű, feladat- és krízisközpontú beavatkozások hiányosságai és hibái miatt - nem eredményezett hosszú távon érdemi javulást a kliensek életében. Találhatunk példát ugyanakkor valóban tényleges eredményeket felmutatni képes, a segítettek élethelyzetén és életlehetőségein jelentős mértékben javító beavatkozásokra is. Ebből következően jelentős kérdés, vajon mi lehet a sikerek „titka”, s e titkot el lehet-e sajátítani, s ha igen, hogyan lehet beépíteni a felsőoktatási képzések világába.

3. A kutatásról

A kutatás során olyan kelet-magyarországi kistelepülések főbb társadalmi jellemzőinek, aktuális társadalmi folyamatainak a feltérképezésére törekedtünk, amelyek számos gazdasági és szocio-demográfiai dimenzióban kedvezőtlen helyzetűek, valamint roma szegregátumot is magukban foglalnak. E felkeresett hét település egy részében a vizsgálati időszakban, vagy azt megelőzően működtek a helyi romák megsegítését célzó deszegregációs és felzárkóztató programok, vagy elkészült e pályázati program tervezete.

A kutatás során kiemelt célunk volt a halmozottan hátrányos helyzetű roma lakosság és a nem romák együttélési jellemzőinek a feltárása, valamint a romákat segítő beavatkozások eredményeinek vagy eredménytelenségének, s ezek főbb okainak a megismerése.

Fontos cél volt egy olyan kutatássorozat lefolytatása, melynek eredményei hasznosíthatóak egyetemi képzésekben – s nem kizárólag a szociális és néprajzi, hanem például a pedagógus képzésekben is. Ennek az egyik fontos oka az, hogy számos középosztálybeli, városi hallgató a jellemzően kedvező társadalmi státuszú szülők gyermekeit oktató és nevelő gyakorló iskolai/óvodai tapasztalatai mellett, nem, vagy kevéssé szerez ismereteket hátrányos helyzetű települések nevelési intézményeibe járó gyermekekről, a gyermekek családi szocializációs hátteréről, s az ehhez igazodó intézményi működés

sajátosságairól. Kiemelt cél volt továbbá, hogy hallgatók is követlenül bekapcsolódhassanak a kutatómunkába.

A kutatásban két, egymással szorosan együttműködő kutatócsoport vett részt, Biczó Gábor egyetemi tanár és Szabó Henriett tudományos segédmunkatárs a vizsgált településről készülő dokumentumfilmekhez, Jómagam és a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának e kutatásokba bevont szociálpedagógia, óvodapedagógia, csecsemő és kisgyermeknevelő, valamint gyógypedagógia szakos hallgatói – településenként három fő - pedig e falvak és városok kortárs társadalmi folyamatait bemutató tanulmányok elkészítéséhez gyűjtött információkat.

E kutatócsoportok tagjainak végzettségéből, eddigi kutatási gyakorlatából következően, alapvetően multidiszciplináris jellegű munkát végeztünk, amelyben a kulturális antropológiai kutatások émikus, valamint a közösségi szociális munka ezzel gyakorlatilag azonos szemlélete érvényesült.

3.1. Kutatási módszerek és eszközök

Összegyűjtöttük és elemeztük a vizsgált településekre vonatkozó főbb társadalomstatisztikai adatokat, valamint a térségre és a vizsgált településekre vonatkozó fontosabb dokumentumokat (pl. fejlesztési tervek, programtervek).

Előzetes feltérképezés, majd a hólabda módszer (Babbie 1996) segítségével településenként legalább 20 félig strukturált egyéni interjút, valamint helyi fiatalokkal fókuszcsoport interjúkat készítettünk. Az egyéni interjúk esetében törekedtünk arra, hogy a válaszadók szocio-demográfiai szempontból sokszínűek legyenek, s ezáltal a település lehető legtöbb csoportjából csatornázzunk be véleményeket. Az interjúk felvétele során a települési önkormányzat polgármesteri hivatala mellett, igyekeztünk valamennyi helyi közintézményt felkeresni, ezáltal próbáltuk feltérképezni az adott intézményi működés fő jellemzőit és a helyi lakosság életére gyakorolt hatásait. A téma szempontjából önmagában is sokat mondó adalék, hogy a felkeresett települések szinte valamennyi közintézménye szívesen segítette kutatásunkat, mélyreható információkat szolgáltatva az intézményben folyó munkáról, annak tartalmi, módszertani elemeiről, szemléletmódjáról, céljairól. Kivételt e tekintetben a tanulmányban szereplő települések család- és gyermekjóléti szolgálatai jelentettek, melyek vezetői és munkatársai több településen elzárkóztak a kutatásban való részvételtől, attól, hogy beszéljenek a település helyi működési jellemzőiről, különösen saját munkájukról.

4. A települések főbb hasonlóságai

A feltérképezett kistelepülések a környezeti, az infrastrukturális és a szocio-demográfiai hasonlóságok mellett, a lakossági szemléletmód néhány elemében – különösen a helyi és a központi hatalommal kapcsolatos lakossági elvárások tekintetében - is hasonlónak tűnnek.

4.1. Elhelyezkedés és szocio-demográfiai jellemzők

A Nyírbátorral szinte egybeépült, s a rendszerváltozás óta is növekvő lélekszámú Nyírvasvári, valamint a Debrecen közelében elterülő Hosszúpályi kivételével, a vizsgált települések fekvése, s ezáltal megközelíthetősége kedvezőtlen. Részben ebből is következően jellemzőek rájuk (ez esetben ideértve Hosszúpályit is) azon demográfiai, s ebből következően azon társadalmi folyamatok – ideértve különösen a lakosságszám csökkenését, az elöregedést és a hátrányos helyzetű lakosság részarányának növekedését - amelyek a hasonló adottságú településeken általában megfigyelhetőek. Ebből következően fontos bemutatni e folyamatok fő mozgatórugójának tekinthető vándorlási tendenciákat. Az elmúlt években, egészen 2016-ig, a belső és a nemzetközi vándorlás volumene folyamatosan és jelentős mértékben növekedett. A Központi Statisztikai Hivatal Népesedéskutató Intézetének 2018. évi, a belső vándorlásra vonatkozó jelentése az alábbi főbb következtetéseket tartalmazza: „*A teljes vándorlási arányszám 2016-ban a rendszerváltás óta a legmagasabb értéket érte el valamennyi területi skálán*" (Bálint–Obádovics 2018: 217). Ugyanakkor ezen időszakban a volumen növekedése mellett, a vándorlás struktúrája is jelentősen átalakult. Míg korábban számos nagyváros, megyeszékhely is nyertese volt e folyamatnak, addig „[…] *Budapest és Pest megye közötti vándorlásokat figyelmen kívül hagyva, napjainkban kizárólag a fővárosban tapasztalható vándorlási nyereség, míg más településtípusokban a vándorlási ráta mérsékelten negatív* […] *Az utóbbi években a főváros mellett csak Pest és Győr-Moson-Sopron megye mutatott fel vándorlási nyereséget* […] *Szoros kapcsolatot találtunk a települések jövedelmi szintje és a vándorlási ráta között. A kapcsolat a fiatalabb korú aktívaknál (15-44 év) érvényesült"* (Uo: 218). A nemek szerinti különbségeket vizsgálva; „*Egyedül a 15-29 év közötti fiatal felnőtteknél mutatkozott nemek közötti különbség, a nők rátája jelentősen meghaladja az azonos korcsoportba tartozó férfiakét (2016-ban 42,8‰ ill. 28,7‰)*" (Uo: 220).

A nemzetközi vándorlás, vagyis a magyar lakosság külföldre, elsősorban az Európai Unió tagállamaiba való kivándorlásának a mértéke 2007-től nőtt drasztikusan. E folyamat 2016-ig érvényesült, azóta csökkenés figyelhető meg a kivándorlás volumenében. Az Eurostat 2018-ban frissített hivatalos adatbázisa szerint 2001-ben 91.017, míg 2017 januárjában már 461.204 magyar állampolgár élt külföldön (Gödri 2018:261). Csakúgy, mint a belső vándorlásban, ebben is elsősorban a fiatalabb, aktívabb népesség érintett nagyobb arányban. Mindezt jól jelzi az is, hogy 2017-ben minden 6. magyar állampolgárságú újszülött külföldön látta meg a napvilágot (Uo: 265).

E folyamatokat makroszintről vizsgálva látható, hogy számos térség kevéssé vonzó a fiatalok, különösen a – férfiaknál ma már nagyobb arányban magasabb képzettséget szerző (KSH, 2018:50) - fiatal nők számára, akik egyre inkább keresik a fővárosban, esetleg Nyugat-Magyarországon, vagy külföldön boldogulásukat. Részben e folyamatok hatására az e térségek településein élők száma – egy

kivétellel ideértve e kutatás során vizsgáltakat is - folyamatosan csökken, a lakosság elöregszik,[11] valamint jellemző a rosszabb helyzetű, képzetlenebb népesség számarányának növekedése is.

4.2. Közszolgáltatásokkal való ellátottság

A vizsgált települések közül a kisvárosok közszolgáltatásokkal való ellátottsága némiképp (Hajdúdorog, Kisköre, Tiszalök), illetve jelentősen (Nagyecsed) kedvezőbb, mint ahogy az a lakosságszámból következne. Ez részben a történeti fejlődés sajátosságaiból ered, részben pedig azon szemléletből, hogy a települések többsége jellemzően önmaga szeretné működtetni közszolgáltatásait. Ezen okok mellett, a szolgáltatási rendszer átlagosnál jobb kiépültségét az elzártság, a közlekedési nehézségek is indokolják. Ugyanakkor a vizsgálatba bevont falvak (Hosszúpályi, Nyírvasvári, Sáp) közszolgáltatásokkal való ellátottsága a települések méretéhez viszonyítva átlagosnak tekinthető.

4.3. A rendszerváltás veszteségei

A rendszerváltás hatására a helyi munkalehetőségek - különösen az alacsonyabb képzettségűek számára elérhető munkahelyek nagyarányú megszűnésével[12] - jelentősen csökkentek. Emellett - Nagyecsed és Nyírvasvári kivételével - jelentősen visszaszorultak a helyben megszervezett közösségi, szabadidős programok is. A megkérdezett helybéliek általános véleménye, hogy a „helyi lehetőségek" jelentősen beszűkültek a munkavégzés és a szabadidő hasznos, közösségi eltöltése tekintetében egyaránt.

4.4. Az állammal és a helyi állammal, azok tisztségviselőivel kapcsolatos jelentős elvárások megfogalmazása

A szocializmusnak, sőt, a kelet-közép európai térség fejlődésmodelljének (Szűcs 1980) egyaránt fontos eleme, hogy az emberek életében meghatározó szerepe van a helyi és a központi hatalomnak, a földesúrnak, a helyi és az országos vezetőknek (irányt mutatnak, ezáltal meghatározzák a nap mint nap elvégzendő tevékenységeket, munkát adnak és várnak el, szerepük van a szabadidő szervezésben, stb.). Mindez alapvetően befolyásolja a helyiek gondolkodásmódját. A szocialista típusú munkaszervezés, sőt, a szabadidős programok központi megszervezése máig ható, generációkon átívelő nyomot hagyott a helyiekben. A helyi problémák kapcsán szinte valamennyi kérdezett kiemelte, hogy a munkahelyeket helyben, központilag kellene megszervezni, illetve a megkérdezett

[11] A lélekszám csökkenéséhez és a lakosság elöregedéséhez a gyermekvállalási hajlandóság alacsony szintje is jelentős mértékben hozzájárul. E kérdéskör azonban nem témája e tanulmánynak.
[12] Példának okáért a termelőszövetkezetek, valamint helyi gyáregységek megszűnése, vagy jelentős kapacitáscsökkentése és/vagy gépesítése miatt.

településvezetők is kihangsúlyozták ebbéli tevékenységük fontosságát, azt, hogy igyekeznek minden olyan – akár kulturális, akár szociális - programra pályázni, ami egyben a helyiek számára munkalehetőséget is teremt. Vagyis széleskörű helyi vélemény az, hogy kevésbé a magánszférának, inkább a közszférának („a helyi államnak”) a feladata a munkahelyteremtés. Az önálló kezdeményezőkészség kevésbé jellemző, ez – az interjúk alapján – inkább a települések elhagyásában, máshol való boldogulás keresésében ölt testet.

Mindebből azonban az is következik, hogy nagyfokú a nyitottság a helyi önkormányzati kezdeményezésekre, ideértve a szociális segítségnyújtásra irányuló programokat is. Így amennyiben azok a hátrányos helyzetűekhez igazodóan, szakszerűen és humánusan működnek, biztosítva az emberi méltóság megőrzését, jelentős eredményeket érhetnek el.

5. A települések főbb különbségei

A szocio-demográfiai folyamatok, valamint a közintézmények száma alapján hasonló és hasonlóan működő települések képe rajzolódhatna ki előttünk, ám a települési életet helyben megismerve, számos interjú után láthatóvá vált, hogy ahány település, annyi „külön világ”. Különösen a helybéliek szemléletében, a településhez és egymáshoz való viszonyában, a roma és a nem roma lakosság együttélési jellemzőiben, valamint ahol voltak, vagy vannak ilyen programok (vagyis valamennyi vizsgált kisvárosban) a hátrányos helyzetű roma lakosságra irányuló deszegrágációs, felzárkóztató és mentorprogramok működtetésében vannak lényegi különbségek.

5.1. A szocialista időszak megélése, ennek lelki hatásai

Ezen időszak pozitív vagy negatív megélését - legalábbis az általunk megkérdezettek döntő többsége tekintetében - alapvetően befolyásolja, hogy a szocializmus időszakában történtek-e helyben, vagy a vonzáskörzet központi településén (Nyírvasvári esetében Nyírmadán, Hosszúpályi esetében Debrecenben) jelentős fejlesztések, amelyek javítottak a helyiek lehetőségein. További döntő tényező, hogy mennyire volt aktív a közösségi, kulturális élet ezen időszakban. Végül negatív értelemben napjainkig ható, döntő tényezőnek bizonyul az, hogy az 1971-től érvénybe lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (a továbbiakban Koncepció) (Andorka 1997) mennyiben érintette közvetlenül és erőteljesen az adott települést.

E tényezők tekintetében Kisköre, Nagyecsed és Nyírvasvári napjainkra már idősebb, de legalább középkorú lakossága a bővülő munkalehetőségek és az aktív kulturális és közösségi élet miatt, alapvetően pozitívan élte meg a szocializmus éveit. Külön kiemelést érdemel Kisköre, ahol a helyi vízierőmű 1967-73 közötti építése nagyléptékű, máig ható változást eredményezett Kisköre életében. Az építkezés nagyságára jellemző, hogy hozzávetőlegesen az akkori lakosságszámnak megfelelő,

mintegy 1500 „betelepülő" érkezett az e célra felépített, többemeletes lakásokat magába foglaló lakótelepi városrészbe. A betelepülők között fiatal mérnökök, zömében pedagógus képzettségű feleségeik, valamint korábban többségében városokban élő munkások egyaránt voltak. Az új lakók a falu mindennapi életének részeseivé váltak, az egyik napról a másikra kétszeresére növekedett gyermeklétszám pedig szükségessé tette a pedagógusok helyi iskolában, óvodában való alkalmazását, számos munkásfeleség pedig a helyi kereskedelemben, vendéglátásban kapott állást, s lehetne folytatni a sort.

A településre érkezők „[…] *új színt, új látásmódokat hoztak* […] *nagyon aktív lett a kulturális élet, minden hétvégén voltak itt programok*." (70 éves nő, nyugdíjas pedagógus)

A külső, gyors ütemű iparosítás társadalmilag is alapvető változásokat hozott. A nagyrészt városokból érkező betelepülők új látásmódot hoztak, színesítették az egyre városiasabbá váló életet. Vélhetően jelentős részben e folyamatok egyik meghatározó következménye, hogy a helyiek napjainkban is - különösen kistelepülési viszonyokhoz mérten - alapvetően nyitottnak, kevésbé elzárkózónak tűntek a beszélgetések során. Ellentétben a kutatásba bevont többi településsel, kevésbé hangsúlyozták a többgenerációs helyi származást is. Az elfogadóbb, befogadóbb szemlélet eklatáns példája, hogy Kiskörén jelentős számban vannak roma - nem roma vegyes házasságok, valamint az is, hogy a helyi közigazgatás és közszolgáltatások szellemi munkaköreiben is nagyobb számban alkalmaznak romákat.

A hajdúdorogi és a hosszúpályi lakosok közel hasonló arányban nyilatkoztak pozitívan, illetve negatívan ezen időszakról, az előbbi esetben negatívumként a vallásközponti szerep sérülését, és a kedvezőtlen fekvést kiemelve – mivel Hajdúdorog három másik, nagyobb város szomszédságában némiképp hátrányba került. Hosszúpályi esetében pedig negatívumként említve, hogy a megyeszékhely közelsége miatt már a szocializmus végére jelentős részben alvó településsé vált a falu, a kiköltözők többsége – ahogy azt a kiköltöző családokba született több fiatal is kihangsúlyozta - egyáltalán nem vett és vesz részt a település életében.

„Nekem nincs olyan kötődésem a településhez, az életem nem kötődik ide […] *Gyerekként alig láttam belőle valamit, a buszmegálló, a bolt, meg a templom, ennyi." (23 éves nő, egyetemista)*

„Az időm 90%-át Debrecenben töltöm, itt nem vagyok tagja semmilyen csoportnak. […] *Nem nagyon tudok mit mondani a településről, a központba egyáltalán nem járok fel." (23 éves férfi, futár)*

A megkérdezett tiszalökiek és sápiak, még a fiatalabbak egy része is, akik még nem éltek a szocializmus időszakában, egyértelműen negatívan nyilatkoztak az adott időszakról. Tiszalök járásközponti szerepe megszűnt a Koncepció életbe lépésével, ami a munkalehetőségek, valamint a köz- és magánszolgáltatási rendszer fokozatos visszafejlődését eredményezte.

„Olyan langyossá vált itt az élet, különösen az értelmiségieknek […] *Nem nagyon maradt itt megfelelő állás a diplomásoknak, nem nagyon maradt jövőkép."* (70 éves nő, háziorvos)

Sáp a kötelező körzetesítés miatt – ahogy a településről író Végh (2017:43) fogalmaz - „[…] fokozatosan elvesztette önállóságát. Először a fő gazdasági egységet, a termelőszövetkezetet, majd az iskolát, s a politikai irányítást csatolták Földeshez. 1980-tól 1989-ig a felsős tanulók is idejártak iskolába. Ezzel végképp lecsökkent a szülőfaluhoz való kötődés."

Az interjúk alapján a lehetőségek csökkenésénél is húsba vágóbb volt a tény, hogy a helyiekről a fejük fölött, akaratuk ellenére hoztak döntést, mintegy „nem számító", „másodrendű állampolgárként" kizárták őket a saját életükről szóló döntésből. Ez az egyik esetben a városiasodás addig szerves és töretlen évszázados fejlődését akasztotta meg és fordította vissza, a másikban pedig az önrendelkezést szüntette meg települési szinten.

„A felső négy osztályba odajártunk (Földesre). Amit ki nem állhattunk. Nagy háború volt emiatt a faluban." (50 éves nő, vasútállomás vezetőhelyettes)

A Tiszalökön és Sápon érzékelhető elkeseredettség, kilátástalanság érzés napjainkra a településsel, az ott élő szomszédsággal, a helyi nehéz helyzetű romákkal szembeni bizonyos fokú közönnyel is párosul.

5.2. A romák térbeli elhelyezkedésének sajátosságai

Hivatalosan a vizsgált települések mindegyikében van egy vagy több roma szegregátum, ám a romák térbeli elkülönülésében jelentősek a különbségek.

Az egyik végletet e tekintetben Tiszalök jelenti, ahol roma lakosság kis része, azok, akik jobb helyzetűek - a helyeik szerint összességében csupán néhány család - él a város központi részén. A döntő többség azonban a város tényleges határától többszáz méternyi, illetve több kilométernyi távolságra lévő Újtelep kizárólag romák lakta szegregátumában, illetve a szintén szegregátumnak tekinthető Kisfástanyán él. Mindkét településrész tipikus leromló állapotú szegregátum, amelyek egyfajta „világvége közeli" hangulatot sugallnak.

A másik típusba tartozik Hosszúpályi és Hajdúdorog, ahol Tiszalökhöz képest csupán annyi a különbség, hogy a ténylegesen erősen elkülönülő, lepusztuló szegregátumok közelebb esnek a nem szegregátumi részekhez. A romák helyzetében, a romák és a nem romák közötti meglehetősen negatív viszonyulásokban e három településen alapvetően nincsenek különbségek.

A valóban több szegregátumot magába foglaló Nagyecsed romungrók által lakott, valamint a másik, oláh cigányok lakta szegregátum, ahol napjainkra több az üres, mint a lakott ház, és a Nyírvasvári szegregátum hasonló állapotúnak mondható. Közös jellemző, hogy e szegregátumok az előző három településhez viszonyítva kevésbé lepusztult képet mutatnak. Mindemellett e településeken vannak vegyesen, vagyis romák és nem romák által lakott körzetek is, Nagyecseden különösen az oláh cigány lakosság él a nem roma lakosság szomszédságában.

A helyi szegregátumok Kiskörén és Sápon – egy a szociálpolitikai támogatásból egy vállalkozó által épített, különösen rossz állagú kiskörei sorháztól eltekintve - nem különülnek el élesen a településen belül. Ugyanakkor jelentős különbség van a két település között a tekintetben, hogy amíg Kisköre egy élhető kisváros lehetőségét és képét mutatja, addig Sáp egésze tekinthető egyfajta lecsúszó településnek. Olyannak, ahol a néhány jobb minőségű ház tulajdonosa főként azért marad helyben, mert a ház értékesítéséből, „egy élet munkájának eredményéből" Debrecenben egy felújítandó garzonlakásra sem futná.

5.3. A hátrányos helyzetű romák segítésében megvalósuló különbségek[13]

E tekintetben a vizsgált településeken lényeges különbségeket tapasztaltunk. Ugyanakkor a különbségek hátterében legalább részben a települések történeti fejlődésének különbségei, ezek erőteljesebb pozitív vagy negatív hatásai, s a romák térbeli elkülönülésének jelentős eltérései is szerepet játszhatnak.

Ismételten a végletektől indulva, Sápon a hátrányos helyzetű családok, köztük a roma családok érdemi segítséget kevéssé kapnak. Társulás keretében a kötelező szociális és gyermekjóléti alapellátások elvileg hozzáférhetőek a faluban. Ugyanakkor a településen élő, szociálpedagógus képzettségű interjúalanyunk (45 éves nő) kiemelte, hogy a család- és gyermekjóléti szolgáltatás helyi hozzáférhetősége meglehetősen korlátozott, mivel egyetlen családsegítő „látja el" a környékbeli összes falut – vagyis jó, ha hetente pár órára kijut Sápra.

A kevéssé eredményesen megvalósuló segítői munka körébe sorolható Tiszalök és Hajdúdorog. Tiszalökön a család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársai elzárkóztak a kutatásban való részvételtől, arról, hogy beszéljenek a munkájukról. Ugyanakkor a településen korábban deszegregációs, ottjártunkkor pedig közösségfejlesztési és mentorprojekt működött – ám ezek a hátrányos helyzetű roma családokra kevéssé gyakoroltak hatást. A kutatás során nem találtunk olyan helyi szereplőt, aki központi szerepet vállalna a helyi deszegregációs és felzárkóztató programokban, s talán ebből is következik, hogy az egyes programelemek, sőt, a helyi közintézmények között is kevéssé vannak kapcsolódások e területen.

Szociális rehabilitációs (deszegregációs) program: az Európai Unió által finanszírozott program keretében közösségi ház épült a szegregátumban, és éveken keresztül kilenc embert alkalmaztak főállásban annak érdekében, hogy segítsék a roma lakosság helyzetének javulását, jólétének növekedését. Interjúalanyaink ezzel kapcsolatban azt emelték ki, hogy ezen időszakban volt néhány program, például közös főzés, annak megtanítása, hogyan lehet olcsón ételeket készíteni. Illetve néhány olyan program, amelyben ismert roma embereket (pl. Oláh Gergőt) hívtak meg, akik beszéltek a helyiekkel, s akik igazi példaképei lehetnek a helyi roma gyerekeknek. Ugyanakkor a legtöbben ennek kapcsán úgy fogalmaztak, hogy a lehetőségekhez képest

[13] Hosszúpályiban nem volt lehetőségünk szociális intézményben dolgozó segítővel beszélni, valamint deszegregációs, közösségfejlesztési vagy mentorprogram sem működött a településen, így e fejezetben a települési jellemzőket e tekintetben nem tudom ismertetni.

nagyon kevés dolog történt. A helyi szinten jelentős méretűnek tekinthető projekt érezhető javulást a cigányság körében a megkérdezettek szerint nem eredményezett. Ráadásul napjainkban a roma szegregátumban álló közösségi ház – annak ellenére, hogy fő, illetve félállású munkatársakkal közösségfejlesztési és mentorprojekt működik a településen – teljesen kihasználatlanul áll.

Közösségfejlesztési projektelem: kirándulások, tóparti rendezvények, beszélgetések, valamint egy ifjúsági klub létrehozásának a *tervén* keresztül, elsősorban a fiatalságot próbálták megszólítani - viszonylag kisebb sikerrel. E projektelem keretében emellett elsősorban a középosztályt megcélzó tréningeket, ezen belül önismereti, lelki egészség megőrzését célzó és konfliktuskezelési tréninget szerveztek. A hátrányos helyzetű lakosság kevéssé kapcsolódik be e programelembe.

Mentorprojekt(elem): a mentorlálás kapcsán a hivatalban történik az azt igénylők részére pályaválasztási, s ehhez kapcsolódó tanácsadás, valamint szerveztek munkaerőpiaci börzét is. Bár a programban elsődlegesen a halmozottan hátrányos helyzetűek segítése lenne a cél, ténylegesen kevéssé érik el ezeket az embereket. A mentor (25 éves nő, köztisztviselő/félállású mentor) szerint ennek az elsődleges oka ezen emberek motiválatlansága:

- *„Van, aki nem is akarja* […]. *Meg van olyan, aki igazából dolgozni sem akar* […]. *Én mindig azt mondom, aki dolgozni akar, az tud is dolgozni."* Hasonlóan vélekedik a programban dolgozó közösségfejlesztő is:
- *„A környéken elég sok olyan hely van, ahol el tudnának helyezkedni, a Jabilban, a Legóban."* (30 éves nő/közösségfejlesztő)

Mindemellett kiemelendő, hogy a mentorprogramról való tájékoztatás úgy zajlott, hogy a közfoglalkoztatottakat alkalmazó „[…] *kht-hoz kimentünk, hogy hívják össze az embereket, hogy van ilyen lehetőség."* (25 éves nő, mentor). A szegregátumban lévő közösségi házat nem használják e célokra, s nem történik megkeresés sem a mentor részéről, akinek elmondása szerint a mentorálási programelemnek nem része a helyiek mentorálásba való bevonása(!). *„Azért az megvan adva, hogy milyen programokat csináljunk, olyan programlehetőség nincs, aminek a célja, hogy a mentorálásba bevonjuk az embereket, ilyet csak önerőből lehetne*."

E mondatok - segítői szemszögből is - önmagukért beszélnek.

Hajdúdorogon az állami/önkormányzati szektorban működő család- és gyermekjóléti szolgáltatásban a menedzser szemléletű, feladat- és krízisközpontú beavatkozás elveit követve, elsődlegesen a gyermekvédelmi kontroll funkció valósul meg, miközben a valódi segítési funkció háttérbe szorult. Mindez azért különösen sajnálatos, mert a család- és gyermekjóléti szolgálat munkatársával (49 éves nő) felvett interjú alapján a kezdeti időszakban – még ha nem is tudatosan – de egyértelműen az életvilág központú beavatkozás elvei szerint történt a jelentős eredményeket elérő segítségnyújtás. Aztán ahogy a dolgozói létszám fokozatosan nőt, s központilag meghatározták, hogy a gyermekek védelme érdekében mi a szolgálattól elvárható minimális szolgáltatás (a segített családoknál havonta legalább három látogatás

megtétele, a gyermekek veszélyeztetettségének ellenőrzése, erre a család figyelmének felhívása, stb.), a családsegítők alapvetően csak e minimálisan elvárt teendők ellátását tekintették feladatuknak.

Hogy hogyan indult el az intézmény (1993)? […] *Szerintem mi sok olyan munkát is elvégeztünk akkor, ami nekünk nem volt feladatunk, és nem volt munkakörünk abszurde. Több időnk volt egyébként a családokra, pedig kevesebb volt a státusz, jóval kevesebb. Többet tudtunk jelen lenni a családok életébe* […] *nagyon sokszor ott álltunk mellettük a fazék mellett, és tanítottuk őket főzni* […] *Ugye, hogy a 40 órából 20 óra a terep, de mi 35 órát sokszor, meg 40-et is sokszor, meg munkaidőn túl is, meg hétvégén is, tehát mi terepen voltunk. Nagyon-nagyon szívügyünknek tekintettük, és nagyon akartunk segíteni, meg hát úgy tudtuk őket megismerni, ha minél többet jelen voltunk velük* […] *rendezvényeiken, születésnap, keresztelő, tehát ezek érdekesek, pláne a romáknál egy-egy lagzi, hivatalosak is voltunk* […] *És én ezt, nagyon örültem, nagyon szerettem csinálni* […]. (49 éves nő, családsegítő)

„Úgy tűnt, amikor elkezdtem ezt a munkát (2011-ben), hogy cserbenhagyták itt a roma lakosságot […] *Nekem nagyon az tűnik még most is, hogy akinek a feladata lenne ez hivatalból, amit számon kérnek tőlük azt teljesítik, a többlet pedig lemarad, elmarad. Ebből az egész történetből az emberi egymással foglalkozás szinte alig tapasztalható. Ha mindig jogszabályok szerint megyünk, hogy nézzük, hogy egy-egy családba mi a probléma, jó, hát ez is segítség, hogy felhívjuk rá a figyelmét, hogy ki kell takarítani, meg legyen egy ruhásszekrényed, de hogy ettől többet nem segítenek* […] *a helyi illetékes személyek, én ezzel szembesültem. És akkor eldöntöttem, hogy én tényleg beleállok ebbe a munkába."* (56 éves férfi, diakónus)

Ahogy a fenti idézetből látható, napjainkra az életvilág-központú beavatkozást a helyi diakónus próbálja felvállalni, esetenként sikereket is elérve. Ugyanakkor elmondása szerint munkája eredményességének jelentő gátat szab, hogy annak végzésére „egyedül van", nem talál hozzá segítőtársat.

A jelentősebb sikereket elért települések körébe sorolható Kisköre, Nagyecsed és Nyírvasvári. Nyírvasvári kapcsán szinte minden interjúalanyunk kiemelte, hogy a település nagy erőssége, hogy a helyiek nyitottak, elfogadóak és segítőkészek. E jellemzők természetesen növelik a folyamatosan növekvő lakosságszámú település vonz- és megtartóerejét.

„Az ideköltözők is jól integrálódnak a falu közösségi életébe, mivel itt nyitottak az emberek. Egy befogadó település vagyunk, én úgy érzem." (49 éves nő, pedagógus)

Valamennyi interjúalany kiemelte azt is, hogy az elfogadás a roma és a nem roma közösség tagjai között is jellemző.

„Nem jellemző a konfliktus. Mindenki ismeri egymást, így meg tudják beszélni a problémákat. A sportegyesület elnöke foglalkozik a romákkal, ő fogja össze őket." (20 éves férfi, bolti eladó)

A település további erőssége a méretéhez képest aktív és intenzív kulturális és közösségi élete, különösen az, hogy az egyes, a közösség egészét erősítő programok jellemzően több helyi szervezet és személy összefogásával valósulnak meg.

„Kiemelkedően sok program van, és szinte minden egyes program közös, az egyház, az önkormányzat és a civil szervezetek közösen szervezik. […] *Kilenc év alatt nagyon sokat erősödött a közösségi szellem, s ennek az okát abban látom, hogy jó együttműködés van az egyház, az önkormányzat és az egyesületek között. Részt veszünk egymás programjain, segítjük egymást."* (49 éves férfi, lelkész)

A helyi közösségi életben jelentős szerepet tölt be a Nyírvasvári 16' FC futballcsapat. A falu legjelentősebb helyi vállalkozója néhány évvel ezelőtt döntött úgy, hogy megpróbálja a helyi fiatalok számára vonzóvá tenni a labdarúgást, s megpróbálnak jelentősebb megyei szintű sikereket is elérni. A csapatépítés társadalmi szempontból legjelentősebb eredménye, hogy a csapattagok között szoros, együttműködő kapcsolat alakult ki, ahogy több interjúalany megfogalmazta, a csapattagok kiállnak egymásért és a faluért, a társadalmi helyzetüktől, származásuktól függetlenül. Mindez a romák és a nem romák közötti kapcsolatokat is továbberősítette.

Elmondható, hogy a faluban az önkormányzat, a görög-katolikus egyház és a civil szervezetek összefogása eredményeképpen a roma lakosság helyzete alapvetően kedvező és javuló. E tekintetben a települési önkormányzat arra is figyel, hogy akinek nincs piaci álláslehetősége a romák körében – ami napjainkra egyre kisebb létszámot érint – valóban értelmes munkát kínáló (pl. fóliasátras növénytermesztés) közmunka programban juthasson jövedelemhez.

Kisköre és Nagyecsed romákat segítő gyakorlata és deszegrációs programjai gyakorlatilag megegyeznek. Mindkét településen jellemző, hogy a polgármester kiemelt fontosságúnak, az egész település életében meghatározó jelentőségűnek tekinti a hátrányos helyzetű romák hatékony segítését, élethelyzetük, életlehetőségeik javítását. Mindkét polgármester személyesen és aktívan vesz részt a deszegregációs programok kialakításában és megvalósításában.

A deszegregációs programokban, az elért eredményekben kulcsfontosságúnak bizonyult, hogy azokban a települések szinte valamennyi[14] közintézménye, a helyi általános iskola, a művelődési ház, Nagyecseden ezek mellett a közösségi ház és a roma közösségi ház, valamint a család és gyermekjóléti szolgálat munkatársai is aktív szerepet vállaltak, vagyis valódi interprofesszionális team munka valósult meg. Az egymásra épülő különböző intézményi programok szinergikus hatásaként jelentős változás érhető tetten a helyi roma – nem roma viszonyban, valamint a hátrányos helyzetű roma fiatalok életszemléletében, jövőképében.

Fontos közös elem a helyi közintézmények működtetése és a deszegregációs programok megvalósítása során, hogy a települések vezetése tudatosan törekedett és törekszik a helyi romák, kiemelten a roma fiatalok közintézményekben való alkalmazására. A helyi vezetők több roma származású lakosnak megelőlegezték a bizalmat egy felsőfokú szakképesítést igénylő álláshely, s egyidejűleg a továbbtanulási

[14] A kiskörei polgármester (46 éves nő, szociálpedagógus) elmondása alapján sajnálatosan csak a társulásban működő család- és gyermekjóléti szolgálatot, s annak helyi egységét nem tudták megnyerni ezen ügynek, őket nem tudták bevonni a programokba.

lehetőség biztosításával és támogatásával. Kiskörén a polgármesteri hivatalban és a művelődési házban, Nagyecseden az általános iskolában, az egykori családsegítő szolgálatban és a roma közösségi házban alkalmaztak, illetve alkalmaznak romákat e formában. E gyakorlat hozzájárult/hozzájárul e fiatal és középkorú romák diplomaszerzéséhez, ezáltal megfelelő szintű jövedelemszerzéséhez, továbbá pozitív példájukon keresztül a helyi roma gyerekek és fiatalok tanulási és munkavállalási motivációinak erősítéséhez, valamint a roma – nem roma együttélés tovább javításához. Mindkét településen kiemelték, hogy a roma gyerekek jobban elfogadták a szintén roma származású művelődési szakembert (Kisköre), illetve az iskolai mentorként dolgozó munkatársat (Nagyecsed), így a fejlesztő foglalkozások is jelentősebb eredményre vezethettek.

A második gyerekem megszületése után vissza akartam menni dolgozni (a konzervgyárba), de addigra rájöttem, hogy én a tánccal, a segítéssel akarok foglalkozni. Megkerestem ezzel a polgármestert, aki a családsegítőbe helyezett el, akkor még képesítés nélkül úgy, hogy szociális gondozó és ápoló képzést kellett elvégeznem […] *Miután kitanultam a szociális munkát, a művelődési házban kaptam egy irodát* […]*, s aztán már sokszor oda jártak hozzánk segítséget kérni a romák.* (42 éves nő, a roma közösségi ház vezetője, Nagyecsed)

Az iskolában […] *sok maradt a probléma, a konfliktus. Felső tagozatos gyermekekhez vettek fel, mint mentor* […] *Először nem akarták a pedagógusok, hogy bemenjek az osztályterembe, csak a szünetekben beszélhettem a gyermekekkel. Egyszer mégis megengedték, hogy bemenjek a legrosszabb osztályhoz és már attól, hogy csak beültem hátra, elszégyellték magukat az oláh cigány gyerekek, és nem viselkedtek rosszul. Aztán el is kezdtek bízni bennem, és amikor tanárhiány volt, már bemertek egyedül is küldeni az órára."* (43 éves oláh cigány nő, szociálpedagógus, Nagyecsed)

„A közmunka, ahogy ezt itt a közintézményekben is megvalósul, ennek a pozitív hozadéka, hogy a romák és nem romák egy helyen dolgoznak, megismerik egymást […] *Nagyon sok sztereotípia okafogyottá vált.* […] *Sokat segített az együtt munkálkodás.* (47 éves nem roma férfi, pedagógus, Nagyecsed)

A polgármestereken kívül Kiskörén, Nagyecseden és Nyírvasváriban egyaránt kiemeltek interjúalanyaink olyan lelkes, segítőkész helyi embereket, akik „szívvel-lélekkel" segítik a romákat. Kiskörén a helyi tájházat vezető, a deszegregációs gyermekprogramokban is aktív szerepet vállaló nyugdíjas pedagógust, valamint a program vezetése érdekében Budapestről Kiskörére költöző szociális munkást, Nagyecseden a helyi általános iskola igazgatóját, a művelődési intézmény egyik részlegének fiatal, népművelő vezetőjét és a helyi családsegítő és gyermekjóléti szolgálat vezetőjét, Nyírvasváriban pedig a helyi görög-katolikus lelkészt, s a futballcsapatot irányító vállalkozót emelte ki e tekintetben szinte valamennyi interjúalanyunk.

6. Konklúziók – mely tényezők mozdíthatják elő a hátrányos helyzetűekre irányuló segítői programok eredményességét

A vizsgált települések esetében beazonosíthatóak olyan tényezők, amelyek hozzájárultak a romák helyzetének javítására irányuló tevékenységek és programok legalább részleges sikeréhez.

1, E tekintetben már a romák térbeli elhelyezkedésének is jelentős szerepe van. Azon településeken, ahol a szegregátum teljesen kívül esik a városon, attól többszáz méterre, vagy több kilométerre helyezkedik el, vagy ugyan a város közvetlen határában fekszik, de a romák és a nem romák életterei élesen elkülönülnek, a romák és a nem romák közötti társadalmi távolság is jelentősebb. E tekintetben egy egymást erősítő oda-visszahatás érvényesülhet, t.i. a nem roma lakosság szemlélete kevéssé befogadó a romákkal szemben, ami hat a térbeli elkülönülésre. Az elkülönülés, az egymás meg nem ismerése pedig az előítéletek melegágya lehet (Forgas, 2007), ami tovább ronthatja a romák és a nem romák közötti viszonyt, ami által a helyiek szemlélete még inkább elutasíthatóvá válhat. Természetesen a lakosság szemléletét más tényezők is befolyásolhatják. Ilyen lehet egy erőteljes külső hatás, amely eredményeképpen a helyi „őslakosság" mintegy rákényszerülhet arra, hogy a településre rövid időszak alatt, nagyszámban beköltözők sajátjától eltérő látásmódját, életmódját elfogadja, ami hosszabb távon erősítheti az elfogadóbb, befogadóbb szemlélet kialakulását - ahogy azt Kisköre példája mutatja. Ugyanakkor Nagyecsed elmúlt évei arra szolgálnak példaként, hogy tudatos fejlesztő, segítői beavatkozásokkal, az inkluzív helyi társadalom irányába tett jelentős lépésekkel, még egy részben szegregált területi elhelyezkedés mellett is alakítható a helyi lakosság szemlélete.

2. A Kiskörén, Nagyecseden és Nyírvasváriban szerzett tapasztalatok rávilágítanak arra, hogy a segítő programokban elért sikerek egyik fontos tényezője, hogy helyi szinten nem kizárólag a szociális szakemberek munkájától várnak eredményeket, hanem fontos jellemző a szociális, közművelődési és oktatási intézmények valós együttműködése. Jellemző egyfajta szorosabb interprofesszionális teammunka, az intézményi tevékenységek és programok összehangolása. Ennek eredményeképpen az egyirányba mutató programok egymás hatásait jelentősen erősíthetik. Mindennek egyik mozgatórugója lehet az, ha a polgármester, a helyi vezetés valóban elkötelezett e programok iránt.

3. Fontos tényező, hogy a hátrányos helyzetű helyi romák, köztük a helyi roma fiatalok kapnak-e egyfajta megelőlegzett bizalmat és lehetőséget a közszférában arra, hogy szellemi munkakörben helyezkedhessenek el, olyanban, amelyben köztisztviselőként, közművelődési szakemberként, pedagógiai asszisztensként vagy éppen szociális munkásként személyes, segítői kontaktusba kerülhetnek a helyi lakossággal, a romákkal és a nem romákkal egyaránt. Mindez a személyes életutak segítése mellett, példájukon keresztül, a romák és a nem romák közötti viszonyra, a helyiek (befogadóbbá váló) szemléletmódjára, és a hátrányos helyzetű roma gyerekek önbizalmára,

önértékelésére és jövőképére is jelentőst hatást gyakorolhat. Hogy ez mekkora jelentőségű változás, azt az alábbi interjúrészlet is jól érzékelteti.

„Hogy az én lányom az iskolába, gyerekekkel dolgozhat, hogy egy cigány asszonyt felvesznek oda, hát, ha egy 20 éve nekem valaki ezt mondja, csak kikacagom." (61 éves oláh cigány nő, háztartásbeli)

4, Végül, de talán elsősorban e projektek eredményei, vagy éppen ezen eredmények hiánya mögött tetten érhető az, hogy a benne dolgozókra jellemző-e a programokban meghatározott segítői célok iránti elkötelezettség, kellően motiváltak-e azok elérésére, személyiségükre jellemző-e a segítői attitűd, s rendelkeznek-e kellő szaktudással a saját munkakörükben, legyen az közművelődés, pedagógia vagy szociális munka.

Ugyanakkor ahogy azt több településen többen is kiemelték, még jelentősebb, a gyermekek, fiatalok mellett a középkorosztályt, a szülőket is jobban megszólító változáshoz a sok tekintetben hasznos és hatásos csoportos és közösségi programok mellett, a családok segítésében – vagyis a szociális esetmunkában – a hátrányos helyzetű családok esetében a szülők ismeret és képesség hiányai miatt, „másféle" segítő munkára lenne szükség.

„Valahogy felnőtt korban is meg kellene lenni ennek a szoros kapcsolatnak, a szülőkkel is törődni kellene valakinek." (46 éves nő, óvodapedagógus, Tiszalök)

„Ezeknek az embereknek úgy kellene megtanítani mindent, mint a gyerekeknek. A kisebbségi önkormányzatnak, meg a családsegítőnek lenne ez a dolga […]*."* (41 éves roma nő, GYOD-ban részesül részesül, Tiszalök)

Ezeknél az embereknél egészen az alapoknál kellene kezdeni. Alapvető életviteli dolgokat kellene megtanítani nekik. (46 éves nő, közművelődési szakember)

Vagyis a helyiek véleménye – egybecsengve a szakmai tapasztalatokkal – is az, hogy hatásosabb segítségnyújtást a segítettek e célcsoportja tekintetében a menedzsment szemléletű, feladat- és krízisközpontú szociális esetmunka alkalmazása helyett, az életvilág központú segítő beavatkozás eredményezhetne.

Összegzés – a kutatási eredmények oktatási hasznosulása

A kutatássorozat eredményei részben már annak folyamata során megvalósultak, hiszen több mint 20 egyetemista közvetlen tapasztalatokat szerzett a kistelepülési viszonyokról, a helyi szegregátumokban élők életéről és a szociális segítő beavatkozások sajátosságairól.

E hallgatók valamennyien nagy élményként élték meg a kutatás hetét, s élményeikről, tapasztalataikról informálisan is beszámoltak hallgatótársaiknak, ezáltal szélesebb körbe eljuttatva e fontos információkat.

Emellett hivatalos formában, tanórák keretében is beszámoltak a részvevő hallgatók kutatási tapasztalataikról hallgatótársaiknak.

Az eredményeket minden település esetében dokumentumfilmben, és folyóiratban megjelent tanulmányokban is ismertettük.

Végül – de nem utolsó sorban – a munkáról készítettünk egy olyan számos feladatot tartalmazó, ingyenesen, online formában is elérhető tankönyvet, melyet azóta több felsőfokú képzésben is eredményesen használnak.

Reményeink szerint mindez az ismeretbővítésen túl, a hallgatói szemléletformáláshoz, a nyitott, értő odafigyeléshez, az empatikusabb közelítéshez, összességében a segítői attitűd erősödéséhez vezethet.

Bízom abban, hogy e kutatássorozat eredményei hozzájárulhatnak ahhoz is, hogy a szegregátumokban élők számára valós segítséget jelentő életvilág központú segítő beavatkozást a szociális munkások szélesebb körben fedezzék, vagy fedezzék újra fel.

Irodalom

Andorka, R. (1997). *Szociológiai.* Budapest: Osiris.

Babbie, E. (1996). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.

Balogh, E.–Budai, I.-Goldmann R.–Puli, E.–Szöllősi, G. (2015). Felsőfokú szociális képzések Magyarországon. *Párbeszéd,* 2 (Különszám): 1-98.

Bányai, E. (2018). Szempontok és javaslatok az intenzív családmegtartó szolgáltatások gyermekjóléti munkába való bevezetéséhez. In Rácz, A. (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában.* Budapest: Rubeus Egyesület, 6-21.

Bálint, L.-Obádovics, Cs. (2018). Belföldi vándorlás. In. Monostori, J.-Őri, P.- Spéder, Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 217-236.

Biczó, G.-Soós, Zs.-Szabó, H. (2022). *Kisvilágok.* Hajdúböszörnény: Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar.

Bogács, E.-Rácz, A. (2016). Gyermekvédelem és szakmai integritás. *Esély,* 28(3): 92-113.

Bugarszki, Zs. (2014). A magyarországi szociális munka válsága. *Esély,* 26(3): 64-73.

Bogács, E. (2020). Jelenlétalapú reszponzív gyermekjólét. In. Rácz, A. (szerk.): *A szülőség támogatásának új útjai a gyermekvédelemben.* Budapest: Rubeus Egyesület, 158-164.

Forgas, J. P. (2007). *A társas érintkezés pszichológiája.* Budapest: Kairos.

Gödri, I. (2018). Nemzetközi vándorlás. In. Monostori, J.-Őri, P.-Spéder, Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 237-270.

Győri, P. (2014). Néhány szubjektív gondolat a szociális szakmáról. *Esély,* 26(3): 74-78.

Homoki, A. (2019). A gyermekvédelmi szükségletorientáció az óvodai, iskolai segítésben. *Deliberationes,* 12(1): 43-70.

Kozma, J. (2020). A szociális munkások munkahelyi biztonságáról, a kockázatokról és a szakma identitáskríziséről. *Párbeszéd.* https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/7417/6808 (letöltve: 2023.09.09.)

Soós, Zs. (2017/A). A szociális felsőoktatás fejlődése Nyugat-Európában és Magyarországon. In Rákó, E. - Soós, Zs. (szerk.): *Kihívások és válaszok.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 26-39.

Major, Zs. B.-Mészáros, K.-Tatárné Kapus, É. (2011). *Az eltéphetetlen gyökér.* IRTÓ Bt; PMJVÖ Esztergár Lajos Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálata.

Payne, M. (2020). *Modern Social Work Theory.* London: Red Globe Press Publishing.

Rogers, C. R. (2019). *Valakivé válni – A személyiség születése*. Budapest: EDGE 2000 Kft.

Soós, Zs. (2005). *A szociális munka alapjai.* Pécs: Comenius.

Soós, Zs. (2009). Reform után. A kistérségi közszolgáltatási reform hatásai a Téti kistérség szociális szolgáltatási rendszerére. *Esély,* 21(1): 71-100.

Soós, Zs. (2017/B). Szociális ismeretek oktatása a pedagógus BA képzésekben. *Szociálpedagógia,* 5(3-4): 24-38.

Soós, Zs. (2018). *Szociális esetmunka.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Soós, Zs. (2020. Hajdúdorog kortárs társadalmi folyamatai. *Különleges Bánásmód,* 6 (3): 33-50.

Soós, Zs. (2021). Egyházi szociális munka Hajdúdorogon. *Deliberationes,* 14(1): 137-148.

Szűcs, J. (1983). *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest: Gyorsuló idő.

Temesvári, Zs. (2018). *A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei.* Budapest: L'Harmattan.

Váradi, M. M. (2015). Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom,* 29(1): 69-96.

Online oktatáshoz kapcsolódó Moodle oktatói fórumbejegyzések szövegbányászati vizsgálata

Nagy Tamás

Széchenyi István Egyetem, Győr

Absztrakt

A COVID világjárvány felértékelte az e-tanulással kapcsolatos tudást, illetve bizonyította, hogy a tömeges távoktatás csak megbízható LMS szoftverrel, kommunikációs eszközökkel, e-learning tartalmakkal és felkészült oktatókkal működtethető. 2020 márciusában a magyar felsőoktatás távoktatási „üzemmódra” állt át. A járvány során nem az volt a kérdés, vajon ki akar vagy tud elektronikus eszközökkel oktatni vagy tanulni, hanem az, hogy aki elektronikus tanulási környezetben oktat vagy tanul, az megfelelő módon ismeri-e az alkalmazott rendszer illetve a felhasznált módszerek jellemzőit. A Moodle LMS rendszer megszervezte, dokumentálta a távolléti oktatást: rendszerbe szervezte a tantárgyakat, oktatókat, hallgatókat. A Moodle keretrendszeren működő Fórum lehetőséget adott a felmerülő problémák nyilvános megbeszélésére: kérdezhettek, segíthettek egymásnak az oktatók. A szövegbányászat eredményei azt jelezték, hogy elsősorban technikai, a szoftver működéshez szorosan kötődő kérdések merültek fel. Alacsony volt az oktatásmódszertanhoz kapcsolódó bejegyzések száma. A hozzászólások gyakorisága és típusa összefüggést mutatott a felsőoktatás tipikus szakaszaival. A tanulmány a vizsgálat első részét foglalja össze: a bejegyzéstípusok, felhasználók, időpontok és a szó szintű elemzések segítségével körbejártuk a felmerült problémákat.

Kulcsszavak: felsőoktatás, Moodle, távolléti oktatás, szövegbányászat, Fórum

Text mining examination of Moodle instructor forum posts related to online education

Abstract

The COVID pandemic increased the value of knowledge related to e-learning and proved that mass distance education can only be operated with reliable LMS software, communication tools and trained instructors. In March 2020, Hungarian higher education switched to a distance learning "mode". During the pandemic, the question was not who wants to, or can teach or learn with electronic devices, but rather those who teach or learn in an electronic learning environment are properly familiar with the

characteristics of the system and the methods used. The Moodle LMS system had organized and documented distance education: it organized the subjects, instructors, and students into a system. The Forum operating on the Moodle LMS system provided an opportunity for public discussion of emerging problems: instructors could ask questions and help each other. The results of the text mining showed that the questions were related to technical issues, to the operation of the software. The number of posts related to educational methodology was low. The frequency and type of comments showed a correlation with the typical phases of higher education. The study summarizes the first part of the study: with the help of post types, users, dates and word-level analyses, we explored the problems that arose.

Keywords: higher education, Moodle, distance education, text mining, Forum

Bevezetés

A „kényszer nagy úr” mondja a közmondás. Ezt tapasztaltuk a COVID járvány idején a felsőoktatásban. A Széchenyi István Egyetem 4/2020. számú rektori-kancellári körlevele előírta a távoktatásra történő átállást: ”2020. március 23-tól az oktatás távoktatásra való átállása szükséges. A távoktatás során sem történhet meg a hallgatók részéről a felsőoktatási intézmények látogatása” (SZE 2020). Szabályozták a Moodle LMS rendszer használatát, valamint rögzítették a Moodle kurzusokkal kapcsolatos formai és tartalmi elvárásokat. A jelenléti képzéseket online távoktatási illetve offline megoldások váltották fel. Az UNESCO 2020. április 15-i webináriuma szerint: „A 2020. év kezdetén kialakult globális vírushelyzetre a felsőoktatási intézmények a világ minden részében a távolléti oktatásra történő átállással reagáltak. … ez a világ 188 országában vezetett az oktatási intézmények lezárásához és a távolléti oktatásra történő átálláshoz” (UNESCO 2020, hivatkozza Koop & Saád 2021 p.1). Ez az új oktatási környezet (Komenczi 2009) drasztikusan megváltoztatta a felsőoktatásban alkalmazott módszertani megoldásokat. Mészáros szerint: „Ha új módszereket szeretnénk egy intézménybe bevezetni, ahhoz az egyetemi humánerőforrás fejlesztés elengedhetetlen. Ilyen paradigmaváltás például a duális mérnökképzés elindítása, vagy a korszerű blended- ill. e-learning képzések megjelenése.”(Mészáros 2017)

Ebben a tanulmányban a Moodle rendszeren működtetett, az oktatókat támogató, számukra kommunikációs felületet biztosító Fórumbejegyzéseket gyűjtöttük össze azért, hogy tartalmuk alapján elsődleges információkat kapjunk a Covid időszakban felmerült kérdésekről, problémákról.

Például: milyen tartalmú kérdések jelentek meg leggyakrabban, van-e kapcsolat a felhasználók személye és a feltett kérdések tartalma között, kik voltak a legaktívabbak, van-e kapcsolat a bejegyzések gyakorisága és időpontja között, minőségbiztosítási szempontból milyen következtetések vonhatók le a felmerült kérdések tartalma alapján? Az így kinyert adatok, információk alapján

tervezhető egy részletes összefüggés- és a szövegek tartalmát mélyebben is elemző tartalmi vizsgálat, illetve egy elektronikus oktatói és hallgatói kérdőív. A bejegyzések elemzéséhez az Excel és az R studio program statisztikai, valamint szövegbányászati megoldásait használtuk fel.

A Fórumbejegyzések vizsgálata egyben lehetőséget adott arra, hogy a korábbi szövegbányászati elemzések során a word (doc) és pdf állományokon alkalmazott szűrési, darabolási, rendszerezési eljárásokat itt is felhasználjuk, ha szükséges, akkor módosítsuk (Nagy 2018).

Adatbázis kialakítása

A Moodle rendszeren összegyűlt Fórumbejegyzések szerkezetét az 1. táblázat tartalmazza, részei: Fórum neve, Téma neve a fórumon belül, a felhasználót azonosító kód, a bejegyzés időpontja, a rögzített/elküldött szöveg, stb. A vizsgálathoz mintegy 2 év 646 bejegyzését használtuk fel. Ezek meghatározó többsége a COVID távoktatás idején készült.

1. táblázat: Egy Fórumbejegyzés (nem teljes) szerkezete

<DATA>
<ROW>
<Fórum>Közlemények</Fórum>
<Téma>Moodle Specialitásai - számonkérés oktatás</Téma>
<id>1295</id>
<discussion>882</discussion>
<parent>0</parent>
<userid>**9**</userid>
<created>**1580381436**</created>
<modified>1580381436</modified>
<mailed>1</mailed>
<subject>Moodle Specialitásai - számonkérés oktatás</subject>
<message> **Kedves Kollégák!**
A korábban tartott Moodle alapozó képzések folytatásaként szeretnénk további oktatást tartani a hallgatók tudásának a moodle-ben való számonkéréséről és értékeléséről. A képzésen az alábbi témákkal szeretnénk foglalkozni:

Forrás: Moodle rendszerről letöltött adatok, saját szerkesztés

A feldolgozás során először a Moodle rendszerből ki kellett nyerni a Fórumok tartalmát (html állomány). Ezt követően R rutinok segítségével minden bejegyzésből kiszűrtük a vizsgálat szempontjából nem fontos elemeket.

Fórum (Moodle tevékenység) szerkezete

Az összeállított nyers adatbázis négy Fórumbejegyzés kategóriát, 146 Témát, 115 felhasználót és 154 eltérő dátumot (dátum/idő), összesen 646 hozzászólást tartalmaz. Az első vizsgálat a nyers szöveg felhasználásával zajlott. Azaz nem történt szótövezés és nem készült szinonimaszótár. Korábban az új

felsőoktatási KKK szövegbányászati vizsgálata során a több száz dokumentumban 1590 szóhoz közel 8000 ragozott vagy azonos jelentésű szóalakot rendeltünk (Nagy 2018).

Fórum (<Fórum>) kategória

A levelezés a Moodle Fórum tevékenység keretében történt, amelyhez 4 bejegyzéstípus készült.

2. táblázat: Fórumbejegyzések típusa, száma

Fórumbejegyzések típusai	Bejegyzések száma	Szavak száma
Közlemények	4	418
Technikai problémák fóruma	448	26782
Oktatás-módszertani kérdések fóruma	152	12462
Teszt szerkesztés fóruma	42	2418
Összesen	646	42080

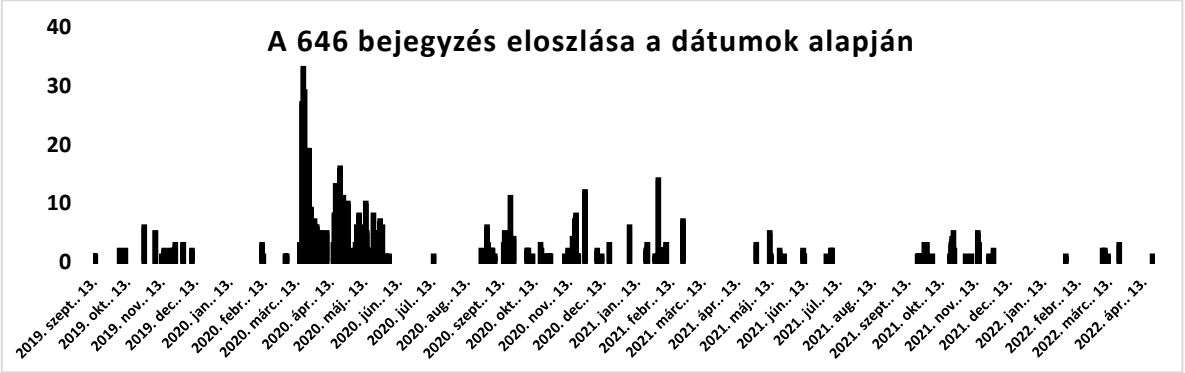
Forrás: saját szerkesztés

A Moodle Fórum típusai közül a Közlemények csoportot a kevés bejegyzés miatt önállóan nem vizsgáljuk. A különféle Fórumtípusokban található bejegyzések száma eltérő volt. A 2. táblázat alapján érzékelhető, hogy a Moodle rendszerrel kapcsolatos technikai bejegyzések adták a teljes „levelezés" 64 %-át.

Bejegyzések időpontjai (<created>) kategória

A Fórumbejegyzések 154 különböző időponthoz kapcsolódnak, 2019.09.13 és 2022.04.21 között készültek.

1. ábra: Fórumbejegyzések gyakorisága kéthetes intervallumokban (db)

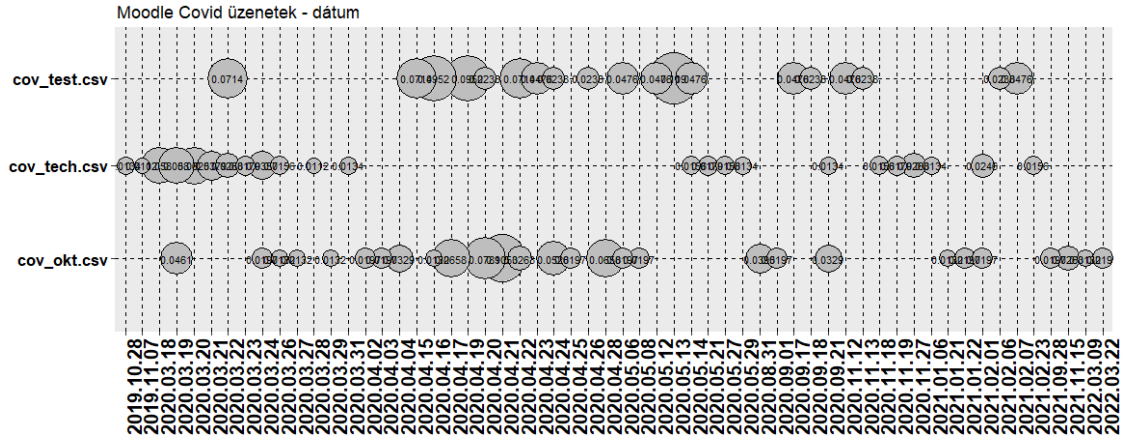
Forrás: saját szerkesztés

A kigyűjtött dátumok érdekes mintázatot mutatnak. A kezdetben alacsony aktivitást 2020. március, április és május hónapokban kiugró bejegyzésszám követte. Ezt a csúcsot a Moodle használatát előíró 2020. márciusi körlevél előzte meg. Ekkor lett a Moodle rendszer kötelező LMS felület. Ezt követően hullámzó, de a logikusan várható csökkenő trend figyelhető meg (1. ábra).

Kérdés, hogy ezek a csúcsok és sűrűsödések milyen okok, kérdések, problémák felmerülése alapján alakultak ki? Mikor mi volt a meghatározó kérdés, a felmerült probléma? Vajon van-e kapcsolat a felsőoktatás jellemző működése (szorgalmi időszak, vizsgaidőszak, ZH-k) és a diagramon is látható bejegyzések gyakorisága és tartalma között?

A Fórumok és a bejegyzés dátumának kapcsolatát a 2. ábrán látható ún. buborék diagram szemlélteti (felső sor a teszt, középső sor a technikai, alsó sor az oktatásmódszertani bejegyzéseket tartalmazza). Érzékelhető, hogy kapcsolat feltételezhető a Fórumtípusok bejegyzéseinek gyakorisága (szürke kör átmérője) valamint a dátum intervallumok (x tengely) között. Például a körlevél kiadását követően (kötelező Moodle használat) folyamatosan magas volt a technikai fórum bejegyzéseinek száma (március 20-27), a vizsgaidőszakot megelőző időben megnövekedett a tesz fórum forgalma (április 4 - május 13).

2. ábra: Fórumbejegyzések gyakorisága a bejegyzések dátuma alapján

Forrás: saját szerkesztés

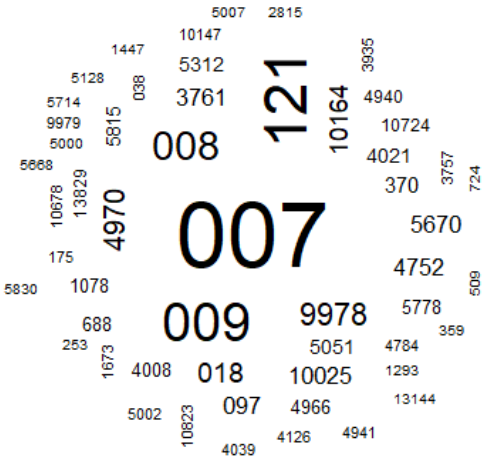
Felhasználók (<userid>) kategória

A Moodle rendszer felhasználói közül összesen 115 fő lépett be a Fórumba. Azonosításuk a(z) <userid> változó alapján történt. Minden azonosító egyetlen felhasználóhoz tartozik. A Wordcloud diagram és a gyakorisági függvény a bejegyzések, hozzászólások száma alapján szemlélteti a felhasználók aktivitását (bejegyzéseik számát). Kiemelkedő volt a 007-es, 121-es, 009-es, 008-as, és 9978-as kódszámú felhasználók hozzászólásainak a gyakorisága. A 4. ábrán látható, hogy például a 007-es azonosítóval jelölt felhasználó 85 bejegyzést készített.

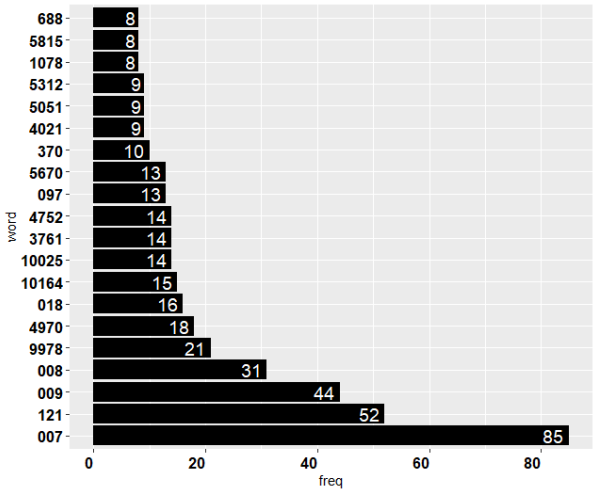
Felvetődik a kérdés, hogy a kigyűjtött felhasználók közül ki milyen beosztásban, milyen formális informatikai, tanári képzettséggel, végzettséggel, Moodle gyakorlattal rendelkezik? Kik és mit kérdeztek, ki adott választ? Vajon a közel 1000 oktató többsége miért nem kapcsolódott be a „levelezésbe”: nem tudott róla, nem használta intenzíven a Moodle rendszert, nem merült fel számukra megoldhatatlan probléma, más kommunikációs csatornát alkalmazott?

Érdekes kérdés az is, hogy a különféle Fórumoktípusnál milyen hozzászólási gyakoriság jellemezte a felhasználókat. Vajon mi okozta az eltéréseket: érdeklődés, speciális tudás vagy éppen annak a hiánya?

3. ábra: Felhasználók aktivitása - szófelhő

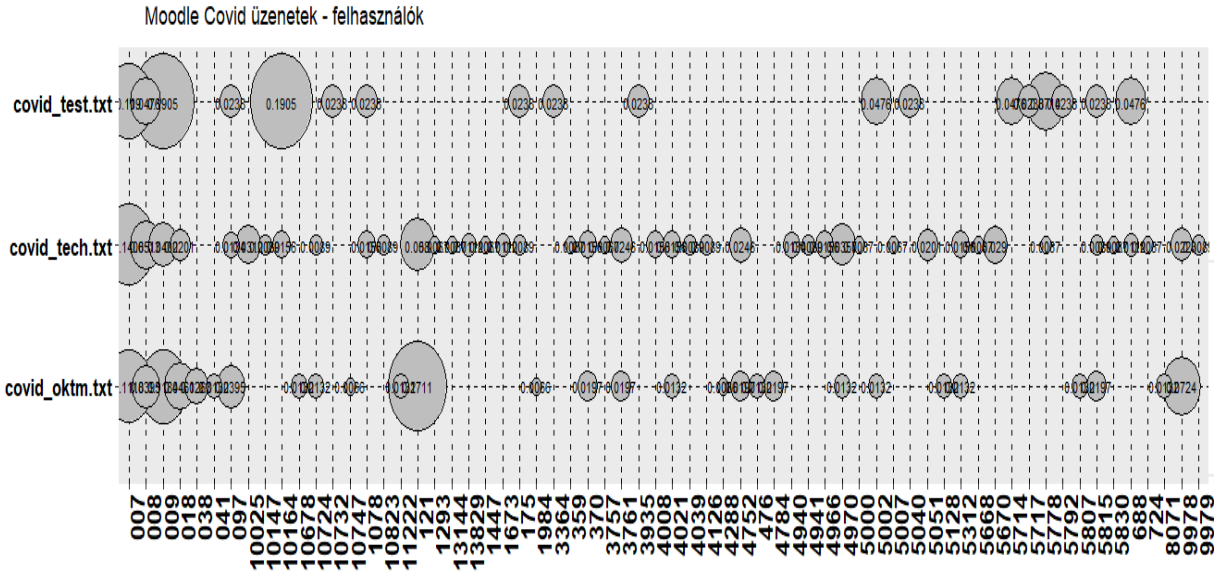
4. ábra: Felhasználók aktivitása - sávdiagram

Forrás: saját szerkesztés

Az összes felhasználót és a három Fórumot együtt vizsgálva (5. ábra) látható, hogy míg a technikai problémákkal kapcsolatos bejegyzések szinte minden résztvevőnél felmerültek (középső sorban szürke körök gyakorisága), az oktatásmódszertani üzenetek (alsó sor) kevesebb mint 50%-os, a tesztek (felső sor) alig 10%-os felhasználói aktivitásra utaltak (x tengely tartalmazza a felhasználók azonosítóit).

5. ábra: Fórumbejegyzések: felhasználók aktivitása a 3 Fórumtéma esetében

Forrás: saját szerkesztés

Ebből több dolog is következik:

- Ha fontos a Moodle rendszer hatékony használata, akkor növelni kell irányított képzések szervezésével a felkészült oktatók számát. Szervezett „tömeges felkészítés” után az oktatók

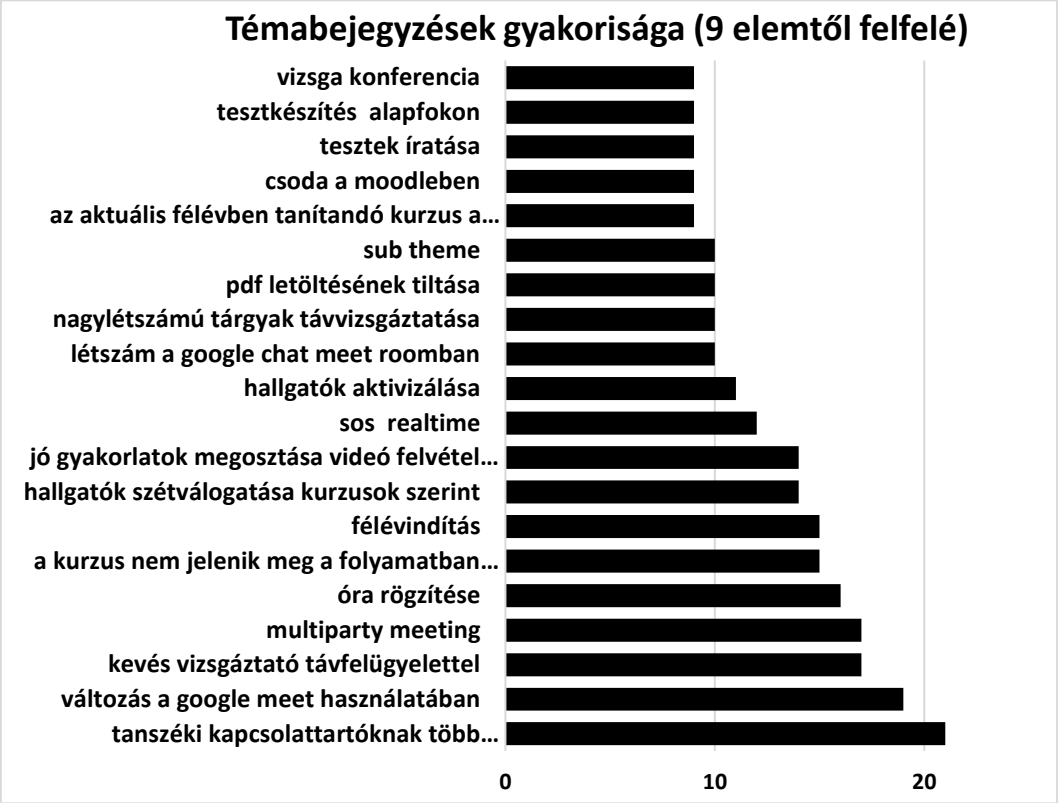
közel azonos módon alkalmazzák, kezelik, fejlesztik Moodle kurzusaikat, így később könnyebb segíteni, kevesebb kérdés, probléma merül fel).

- Az oktatásmódszertani hozzászólások kisebb aránya azt (is) jelzi, hogy a többség igazán nem érzékelte, hogy a módszertani megoldások meghatározó módon befolyásolják a távolléti képzések hatékonyságát (lásd korábban az e-learning alapú képzések módszertani támogatását (Nagy 2014, 2016)[i].
- Az ellenőrzési eljárások (teszt hozzászólások) alacsony aránya arra utalhat, hogy vagy szinte mindenki jól/könnyen használta a Moodle teszt funkcióját, vagy nem igazán sikerült alkalmazni azokat az értékeléselméleti és Moodle funkciókat, amelyekkel gyorsíthatók, könnyíthetők a ZH-k, vizsgák szervezése[ii] .

Téma (<Téma>) kategória

A 646 hozzászólás 146 különböző Téma között oszlik meg. A 6. ábrán a legtöbb bejegyzést tartalmazó 20 Téma neve látható (gyakoriság: 21 db-tól 9 db-ig).

6. ábra: Tématípusokhoz kapcsolódó bejegyzések gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés

A Fórumok arányai korábban már jelezték, hogy a technikai, szervezési, szoftverbeállítási kérdések lesznek a meghatározóak. A témák nevei (lásd 6. ábra) megerősítették ezt az elképzelést (pl: kurzus nem jelenik meg, félévindítás).

Téma (<Téma>) azonosítók elemzése

A 146 Témacsoport címe néhány szóból álló mondatokat jelent (lásd 6. ábra). A Fórumbejegyzések elemzése során ezek is tartalmaznak értékelhető, felhasználható információkat. Így itt is elvégeztük az

elsődleges szóelemzést. Mivel a Moodle Fórum a felmerülő problémák támogatásához készült, így nem meglepő, hogy a „**nem”** kifejezés volt a leggyakoribb (7. ábra). Ezt követte a **hallgatók, kurzus, google, tesz, vizsgáztató, tanszéki, meet, videó** szavak gyakorisága.

A szópárok esetében előkerülnek a hibákra utaló szókapcsolatok (8. ábra): **nem elérhető, nem látom, nem jelenik** (meg). Ha mélyebben vizsgáljuk a kifejezéseket, akkor itt is a technikai, a rendszerhasználattal és oktatásszervezéssel kapcsolatos leírások a leggyakoribbak.

7. ábra: Témacsoportokban található szavak gyakorisága

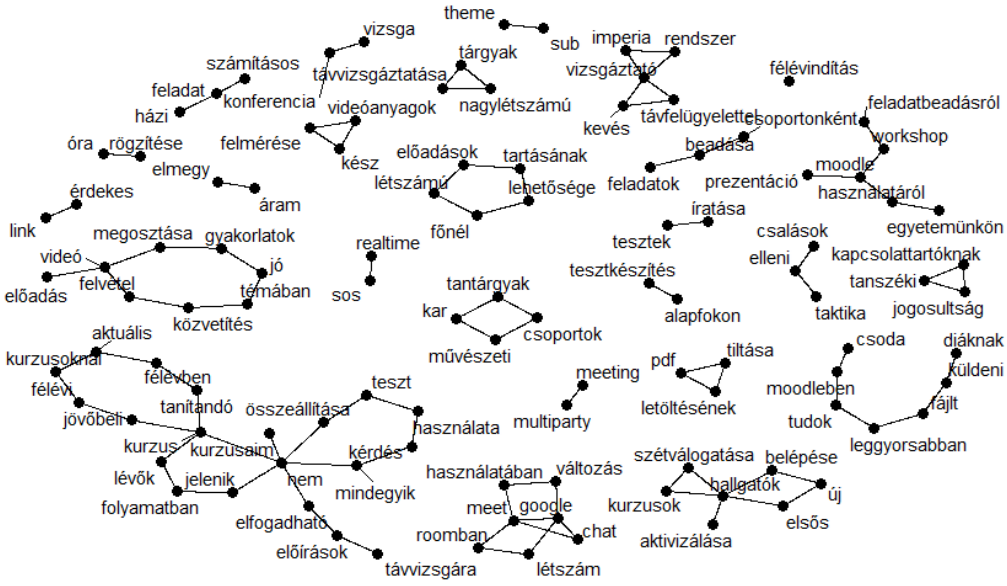
8. ábra: Témacsoportokban található szópárok gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés

A szavak kapcsolatát szemléltető háló (9. ábra) szintén arra utal, hogy a Tématípusok nevei a felmerülő problémák megoldására utalnak (lásd például a nem szó körüli kapcsolatokat).

9. ábra: Témacsoportok nevében található kifejezések hálózata (leggyakoribb szókapcsolatok)

Forrás: saját szerkesztés

Fórum (<message>) bejegyzések tartalma

A tervezett vizsgálat kulcseleme a levelezések szövegének tartalmi elemzése: azaz mit kérdeztek, milyen válaszokat kaptak, milyen problémák merültek fel a leggyakrabban, a különféle időszakokban mi jelentette a legnagyobb problémát, stb. A szavak, szópárok kigyűjtése készíti elő a részletes tartalmi vizsgálatot.

A 646 db bejegyzés (hozzászólás) hosszúsága nagyon változó volt. A szavak gyakoriságát először grafikusan vizsgáltuk (lásd 10./a és 10./b ábra).

Tanulságos, hogy amikor nem alkalmaztuk a magyar „töltelékszó” szűrőt, akkor milyen eredményt kaptunk (10./a ábra). Itt (is) kiemelkedő volt a nem (702 db), magas a sem (86 db) valamint a nincs szó (68 db) gyakorisága, de egyidejűleg az ábra tele lett olyan kifejezésekkel is, amelyek a vizsgálat első szakaszában csak zavarják a lényeg megragadását (pl: akkor, csak, lehet, vagy stb.). A tagadó szavak gyakoriságával később még foglalkozunk. Ezért további szűrésre volt szükség.

10./a ábra: Message részben alkalmazott kifejezések aránya szűrés előtt

10./b ábra: Message részben alkalmazott kifejezések aránya szűrés után

Forrás: saját szerkesztés

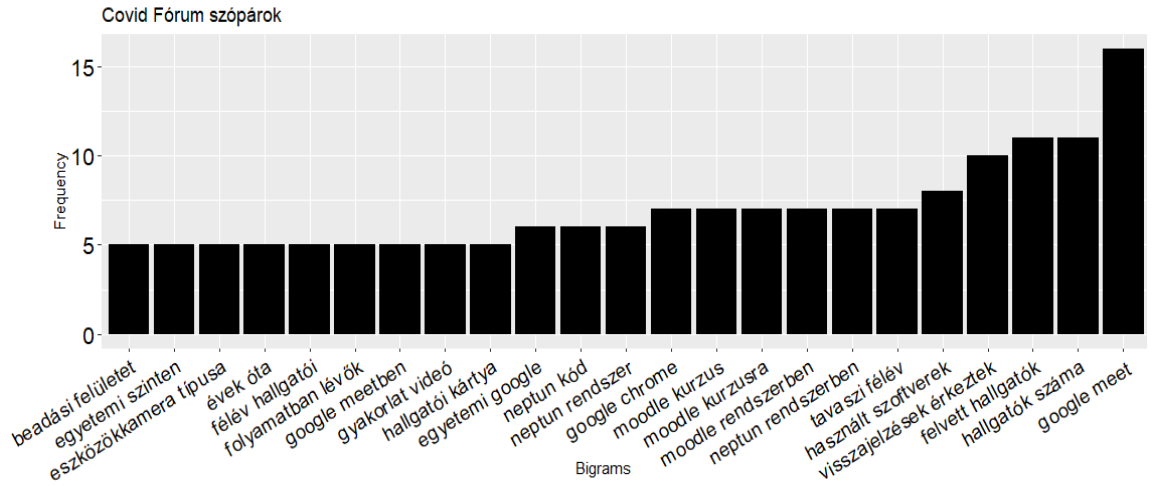
Ezt követően a levelezés szövegéből kiszűrésre kerültek a töltelékszavak (a, az, és, vagy…), a megszólítások, az udvariassági elemek (Kedves, köszönöm), a felhasználók családi és keresztnevei és végül a tagadószavak is. Majd ismét megvizsgáltuk a felhasznált kifejezések gyakoriságát (lásd a 10./b és 11. ábra). Első ránézésre is látható:

- meghatározóak a hallgató[iii], moodle, kurzus, neptun, google, teszt, feladat, félév, probléma, vizsga stb. főnevek;
- jelentős számban jelentek meg a kellene, működik (nem működik), megoldás, sajnos, elérhető (nem elérhető), látom (nem látom), tudok (nem tudok) kifejezések;
- gyakran ismétlődőek a fájl, meet, videók, pdf, link, chat, online mint támogató, segítő „eszköznevek”.

Szókapcsolatok esetében a következő szópárok, hármasok gyakorisága jelentős: google meet, hallgatók száma, felvett hallgatók, visszajelzések érkeztek, tavaszi félév, moodle kurus, moodle

rendszer, használt szoftverek, google chrome, neptun rendszer és használt eszközök kamera, előadás gyakorlat videó, óránként fut le, tanóra előadás gyakorlat (11. ábra).

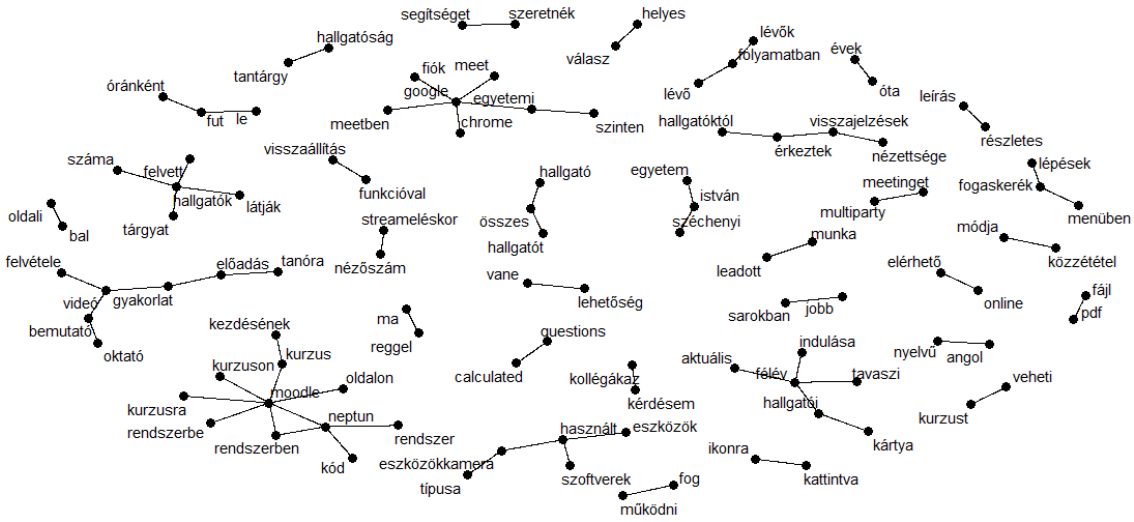
11. ábra: Alkalmazott szópárok gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés

Megfigyelhető, hogy technikai, szervezési, moodle, neptun, google használattal kapcsolatos szópárok jelentek meg legtöbbször. Ez kiemeli az alkalmazott megoldások rendszer, szoftver kapcsolatát, így a kötöttségét is.

12. ábra: Az összes bejegyzésnél felhasznált szűrt üzenetek kifejezéseinek kapcsolatrendszere

Forrás: saját szerkesztés

A 12. ábrán megfigyelhető:

- a *moodle* kifejezés jellemzően a **kurzus, oldal, rendszer, neptun** szavakkal közösen jelenik meg;
- az *egyetemi* szó a **meet, szinten, fiók, google** szavakkal párokban;
- a *videó* kifejezés a **felvétel, bemutató, gyakorlat** párjaként;
- a *használt* szó a **szoftver, eszköz, kamera** kapcsolatban jelent meg leggyakrabban.

A későbbi szövegelemzések során a fent leírtakra támaszkodva részletesen elemezhető a levelek nyelvi, szakmai tartalma, kapcsolatai.

Fórumok jellemző kifejezései (gyakoriság)

A 3. táblázatban olvashatók a három Fórum leggyakoribb kifejezései:

- a technikai és oktatásmódszertani fórum mondataiban a **hallgató** szó különféle alakja a meghatározó (a mondatok zöme a hallgató(k)ra utalt);
- a technikai fórumban a **moodle, kurzus, neptun, google, félév** egyértelműen „technikai" területet jelez;
- az oktatásmódszertani fórumban a **moodle, félév, teszt, kurzus, google** legalább részben technikai jellegű megközelítésre utal;
- a teszt fórumban a **teszt, kérdés, feladat** kifejezések jól elkülönítik ezt a fórumot a másik kettőtől.

3. táblázat: Témákban alkalmazott szavak gyakorisága

Test	n	%	Oktatásmódszertani	n	%	Technikai	n	%
teszt	19	1,4	**hallgató**	58	0,85	**hallgatók**	113	0,76
kérdés	18	1,3	**hallgatók**	49	0,72	**moodle**	95	0,64
moodle	13	0,9	**moodle**	26	0,38	**hallgató**	89	0,60
kérdések	11	0,8	**félév**	21	0,31	**kurzus**	86	0,58
feladat	9	0,6	**kurzus**	19	0,28	**neptun**	55	0,37
kérdéseket	9	0,6	*teszt*	19	0,28	**probléma**	43	0,29
kérdést	9	0,6	**tudom**	18	0,27	**tudom**	43	0,29
kellene	8	0,6	*vizsga*	18	0,27	**google**	41	0,27
questions	8	0,6	**google**	17	0,25	**hallgatói**	35	0,23
válasz	8	0,6	**hallgatót**	17	0,25	**rendszer**	34	0,23
calculated	7	0,5	**elérhető**	16	0,24	**működik**	31	0,21
tesztet	7	0,5	**fog**	16	0,24	**félév**	30	0,20
kérdésem	6	0,4	**oktató**	16	0,24	**kellene**	30	0,20
azonos	5	0,3	**hallgatói**	15	0,22	**kollégák**	30	0,20
helyes	5	0,3	**kellene**	15	0,22	**látom**	30	0,20
hiba	5	0,3	*kérdés*	15	0,22	**oktató**	29	0,19
hibát	5	0,3	**neptun**	15	0,22	**sajnos**	29	0,19
kurzus	5	0,3	**tudja**	15	0,22	**megoldás**	28	0,19
véletlen	5	0,3	**kamera**	14	0,21	**tárgy**	28	0,19
wildcards	5	0,3	**kollégák**	14	0,21	**feladat**	27	0,18

Forrás: saját szerkesztés

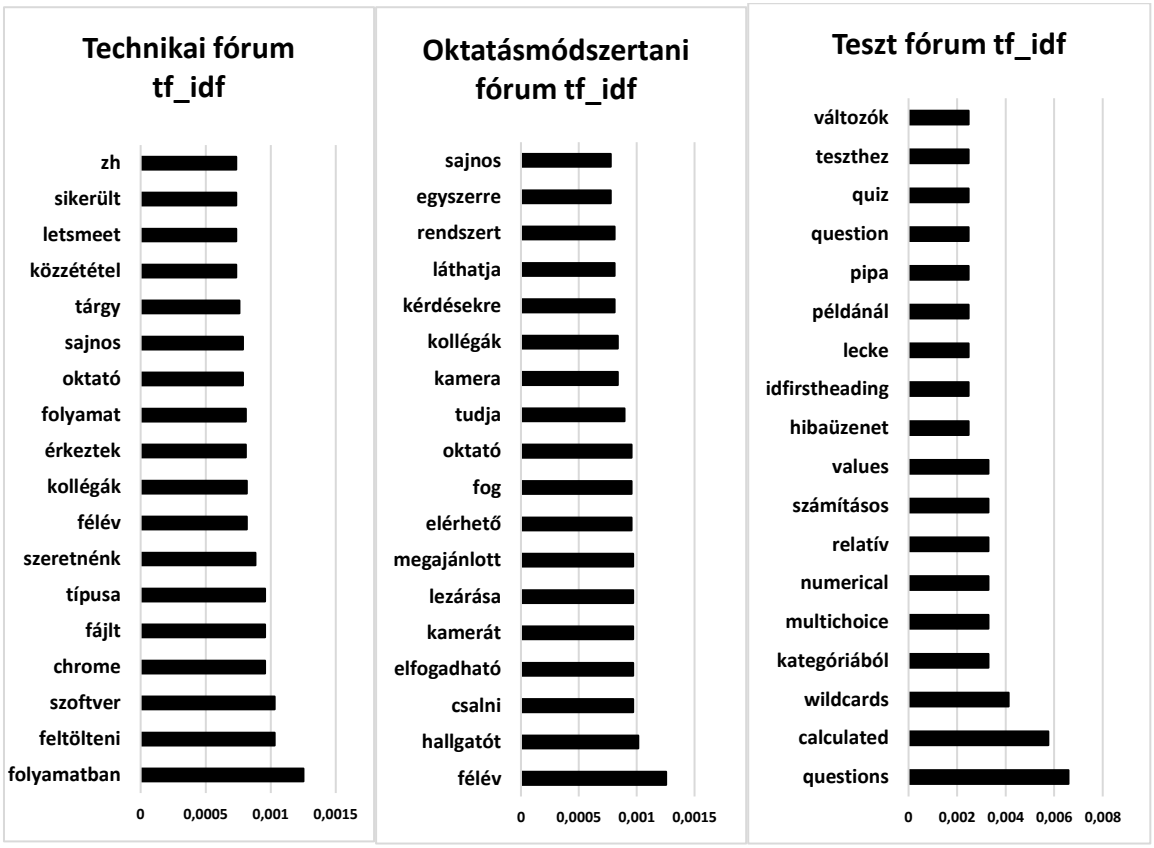
A fenti megállapítások is azt jelzik, hogy technikai és oktatásmódszertani kurzus témái kevésbé különböznek. A teszt kurzus egységesebb. Az oktatásmódszertani kurzusban nem meghatározóak a valódi módszertani kérdések. A mondatokban megjelenő hallgató szótövek sokasága azt jelzi, hogy a problémák megközelítésnek középpontjában a hallgatókkal kapcsolatos oktatási, szervezési, programbeállítási kérdések és problémák álltak. A teszt fórum esetében az rajzolódik ki, hogy elsősorban az ellenőrzési eljárás technikai megvalósítása jelent meg (hogyan készítsünk Moodle tesztet?), azaz itt is hiányzik az oktatásmódszertani, értékeléselméleti megközelítés.

Eddig a szavak valódi gyakoriságát, relatív gyakoriságát vizsgáltuk. Ugyanakkor fontos kérdés az is, hogy melyek azok a kifejezések amelyek bár nem jelentek meg „tömegesen" a Fórumbejegyzésekben, de mégis fontos megkülönböztető, magyarázó erővel bírnak. A tf_idf mutatóiv a legnagyobb elkülönítő erőt tartalmazó kifejezéseket emeli ki. A tf_idf mutatók alapján is megállapítható (13. ábra):

- A Tesztfórum egyértelműen elkülönült a többitől. A meghatározó gyakoriságú kifejezések a teszt technikai megvalósításához kapcsolódnak **(questions, calculated, multichoice, numerical, relatív, számításos, question, quiz, teszthez**).
- A Technikai fórumban a szoftveres megvalósítással, a rendszer használatával kapcsolatos szavak aránya a meghatározó (**feltölteni, szoftver, chrome, fájl, szeretnénk** [valamit csinálni]).
- Az Oktatásmódszertani fórum egyrészt „módszertani" (**kamera, kamerát)**, másrészt technikai (**rendszert**) illetve értékelési területekre vonatkozó (**megajánlott, csalni**) szavakból áll (13. ábra).

Érzékelhető, hogy az oktatásmódszertani és a teszt fórum több közös területet is érint.

13. ábra: Témákban alkalmazott szavak tf_idf mutatói

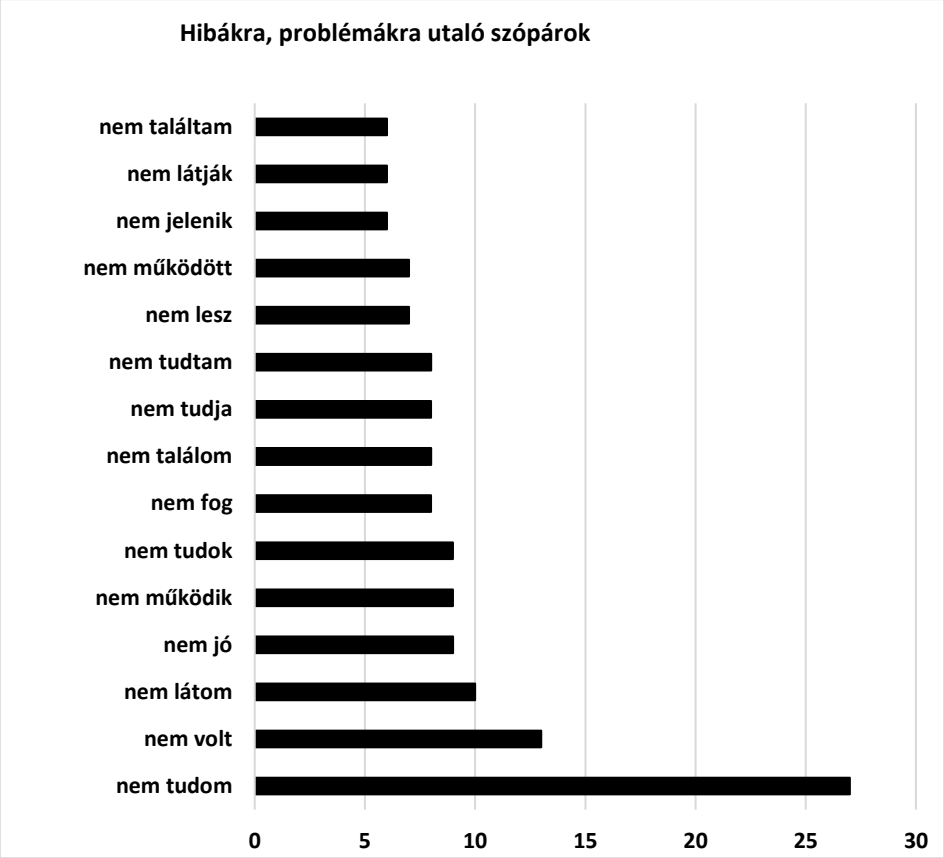

Forrás: saját szerkesztés

Hibákra, hiányosságokra, megoldandó problémákra utaló szópárok

A Fórum céljából és logikájából következik, hogy az első hozzászólások meghatározó többsége valamilyen hiba, probléma megoldásához kéri a többi felhasználó segítségét (lásd még Moodlemoot.hu, Moodle.org). Ezért kigyűjtöttük azokat a szópárokat amelyben: a nem, ne, hiba, rossz, se, sem szavak és ezek ragozott alakjai szerepelnek. Így több mint 900 találatot kaptunk. Ezek közül a leggyakoribb 15 látható a 14. ábrán.

14. ábra: Hibákra, problémákra utaló szópárok

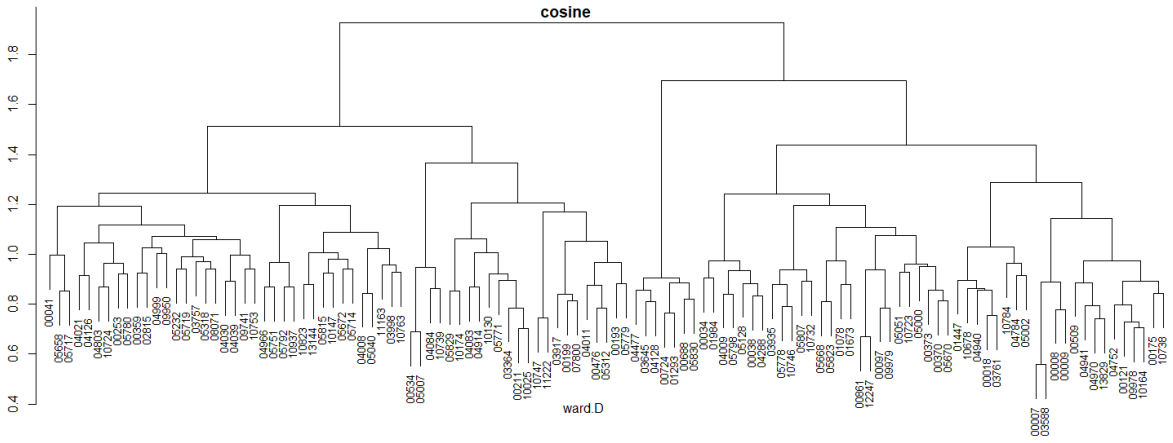
Forrás: saját szerkesztés

Szavak és változók összefüggései

A kigyűjtött adatok alapján klaster-analízis felhasználásával vizsgálható, hogy a hozzászólások szövegei (most a felhasznált szavak aránya) a különféle felhasználók esetében mennyire hasonlítanak. A 15. ábra azt jelzi, hogy alkalmazott szavak alapján a felhasználók először két, majd ismét két-két hasonló típusú, tartalmú hozzászólást készítő csoportot alkotnak.

A kapcsolatot egy további szövegszintű elemzés tárhatja fel.

15. ábra: Claster-elemzés a(z) userid azonosító és a szavak használata között (Cosine/ward.D)

Forrás: saját szerkesztés

Mondatok vizsgálata (két példa)

A szóalapú vizsgálatok eredményei alapján már lehetséges volt a mondatokat tartalmuk, jelentésük és céljuk alapján is feldolgozni. Itt csak két példát mutatunk be. Az első esetben a szöveg mondatait a **"feladat | kérdés | test | teszt & készít | szerkeszt"**[v] tartalmi és logikai szűrés eredményeként elemeztük.

4. táblázat: Szűrt mondatok kapcsolatai (a szűrő szavak alapján)

Dátum/idő felhasználó azonosítók	Bejegyzés szövege (*részlet eredeti formában*)
2020-04-15_257utf8 kérdés	kéne időkorlát (hogy meddig próbálhatják meg, pl. május 1., a kérdésekhez időkorlát (összesen is jó) és az, hogy 120 kérdésből 20-at kelljen csak kitölteni.lehetséges.a teszt szerkesztése során az új kérdés hozzáadása alatt véletlen kérdést kell választanod.
2020-04-15_257utf8 válasz	véletlen kérdések a tesztet célszerű úgy elkészíteni, hogy a 120 feladatot kérdéskategóriákba rendezzük (fejezetek, tartalom típusok, stb. szerint), majd ezekből választatunk véletlenszerűen (kategóriánként) 1/2/3/…n kérdést…de összesen 20-at.
2020-04-21_314utf8 közlemény	arra gondoltunk, hogy azoknak, akik a tesztek készítésében nem jártasak, holnap (2020.04.22) délelőtt 10 órától, tartanánk egy videós kurzust, végignézve a teszt készítés alapjait.
2020-04-22_321utf8 kérdés	a kérdésem az lenne, az útmutatóból nem derül ki egyértelműen, hogy előre elkészíthetem az egyes vizsganapok önálló tesztsorait, feltöltöm és az nem hozzáférhető mindaddig, míg a megadott nap óra perc, amire az adott vizsga ki van írva, meg nem kezdődik?
2020-04-25_340utf8 válasz	azaz a tesztnek van egy szerkesztéskor érvényes jelszava, ezt az oktató beállítja, ismeri, megküld a hallgatóknak egy másik jelszót, amit csak a vizsga indítása előtt néhány perccel állít be (majd mentés).

Forrás: saját szerkesztés

Két dolog egyértelműen megfigyelhető (4. táblázat):

- a kérdésekre gyorsan válasz érkezett, erre utalnak a 4-15/4-15 és 4-22/4-25 dátumpárok, illetve a probléma megoldására az informatikai központnál is azonnal támogató felkészítést ajánlottak fel (4-21);
- a problémákra gyakorlati megoldást, ötletet kapott a kérdező.

5. táblázat: Szűrt mondatok kapcsolatai (Moodle, Neptun szoftver kapcsolat)

Dátum/idő felhasználó azonosítók	Bejegyzés szövege (válaszok egy része, *eredeti formában, utólag kiemelve a kulcsszavak*)
2019-10-11_8utf8	a belépés során jön létre a felhasználói fiók.ha a fiók már létezik, akkor a neptun alapján történő automatikus hozzárendelés működhet (a neptunban a tárgy vagy a kurzus webcím mezőjében benne kell lennie a MOODLE KURZUSurl-jének) vagy kézzel hozzárendelhetők a MOODLE KURZUShoz a hallgatók.
2019-10-11_8utf8	az automatikus hozzárendelés kb. egy óránként fut le, ezt meg kell várni, hogy a belépés után megjelenjen a kurzuson a hallgató.hogy teljes legyen a MOODLE KURZUSlista, valamilyen egyéb módszerekkel kell ösztönözni a hallgatókat a belépésre (pl.
2019-11-13_20utf8	a neptun rendszer kurzus adatai alapján kb. óránként fut le az a folyamat, ami a MOODLE KURZUSokra automatikusan beiratkoztatja a felhasználókat a megfelelő hallgatói vagy tanári jogosultsággal.
2022-02-02_638utf8	az oktatásszervezési osztályt megkértük, hogy a tárgyak url (webcím) mezőjébe rögzítsék a MOODLE KURZUSok url-jét, hogy a beiratkoztatás működjön.a hallgatók beiratkoztatása a tavaszi félévre úgy fog történni, hogy automatikusan egy // kurzusba kerülnek a hallgatók.

Forrás: saját szerkesztés

Az 5. táblázat[vi] tartalma azokat a **válaszokat** jelzi, amelyek a Neptun-Moodle szoftverek kapcsolatával, működésével összefüggésben kerültek be a Fórumokba 2019-ben és még 2022-ben is. A kérdések közel 3 év multán is még ismétlődnek, azaz nagy figyelmet kell fordítani a részletes és egységes Moodle felkészítő „tanfolyamokra".

Összefoglalás

A COVID járvány időszakában alkalmazott Moodle LMS rendszer alkalmasnak bizonyult a jelenléti és a távoktatás elektronikus támogatására (Nagy 2008).

A COVID időszak megoldásai csak annyiban jelentettek különbséget, hogy nem volt kérdés vajon ki akar vagy tud elektronikus eszközökkel oktatni, illetve tanulni. Az volt a kérdés, hogy aki elektronikus tanulási környezetben oktat vagy tanul, az megfelelő módon ismeri-e a rendszer illetve a módszer jellemzőit.

A Moodle Fórum bejegyzései azt jelezték:

- látható összefüggés van a bejegyzések gyakorisága és dátuma között, amely a felsőoktatás működéséből (szorgalmi időszak, vizsgaidőszak) következik;
- a Fórumbejegyzések a Moodle rendszer használatával kapcsolatos hiányos ismeretekre utalnak (lásd: nem, nincs, nem működik, nem értem);
- általában is van igény a távoktatási, Moodle megoldások használatára, de ez a lezárások alatt megsokszorozódott, közben az is érzékelhető, hogy akik használják az LMS rendszert különféle problémákkal szembesülnek;
- a bejegyzések alapján érzékelhető, hogy kiszámíthatatlan vajon ki mit is tud a távolléti képzések elektronikus megvalósításáról, így a felhasználók támogatása előre nem látható plusz erőforrásokat igényel;
- a felsőoktatás egészére igaz, hogy hiányos az oktatók rendszerezett tanári, módszertani tudása, amelyre ráépíthető az e-tanulás, a távoktatás módszertana;
- nem merült fel kérdésként új e-tartalmak fejlesztése vagy a meglévők módosítása;
- a mérési és értékelési eljárások jellemzően technikai problémaként és nem módszertani kérdésként merültek fel, így kérdéses, hogy az elkészített „tesztfeladatok" megfelelnek-e az objektivitás, validitás és reliabilitás[vii] szabályainak, illetve a tantárgyi követelményeknek;
- a Moodle Fórum a felhasználók számára hatékony támogató felületként működött (gyors válaszok érkeztek a felmerült problémákra);
- meghatározó volt azon kollégák aránya, akik nem léptek be a Fórumba, róluk még nem tudni igazán, hogy miért nem használták ezt a lehetőséget.

A COVID járvány során felmerült oktatási problémák megközelítése nem jelentett újdonságot. A korábbi e-learning alapú tantárgyi és tartami fejlesztés bizonyította, hogy lehetséges olyan szakmai és módszertani szempontból kidolgozott e-tananyagokat összeállítani, amelyeket a távoktatásban tanuló hallgatók többsége önállóan és hatékonyan képes alkalmazni. A COVID időszakban ezek hiánya tovább nehezítette a hallhatók munkáját (Kovács 2013). Ha később felmerül, hogy ezek mégis szükségesek, akkor több szempontot is célszerű figyelembe venni: például az e-learning nem a látványról szól, hanem egy kidolgozott oktatási stratégia fejlesztése és alkalmazása speciális szakértelmet és gyakorlatot igényel. Az e-tananyagok kialakítása elvárja a tartalom, a terjedelem, az időigény, a szemléltetés és az ellenőrzési eljárások átgondolását. (Nagy 2014/I). Az e-tartalom fejlesztéséhez módszertani támogatást és továbbképzést, valamint előkészítő „proszeminárium" kurzust is biztosítani kell.

Ha szakszerűen összeállított e-tananyagokkal rendelkezik egy intézmény, akkor a távoktatás működtetése gyorsabb, szakszerűbb és hatékonyabb lehet. Ez növelheti a képzés minőségét, a hallgatók elégedettségét

(Nagy 2014/II). Baróti és Mészáros meghatározása alapján: *„A felsőoktatás tananyagai, oktatási formái a XXI. század kezdetén radikálisan megváltoztak. A következő évtizedekben ez a változás folyamatosan megfigyelhető lesz. Az új oktatási környezetnek, a megváltozott hallgatói hozzáállásnak és az aktuális munkaerő-piaci elvárásoknak való megfelelés komoly kihívást jelent az oktatók számára."* (Baróti & Mészáros 2015).

Egy oktatási „vészhelyzetben" a szakszerűen összeállított e-tartalmak „automatikusan" segítik a távolléti oktatást, tanulást. Az oktatás „elektronikus" támogatására (online, offline, e-learning, blended learning) úgy célszerű tekinteni mint egy speciális erőforrásra. Az **elektronikus tanulási környezet** (Komenczi 2009) nemcsak a vírushelyzet kezelésére, nemcsak az energiaellátás szűkössége, költsége miatti problémák megoldására alkalmas (lásd hosszabb téli szünetek, átállások a távoktatási módszerekre), hanem például a modern oktatási rendszerekkel rendelkező országok mintájára egyre inkább a **nem tipikus módszertani megoldások** (egyéni- és csoportmunkák, projektek, portfolió, szakképzés, felsőoktatás) támogatására is alkalmazható. Mészáros gondolatai alapján: *„Az egyetemeken műszaki, informatikai és természettudományos képzések oktatói jellemzően alacsony arányban rendelkeznek pedagógiai végzettséggel. Ezért is jelentős hogy az egyetem megfelelő módszertani, kompetencia-alapú felkészítést nyújtson, elsősorban az érintett szakterületek munkatársainak."* (Mészáros 2011).

A vizsgálat következő szakaszában a kapott eredmények/adatok alapján vizsgálni kívánjuk a bejegyzések (mint mondatok) szakmai tartalmát, kapcsolatait, tanulságait. Elemezni szeretnénk a bejegyzések tartalmának, az oktatás minőségének valamint a hallgatók elégedettségének az összefüggéseit is.

Irodalom

Baróti, E. - Mészáros, A. (2015) (Szak)ember képzés rendszerelméletű megközelítése a felnőttképzésben és a felsőoktatásban: A felsőoktatás és felnőttképzés kultúrájának a megváltoztatásáért.

Komenczi, B. (2009), *Elektronikus tanulási környezetek*. Gondolat. Budapest.

Kopp, E. - Saád, J. 2021, A pandémia első hulláma a felsőoktatás-kutatások tükrében –Szakirodalmi áttekintés. *Neveléstudomány*, Vol. 3. pp. 7-22.

Kovács, M. (2013), Az e-learning tananyagfejlesztés módszertani csapdái. In: Ollé, J. (szerk.) *V. Oktatás-Informatikai Konferencia.* ELTE PPK Neveléstudományi Intézet. Budapest. pp. 139-146.

Mészáros, A. (2017). Labour market expectations towards higher education. Megjelent: 10th Research/Expert Conference with International Participation pp. 249-254 Mészáros, A. (szerk.) 2011, Kompetencia-alapú felsőoktatás elektronikus tanulási környezetben a Széchenyi István Egyetemen. Széchenyi István Egyetem, Győr

Nagy, T. (2018), A 2016-os képzési és kimeneti követelmények alap- és mesterképzési leírásainak összehasonlítása szövegbányászati módszerekkel: Célok és kompetenciák In: Tóth, P. et. al. (szerk.) *Új kihívások és pedagógiai innovációk a szakképzésben és a felsőoktatásban.* Óbudai Egyetem Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ. Budapest. pp. 249-270.

Nagy, T. (2014), E-learning, blended learning képzések tervezése, megvalósíthatóságának feltételei, módszerei: E-learning és blended learning fejlesztés a Széchenyi István Egyetemen. In: Ollé J. (szerk.) *VI. Oktatás-Informatikai Konferencia.* ELTE PPK Neveléstudományi Intézet. Budapest. pp. 453-471.

Nagy, T. (2014), E-learning és a duális képzés. In: Mészáros, A. (szerk.) *A felsőoktatás tudományos, módszertani és munkaerőpiaci kihívásai a XXI. században.* Széchenyi István Egyetem. Győr. pp. 41-53.

Nagy, T. (2016), E-learning fejlesztés és lehetséges hatásai a felsőoktatásban.nIn: Karlovitz, J. (szerk.) *Tanulás és fejlődés. A IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia válogatott tanulmányai.* International Research Institute. Komárno. pp. 251-262.

Nagy, T. (2008), Moodle megoldások a Széchenyi István Egyetemen a nappali és a távoktatásban. *MoodleMoot 2008 Konferencia*. Debrecen.

UNESCO (2020), *UNESCO learning cities ' responses to COVID-19 – outcomes of webinar on 15 April.* UNESCO Institute for Lifelong Learning. pp. 1–9.

Oktatói szerepek megváltozása és fejlesztése a szakképzésben

Dr. Mészáros Attila
Pannon Egyetem, Veszprém

Bevezetés

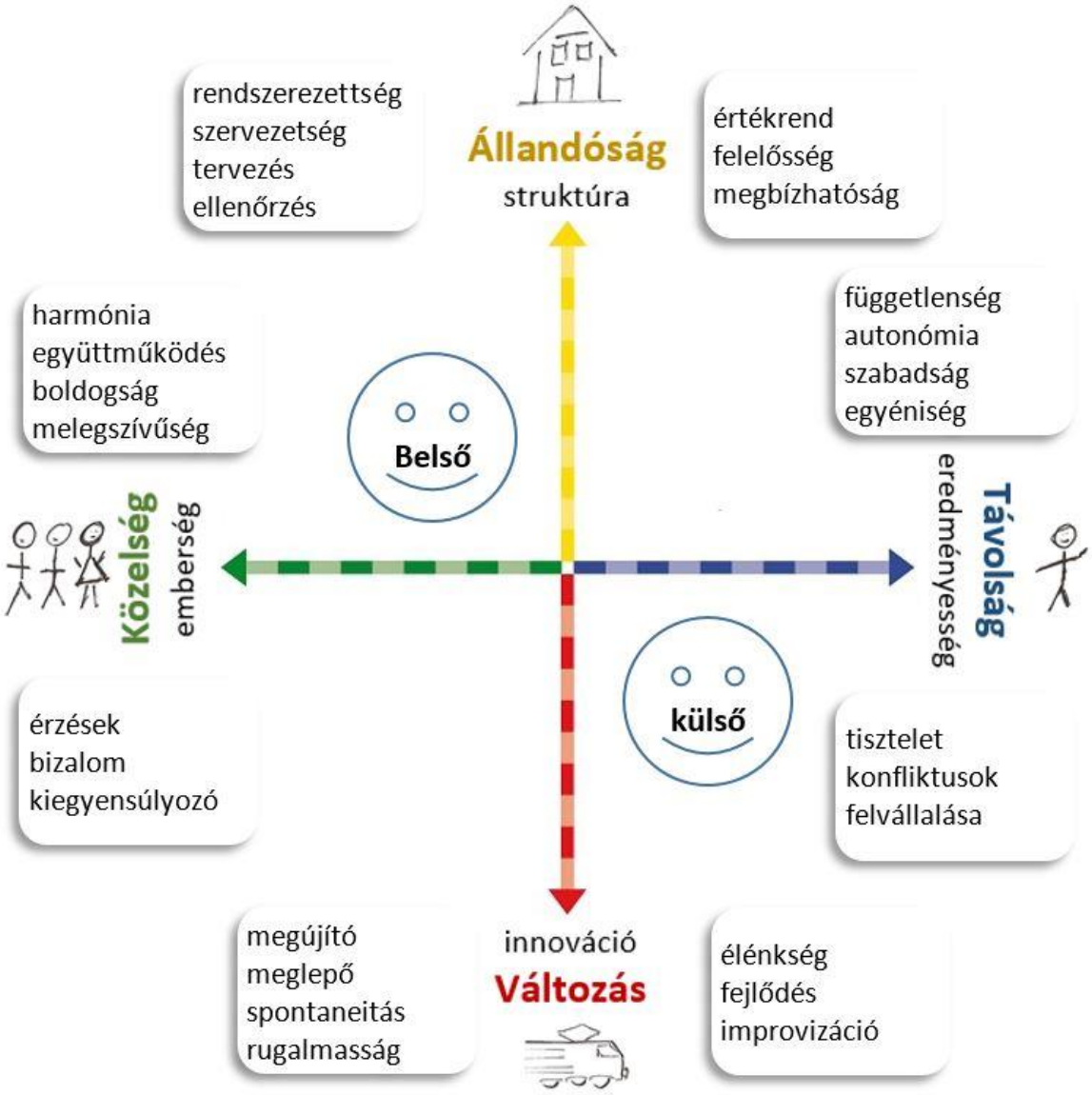
Egy képző sok szerepben kell megjelenni egy oktatási folyamatban. Ezen szerepek fejlesztése az egész pályafutását végig kell kísérni. Ezek a szerepek az eljárásaik, a célkitűzéseik és a szükséges speciális ismereteik tekintetében különböznek egymástól (Mészáros, A., & Baróti, E., 2015). Valamint megjelenik egy közös munka is, hisz ha egy tanulónak, vagy egy felnőttnek terápiára van szüksége, akkor az oktatónak mindössze jelző szerepe van és együttműködésre kell felkérni egy más szakembert. Az, hogy melyik szerepben jó egy képző az a szakember személyiségéből és egyéni stílusából, valamint abból adódik, hogy milyen mértékben sikerül ösztönző és támogató kapcsolatot kialakítaniuk tanulókkal (Sass, J.; Bodnár, É., 2014).

A jövőben nagy szükség lenne tanári közösségek együtt gondolkodására. Azonos tanulókat, résztvevőket tanítók találkozására és a tanítási folyamatban megélt élmények megbeszélésére. Problémák megoldásának együttműködő keresésére. Szakmai tudásunk is együttműködésben épül, hiszen hajlamosak vagyunk beszűkülésre. Sok impulzust adhatunk egymásnak és sokat tanulhatnánk egymástól. Diákjainktól szintúgy. Továbbá időt adhatnánk kutatói igényeknek. Időt és teret. Ugyanis ez a munka egészen más és más képességeket kíván. Jól teljesíteni csak úgy lehet, ha időt adunk ennek a munkának és elmélyedésnek. A szakmai fejlődésnek is. Egyszerre nem tudunk részt venni a tanításban, a kutatásban, a szakmai közéletben hasonló minőségben. Ha ilyen intenzitással tanítunk, mint a fent említett részvétel, teljes időnket, személyiségünket lefoglalja. Nagy stressz faktor egy intézményben oktató életében viszont, ennek fel- és elismertségének hiánya. Viszont az egyéb szakmai és tudományos követelményelvárás kizárólagos. Ennek valódi kínját megélheti sok oktató nem tudván mindezen elvárásnak igazán megfelelni. Valamelyik területen mindig kevesebbnek érezheti magát. Ez az integritás, amely szakmai, tudományos-elméleti és oktatói teljességet eredményes, mindegyik szerepbe való belehelyezkedést és sikereket ad, keveseknek áll birtokában.

1. Oktató, mint tanácsadó?

A tanácsadás, mint általános kifejezés, az egyének és csoportok számára nyújtott segítség sokféle formáját magában foglalja a legkülönbözőbb tevékenységi területeken és sokféle témával. A tanácsadás coaching, a szupervízió formái szintén a tanácsadás címszó alá sorolhatók. Sőt a tanácsadás vagy a terápia különböző formái közötti átmenet és elhatárolás gyakran nem egyértelmű. Az egyetemeken megtanulják módszertani felkészítés során a hallgatók, hogy egy órán hogyan strukturálja és vezesse a közös beszélgetéseket. Még ha gazdagítja is ezt a beszélgetést szakismereteivel, valamint egyéb módszereinek alkalmazásával. Tehát néha az oktató tanácsadói szerepben találja magát. A témák sokfélék lehetnek egy ilyen helyzetben, és magukban foglalják a személyes, családi, magán és szakmai területeket. Egy oktató tanácsadás módszerei lehetnek például: családi tanácsadás, szülői tanácsadás, szociális tanácsadás, karrier-tanácsadás, élet-tanácsadás. A felnőttek oktatásánál már megjelenhet a coaching is mint módszer. A coaching formái például: Szülői coaching, karrier coaching, vezetői coaching. Tehát ha ilyen szerepek is vannak, akkor érdemes ezzel a területtel jobban megismerkedni, hisz egy tanácsadói szerepben egyrészt az oktató felel a tanácsadási folyamat megtervezéséért, másrészt mindig speciális szakismeretekkel kell rendelkezni. Az oktatónak fel kell ilyenkor használni azokat a tudáselemeket, amelyek egy osztályteremben csak korlátozottan vannak jelen. Ilyen például a családinamika, a nevelés, a pszichés zavarok, a karriertervezés, a

csapatfejlesztés, a vezetői elméletek és hasonlók ismeretek. Hogy érzékeltessük a külső és a belső tanácsadó attitűd, nehézség és könnyebbség kapcsolatát, nézzük meg a Riemann-Thomann ábrában az elhelyezkedésüket (Mészáros, A.; Baróti, E., 2017).

1. ábra: A külső és a belső tanácsadó attitűd, nehézség és könnyebbség kapcsolata a Riemann-Thomann rendszerben
(forrás: (Kurp, 2005) 22. o., resoltat.de kép alapján saját szerkesztés)

Jelentőséggel bír a tanácsadói tapasztalat és az, hogy ezek hogyan viszonyulnak az adott intézményhez. Ezért szükséges egy oktatónak feltenni a kérdést: biztosan én vagyok erre a feladatra a megfelelő? Ki a jobb?" A külső azért van, mert kívülről jön, nem elfogult, vagy a belső, mert „ez a mi emberünk"? Negatív értelemben „ez az az idegen, aki olyan különleges megközelítést alkalmaz, amelyet csak egyszer lát meg", vagy „nem lehet jó, mert csak egy báb a főnöktől". Látható, hogy mindkét szerepnek eltérő az identitása és az érzelmi akadályai. A külsősök tudatosan dönthettek, lehet (nem) tudatos irigység a belső kollégák részéről. Másrészt a belső tanácsadóknak vannak az intézményről, emberekről mélyebb ismeretük, de jelen lesz (öntudatlanul) az irigység. Az ábráról látható a két szerepnek az eltérő beállítódása. Így mindig dönteni kel, hogy melyikre van szükség. A belsős tanácsadó gyorsabban

megtudja érteni a problémát. A külsős a „változásra és a távolságra” összpontosít, és olyan dolgokat tud mondani, amelyeket egy belső tanácsadó nem mondhatna el.

Egy iskolai példával illusztrálható, hogy még ezek a szerepek is folyamatosan cserélődnek. Amikor egy osztályban egy tanulóval beszélget az oktató, akkor a belső tanácsadót képviseli, hisz a közösség része a tanár is. Ismeri a belső folyamatokat. De ha délután a szüleivel beszélget, például egy problémáról, akár a gyermek jelenlétében, ott már külső tanácsadó lesz, mivel a családnak nem része, nem ismeri az otthoni helyzetet. Ez esetben a szülők gyakran kérdezik: Mit tegyek a gyerekkel otthon…?

1.1. Oktatásban használható tanácsadás formái

A moderálás, a mediáció és az irányított beszélgetés, mint tanácsadási módszerek fontos szerepet játszanak egy oktató módszertani eszköztárában. De tisztáznuk kell a megközelítések, attitűdök és szerepek közötti különbségeket. A következő meghatározások még nem kapcsolódnak közvetlenül a tanácsadás gyakorlatához. Segítenek azonban megérteni a megoldás-orientált attitűdöt. Először meg kell különböztetni a tanácsadás különböző formáit (33. ábra). Három különböző formában jelenhet meg egy oktató munkája során: moderálás, mediálás és konzultáció. A konzultáció területe tovább fel van osztva témához kapcsolódó tanácsadásra, coachingra, szupervízióra.

2. ábra: Az oktatásban használható tanácsadás formái
(forrás: (Lindemann, 2018))

1.2. Beszélgetések kezelése, vezetése a tanácsadásban

A beszélgetés egy általános kifejezés, amely jelenthet a köznyelvben: megbeszélést, tanácsadást, konfliktuskezelést és hasonlókat. Az itt általános kifejezésként használjuk, hogy világossá váljon, hogy a különböző típusú beszélgetések formák, módszerek és célok lehetnek. Egy oktatónak különös figyelmet kell fordítania a mindennapi szakmai életében, hogy nem önálló külső tanácsadóként folytat beszélgetést - amint azt a tanácsadásról és terápiáról szóló jelenlegi szakirodalom jellemzi-, hanem hogy maga is része a rendszernek amiben a beszélgetés folyik. Ez azt jelenti, hogy a minden személyhez közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódik. Így a sikeres beszélgetés bonyolultsága abban áll, hogy néha moderátor, néha mediátor szerepbe is belekényszerül, néha pedig a saját témáit és aggályait kell képviselnie.

Az egyik kifejezés, amelyet tisztázni kell a beszélgetés lebonyolításával kapcsolatban, a „vezetés" kifejezés. A vezetés meglehetősen általánosan értelmezhető például úgy mint: „a vezetés mások befolyásolása abból a célból, hogy valamilyen feladatra közös megoldást találjanak". (Csepeli, 2001) Egy oktatónak a megbeszélések lebonyolításnak rendszerszerű megértése során nagyon fontos két kérdést tisztázni ezzel kapcsolatban önmagában:

- Ki határozza meg azokat a célokat, amelyekre a beszélgetésnek vonatkoznia kell?
- Hogyan alakítsam ki a befolyásom e célok elérésére? Tehát milyen módszert válasszak!

A célokat a részt vevő és a távollevők tagjai határozzák meg. Ezek szembeállítása, reflektálása és konkretizálása lehet a beszélgetés célja. A saját igényeinek, aggodalmainak és céljainak nyilvánosságra hozatala ekkor a beszélgetés fontos része. Ellenkező esetben fennáll annak a veszélye, hogy a beszélgetést saját, de diszkrét, „rejtett célok" alapján manipulálhatjuk. A beszélgetést folytató személy által önmagára gyakorolt hatás döntő, tehát lehetővé kell tenni számukra, hogy maguk változtassanak helyzetükön és így elérjék céljaikat. A perspektíva kiszélesítése, a perspektívaváltások generálása, a cselekvési lehetőségek összegyűjtése és kidolgozása hatékony módszer. A megértés és a megegyezés kooperatív folyamatát kell irányítani a jelenlévők közé. Hatékony, amikor a beszélgetést folytató személyt be tudjuk vonni a megoldási folyamatba.

A vezetés és a vezetési stílus szintje nagyon változó lehet. A beszélgetés lebonyolításakor a hatékonyság érdekében először el kell dönteni, hogy a beszélgetést „kell-e folytatni", vagy tanácsot kell-e adni, vagy arról van szó, hogy valamit közölünk valakivel, kérünk tőlük valamit, vagy egyszerűen utasításokat adni, vagy - tágabb értelemben véve - oktatni. Ezekben az esetekben el kell kerülni azt a „színlelést", hogy egyenlő feltételekkel folytatott beszélgetésről vagy konzultációról van szó.

2. Moderáció az oktatói munkában

Az oktató először moderátorként dolgozik minden beszélgetésben, amelyben átveszi a vezetést: strukturálja, megjeleníti és irányítja a beszélgetést. Még a beszélgetés moderálása is döntő mértékben hozzájárulhat a pontosítások és a szemléletváltás elősegítéséhez és a megoldási lehetőségek kialakításához. A moderálás a különféle célokkal folytatott megbeszélések strukturálására és irányítására vonatkozik, például kölcsönös tájékoztatásra, cél- és cselekvési tervezésre. Sajnos sok vitában nincs ilyen moderálás. Így nehéz megoldásokat találni. Sokszor jelenik meg egy beszélgetésben az az érzése egy embernek, hogy beszélgetés van, de nem konkretizáljuk a témákat, nem adunk összefoglalókat, nem rögzítünk eredményeket. Véleményem szerint a beszélgetések moderálásának képessége központi szerepet játszik a tanácsadás, a coaching, a szupervízió minden formájában, de még az osztálytermi munkában is. Még akkor is, ha a meglehetősen strukturálatlan beszélgetések hasznosak lehetnek, és jó eredményekhez vezethetnek, a strukturált megközelítés - különösen tanácsadói tevékenységek tanulásakor - rendkívül hasznos: Mielőtt elkezdené egy oktató a témák megvitatását, biztosítani kell, hogy minden érintettnek lehetősége legyen témákat megnevezni. Biztosítani kell, hogy a témában elhangzik, ne vesszen el. Gondoskodni kell arról, hogy mindenki elmondhassa a véleményét és betartsák a vitaszabályokat. Az eredményeket rögzíteni kell és lehetőség szerint írásban továbbítani kell az összes érintettnek.

A moderálás a központi elem a beszélgetés lebonyolításában, mivel hozzárendeli a beszéd egyes részeit, végrehajtja a vita szabályait, megjeleníti és meghatározza a tartalmat és az információkat. Legjobb esetben az oktató olyan részvételi folyamatot tud létrehozni, amelyben a résztvevők egyenrangúnak érzik magukat. Ha azonban ez az érzés nem alakul ki, akkor oda vezethet, hogy hierarchiák és hatalmi viszonyok jönnek létre a beszélgetésben, amelyek a beszélgetésen kívül új problémákat generálnak, mélyítenek el.

3. Mediáció az oktatói munkában

Ha konfliktusokkal kapcsolatos megbeszélésekről van szó, vagy akár kifejezetten a konfliktusok tisztázására kerül sor, akkor az oktató közvetítőként is tevékenykedhet. Azzal a feltétellel szervezi a beszélgetést, hogy az érintettek megállapodjanak a konfliktus megoldása érdekében elért közös eredményekről. Azt is mondhatnánk, hogy a mediáció a moderálás szigorúbb és strukturáltabb formája. A mediáció a konfliktusos megbeszélések strukturálására és kezelésére utal, a cselekvési lépések békés megegyezése céljából. A mediáció alapvető struktúrái és technikái más beszélgetési helyzetekben is hozzájárulhatnak a sikerhez. A konfliktusbeszélgetések (mediáció) vezetése végső soron a moderálás speciális esete. A mediáció során a folyamatok és szabályok betartását szigorúbban megkövetelik, mint például a megbeszélések során, amelyek során minden résztvevő hajlandó konstruktívan együttműködni. A mediációnak két fontos előfeltétele van:

1. Önkéntesség: A közvetítés azt jelenti, hogy független személyt kérnek támogatástól egy konfliktus megoldásához. Ha azonban a konfliktus megoldása kényszerítő kontextusban vagy parancs alapján történik, akkor az önkéntességet körültekintőbben kell mérlegelni. A fő gond tehát az, hogy foglalkozni kell az oktatónak önmaga, azaz a közvetítő elfogadásával a beszélgetés elején, és tisztázza a következményeket vagy az alternatív eljárásokat, ha a mediáció sikertelen, vagy ha sem önkéntesség, sem elfogadás nem állapítható meg.

2. Függetlenség: Az önkéntesség és az érintettek általi elfogadás mellett a mediátor függetlensége is további követelmény. Ez nem mindig egyszerű kérdés, például azért, mert a beszélgetést folytató személyek abban az intézményben dolgoznak, amelyben a konfliktus felmerült, vagy közvetlenül, vagy közvetve részt vesz a konfliktusban. Ilyenkor egy oktatónak hármas feladata van:

- Moderál egy beszélgetést, amelyben a résztvevők elmondják nézeteiket és aggályaikat (moderálás).
- Ha szükséges, segít a konfliktusok (mediáció) megoldásában.
- Ha szükséges, tanácsadói minőségben jár el a beszélgetés moderálásának és közvetítésének további módszerekkel, modellekkel és speciális ismeretekkel (tanácsokkal) való gazdagításával.

Számos tanácsadáson, coachingban, szupervízióban teljesen elegendő lehet a beszélgetés moderálása egy megfelelő ütemezés alapján. A tanácsadás, a coaching, a szupervízió esetében a három leírt feladat mellett egy komoly akadály áll: Nem mindig tud független tanácsadóként megjelenni. A függőség és a személyes részvétel speciális helyzetét sok gyakorlással és képzéssel lehet megváltoztatni. A moderálás oktatási és reflexiós eszközként való használat esetén a szakmai útmutatással és a kollegiális visszajelzéssel érdemes összekapcsolni.

Érdemes az oktatási folyamatokban a beszélgetéseknél több módszert kipróbálni, használni, mert csak így tehetünk szert rutinra. A tapasztalatok növekedésével kialakul egy saját stílus. Annak érdekében, hogy a helyzetnek és a helyzetnek megfelelő módon tudjunk cselekedni, a technikákat rugalmasan kell alkalmazni. Ez a rugalmasság azonban csak a tapasztalatok növekedésével jön létre. Az itt bemutatott technikákat ezért olyan kiindulópontként kell érteni, amely orientációt nyújt a rendszerszemléletű megoldás-orientált tanácsadás minden formájához.

Összefoglalás

Az alap- és középfokú képzésben, a felsőoktatásában és a felnőttképzésben oktatni az egy külön szakma. Ez az oktatói tevékenység merőben több, mint hogy az adott tudományterületet ismerjük és ezt a tudásunkat közvetítjük. Jelenleg az egyéb szakmai és tudományos követelményelvárások a kizárólagos minőségi mutatók. Így az oktatói szerepek területének fejlesztését -az elvárások hiányában- önmagunk belső indíttatásából kell megtenni.

Javaslatunk lenne mindhárom követelményelvárás teljesítéséhez több időt rendelni, lehetőséget teremtve ezáltal arra, hogy mindhárom területen jártasnak és sikeresnek érezhesse magát az oktató (Mészáros, A., 2017). S mivel egy képesség kiérleléséhez, egy szerepre való felkészüléshez különböző területek megismerésére van szükség. Így ciklusokban képzelnénk el az egyetemi, felnőttképzési oktatónak a felkészítését. Tanulmányai befejezése után szükség lenne a szakmába való belehelyezkedésre, szakmai felkészültség gyakorlatorientálttá tételére.

Ez legalább három különböző szakaszt jelent:

1. szakmai gyakorlat saját szakterületeken

2. tudományos felnövekedés, amikor a saját szakterület valamilyen valós problémáján gondolkodva, azt megjobbítani való szándék által vezérelve, egy tudományos témán dolgozni és felkészülni a kutatói pályára, melynek végeredménye lehetne a PhD.

3. tanári, oktatói, képzői hivatásba való belenövekedés. Ez vízválasztó lehetne sokak számára. Itt kiderülne kinek melyik életpálya vonzóbb: a kutatói, vagy az oktatói. Ettől kezdve választani lehetne a felsőoktatásban: inkább a kutatói, vagy inkább az oktatói létet, mint további elfoglaltságot és alaphivatást. Így egy egyetemi közösségben megoszlanának a felelősségvállalások, a szakmai, tudományos felkészültségek magasabb fokán állók és a szakmai – oktatói, pedagógiai irányt jobb képességekkel művelők, a jövő nemzedéket nevelők között. Folyamatos megújulást adhatna a két tábor együttműködése és egymástól tanulása. Pl. a szakmából érkezők integrálása, új élettel teli szakmai impulzusok felvétele, a kutatói és oktatói pályára való felkészítésük, hogy későbbiekben választható legyen a számukra legtöbb sikert és fejlődést hozó irány.

Ezek markáns irányok és talán megvalósításuk a gyakorlatban küzdelmes. Mégis azt gondoljuk, jelenkori lehetőségeink tartalmazzák ennek csíráit. Az emberek közötti kommunikáció során egyszerre két folyamat zajlik, az egyik az emberek között, a másik az emberen belül, a megfelelő, helyes kommunikáció során pedig egyszerre vagyunk összhangban önmagunkkal és az adott szituáció jellegével (Mészáros, A., 2013). Ez igaz egy pedagógiai folyamatra is (Thun, 2018). Így fontos, hogy a tanuló személyiségéhez legmegfelelőbb módszert kell választani. A modell egységbe foglalja a személyiségre épülő több irányú lehetőségek pedagógiai rendszerét. Érezhetjük mindegyik fontosságát, szükségességét. Egy egyensúlyra törekvést javasol a pedagógus munkájában. Az a fontos, hogy mindegyik típus érezzen támogatást és fejlesztő követelményt ugyanazon tanulási folyamat során. Ez nagymértékben segíti a bevonódást és aktív részvételt. Ezt tudatosan előkészített tantárgyi követelményrendszerrel és egy személyes részvétellel érhető el (Mészáros, 2013). Egyszerre van szükség a helyes korlátok felállítására és a szabadság megadására. Egyszerre kell távolságot teremteni a kihívást jelentő fejlesztő követelmények állítása során és közelséget adni a bátorítás, bizalom és kísérés folytán, hogy a tanulók sikeresen tudják megélni a folyamatot. Fontos az előre megtervezett strukturált felépítettség és fontos a rugalmasság, hogy impulzusaikat, kéréseiket fogadva, újra gondolva, együtt is alakíthassák tanítványainkkal. Ennek egyik módszere a tükrözött osztályterem (Sass & Bodnár, 2016).

Bármilyen életkorú és élethelyzetű fiatal tanításakor -minden tanulási vagy fegyelmezési problémánál nem csak a pedagógusoknak, hanem a szülőknek is segítséget nyújt a rendszerbe való gondolkodás (Rogers, 2014).

Az ellentétes kívánalmak feszültségében hihetetlen alkotói impulzivitásra tehet szert a pedagógus, amely valóban motiváló képzőnek és résztvevőnek egyaránt. Ez a rendelkezésre állás viszont komoly személyes jelenlét és igénybevétel. Az erre való felkészülés szintén. Az első lépés e felé felismerni saját irányultságát a pedagógusnak. Majd elismerni a többi irányultság létjogosultságát és értékeit. Ez fontos lépés saját személyiségének nyitottságának megőrzéséhez, további integrációra és fejlődésre ad lehetőséget. Majd a tanulási és tanári hozott mintáinkon való gondolkodás szükséges (Gordon, 2016). Ez a modell, amely a tanulót és az ő személyiségtípusának megismerését helyezi a fókuszpontba, fontos súlypontja lesz képzői, oktatói munkának. Ezért nagyon fontos, hogy teljes személyiséggel vegyen részt az oktató a tanítási és tanulási folyamatban és erre készítse fel tanítványait is.

Hivatkozások

Csepeli, G. (2001). *Szociálpszichológia.* Budapest: Osiris Kiadó. Forrás: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szocialpszichologia/ch07s04.html

Gordon, T. (2016). *P.E.T. A szülői eredményesség tanulása.* Balatonendréd: Gordon Kiadó.

Kurp, H. (2005). *Interne Supervision und Beratung*. Forrás: supervision-lueneburg: https://www.supervision-lueneburg.de/fileadmin/Artikel/Kurp-Interne_Supervision_und_Beratung.pdf.

Lindemann, H. (2018). *Systemisch-lösungsorientierte Gesprächsführung in Beratung, Coaching, Supervision und Therapie.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.

Mészáros, A. (2013). *Duális mérnökképzéshez szükséges strukturált oktatói továbbképzések a Széchenyi István Egyetemen.* Széchenyi István Egyetem, Győr pp. 65-74,

Mészáros, A. (2017). Labour market expectations towards higher education. *10th Research/Expert Conference with International Participation* (old.: 249-254). Zenica B&H: University of Zenica.

Mészáros, A.; Baróti, E. (2015). *(Szak)ember képzés rendszerszemléletű megközelítése a felnőttképzésben és a felsőoktatásban.* Győr: Széchenyi István Egyetem.

Mészáros, A.; Baróti, E. (2017). Designing an FR-Soft-Skill Measurement System to Be Used in Adult- or Higher Education. *University of Zenica* (old.: 406-417). Neum, Bosznia-Hercegovina: University of Zenica Faculty of Mechanical Engineering.

Rogers, C. R. (2014). *Valakivé válni - A személyiség születése.* Budapest: Edge 2000 Kft.

Sass, J.; Bodnár, É. (2016). A tükrözött osztályterem motivációs potenciálja. In M. F. Tóth P., *I. Empirikus kutatások az oktatásban és a pedagógusképzésben* (old.: Óbudai Egyetem Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ). Budapest: Óbudai Egyetem Trefort Ágoston Mérnökpedagógiai Központ. Forrás: https://www.researchgate.net/profile/Peter-Toth-12/publication/338149087_Empirikus_kutatasok_az_oktatasban_es_a_pedagoguskepzesben/links/5e02515592851c83649914e7/Empirikus-kutatasok-az-oktatasban-es-a-pedagoguskepzesben.pdf#page=126

Sass, J.; Bodnár, É. (2014). Kihívások: Változó tanulók - változó módszerek – változó tanárszerepek. In P. Tóth, R. Ősz, & Á. Várszegi, *Pedagógusképzés - személyiségformálás, értékközvetítés, értékteremtés : IV. Trefort Ágoston Szakmai Tanárképzési Konferencia* (old.: 183-196). Budapest: Óbudai Egyetem.

Thun, S. v. (2018). *Hiteles és helyzethez illő kommunikáció - Személy, szituáció és belső csapat.* Budapest: Háttér Kiadó.

A munkahelyi pszichoterror megjelenése és hatása

Szűcs-Kanda Emőke

Okleveles Emberi erőforrás tanácsadó, Győr

Abstract

Napjainkban – amikor talán túl vagyunk a Covid-19 járványon, és háborús konfliktus zajlik körülöttünk – kevesebb figyelmet fordítunk a munkahelyi légkörre, hiszen a fókusz most más területekre helyeződik. Tanulmányomban a munkahelyi pszichoterror jelenségét szeretném bemutatni esettanulmány és kutatás segítségével, mert a témában gazdag hazai és nemzetközi irodalom érhető el, ennek ellenére csekély számú magyarországi kutatással találkozunk. A dolgozatomban egy jogi esettanulmány, valamint a saját kutatásom eredményeinek a segítségével szeretnék rávilágítani a munkahelyi pszichoterror jelenségének összetettségére, és ezzel együtt a megoldási lehetőségekre is.

Kulcsszavak: mérgező, légkör, munkahely, jelenség

In today's world – perhaps beyond the Covid-19 pandemic, amidst ongoing armed conflicts around us – we pay less attention to the workplace atmosphere, as the focus is currently shifting to other areas. In my study, I aim to present the phenomenon of workplace psychological terror through case study and research. Despite the abundance of domestic and international literature on the subject, there is a scarcity of research in Hungary. In my thesis, using a legal case study and the results of my own research, I intend to shed light on the complexity of workplace psychological terror and explore potential solutions.

Keywords: toxic. atmosphere, workplace, phenomenon

Bevezetés

A témát az egyetemi tanulmányaim közben találtam meg, ami annyira érdekes volt számomra, hogy tovább foglalkoztam ezzel a jelenséggel. Az első szakirodalmi tanulmányt Klein Sándor munkájában olvastam, aki Simon Péter és Kaucsek György a témában végzett 1996-ban készült kutatásait is bemutatta. Pár héttel később – szintén a tanulmányaim kapcsán – egy évfolyamtársam panaszkodott arról, hogy mennyire elviselhetetlenné teszi a munkáját és a munkahelyi légkört a vezetőjük mérgező viselkedése. A témából élénk beszélgetés alakult ki, amelyből egyértelműen kiderült számomra, hogy a humán erőforrás szakemberek számára is nagy kihívás a munkahelyi pszichoterror felismerése, kezelése és megoldása is. A párbeszédből az is kiderült, hogy számos munkahelyen alkalmazzák szándékosan a mobbingot a leépítés eszközeként. (Budavári-Takács 2020). Ez a jelenség megfigyelhető az oktatási intézményekben is (Mészáros, 2017). Miért olyan összetett és nehezen felismerhető ez a jelenség? A kérdés megválaszolása ebben a munkában nem célom, de a jelenségre mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet, ez a munkám első célja. A munkahelyi pszichoterror leginkább mentális hadviselésben nyilvánul meg a kutatások alapján, amihez manapság nagyon árnyalt eszközöket alkalmaznak az emberek. A téma tanulmányozása közben sokszor hétköznapi beszélgetések során figyeltem fel arra, hogy nehéz olyan embert találni, akit ne ért volna kisebb-nagyobb támadás a munkahelyén. Érdekes volt számomra az is, hogyan reagáltak az emberek erre a problémára. A kíváncsiság engem is hajtott, hogy miért olyan gyakori a bántalmazás, mi az oka ennek a jelenségnek.

Elena Sychenko Professzor asszony segítségét kértem a témában, aki elküldte azt az orosz nyelvű publikációt, amit a tanítványainak is ajánlani szokott. Ez a tanulmány erősített meg abban, hogy a munkahelyi pszichoterrort mint jelenséget, több tudomány terület segítségével tudom feltérképezni. A dolgozat megírásának másik fontos célja, hogy hangsúlyt kapjon az a tény is, hogy a munkahelyi pszichoterror jelenségére is van megoldás, - ami a tanulmányból is kiderül – amely nagyon árnyalt, így a felismerése sem egyszerű, és komoly kihívást jelenthet a szervezet vezetése és a szakemberek számára is. A munkám betekintést enged abba is, hogy a 2020-as évek elején mik a legelterjedtebb munkahelyi bántalmazási formák. Arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy a pszichoterror jelensége mennyire ismert ma Magyarországon. Létezik-e általánosan elfogadott meghatározása és kifejezése ennek a munkahelyi témának? Felismerik-e a munkavállalók azt, hogy a munkahelyi környezetükben káros jelenség folyik? Be merik-e ismerni ezt saját maguknak és az őket körülvevő közegnek? Ha igen, hogyan reagálnak és milyen megoldási módot választanak?

1. A pszichoterror mint munkahelyi jelenség

A jelenséget többen megfigyelték és tanulmányozták már, a német származású svéd Heinz Leymann pszichológus 1993-ban jelentette meg mobbing témában a munkáját. Hazánkban Simon Péter és Kaucsek György (1996a,b) kutatók kezdték el az elsők között tanulmányozni. Tudományos munkáikban a szerzőpáros használja először a pszichoterror[15] kifejezést, így én is ezt a megnevezést alkalmaztam. A pszichoterror a munkahelyi társas kapcsolatokban számos formában megjelenő agresszív magatartás. A munkahelyi pszichoterror gyakoriságát tekintve egy héten legalább egyszer megjelenik, minimum hat hónapig tart, és a Leymann által megnevezett tipikus jellemzőket is tartalmazza. Szeretném megjegyezni, hogy az egyszeri agresszív magatartás nem nevezhető mobbingnak. (Zapf 1999)

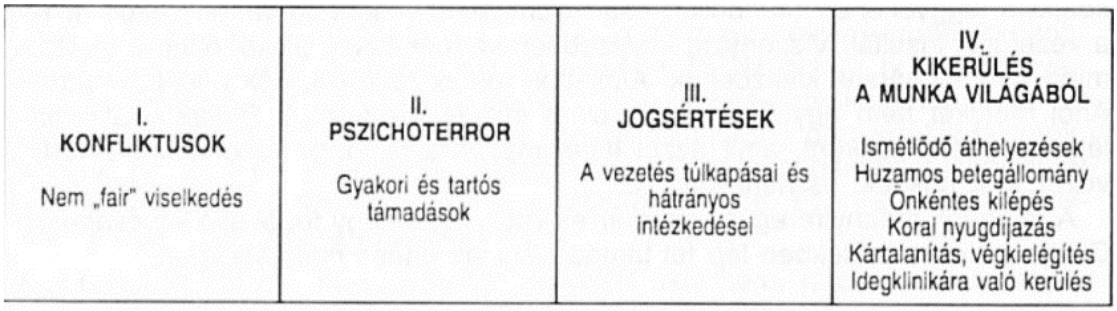
Számos tanulmányt olvashatunk a témában, de kevés átfogó magyarországi kutatást találkozunk. (Soós– Czibor 2022) A szerzőpáros kutatásában - amelyet 1695 fő részvételével LIPT kérdőív segítségével végeztek - arra az eredményre jutottak, hogy **a kereskedelemben 8,078 átlagpontszám, a vendéglátás/turizmusban 9,08 az oktatásban 6,353 az egészségügyben 6,432 volt a LIPT kérdőív átlagpontszáma.** (Soós–Czibor 2022: 27)

A munkahelyen megjelenő interperszonális kapcsolatokat mérni is nehéz (Mészáros & Baróti, 2017). Több kutató is rámutatott a hiányos jogi szabályozásra (Bányai et al. 2016; Sychenko 2014; Budavári-Takács 2020; Kursova–Pluznik, 2015). Véleményem szerint hosszútávon a probléma megelőzése és kezelése szempontjából az egyik legfontosabb lépés az egységes definíció és a megfelelő jogi szabályozottság bevezetése. Ez segítség lehet abban is, hogy megelőzhető legyen, illetve, ha már kialakult a jelenség, akkor megfelelően kezelhető, kiiktatható, helyrehozható legyen az okozott kár, azaz akár jogi következmények legyenek rendelhetőek hozzá (munkajogi, közigazgatási, büntetőjogi) (Bányai et al. 2016). A szerzők 2016-os tanulmányában egy olyan munkajogi esetet mutatnak be, amelyben végül a kúria döntött. Egy munkahelyi csoportban az egyik munkavállaló rendszeresen olykor kellemetlen, negatív hangvételű megjegyzéseket tett a csapat többi tagjára. „Rendszeresen trágár szavakat használt, stílusa bántó, lekezelő volt. Ezek a munkavállaló általános megnyilvánulásai voltak” (Bányai et al. 2016: 2). Idővel a munkatársak jelezték ezt a vezetőség felé, akik úgy döntöttek, hogy megválnak ettől a kollégától. Az elbocsátott munkatárs nem értett egyet ezzel a megoldással, így jogi lépéshez folyamodott. A kúria végül jogosnak ítélte meg a munkahelyi vezetőség döntését. „A következetes bírói gyakorlat szerint a közfelfogás alapján a munkatársakat kölcsönösen megillető kellő tisztelet, és a munkatárs emberi méltóságát figyelembe vevő magatartás a törvényben megjelölt együttműködés fogalmába tartozónak minősül” (Bányai et al. 2016: 2).

[15] A pszichoterror kifejezést teljes egészében megegyező értelemben és tartalomban használom a Leymann által mobbingnak nevezett jelenséggel.

1.1. A pszichoterror jellegzetességei

A munkahelyi pszichoterror lefolyásának modellje

1.ábra: A munkahelyi pszichoterror lefolyásának modellje

forrás: Kaucsek - Simon 1996 Pszichoterror a munkahelyen in: Humánpolitikai szemle, Vol. 9: 42

A pszichoterror típusai

1. A munkatársak közötti konfliktusok
2. A vezető elleni támadások
3. A vezető agresszív magatartása a beosztottja ellen

2. Kutatás

A kutatásban elsősorban arra keresem a választ, hogy mennyire ismert ez a jelenség ma Magyarországon és milyen jelei vannak? Az is érdekes volt számomra, hogy a tanulmányban már bemutatott fázisok közül melyikbe jutottak a kutatási részben bemutatott alanyok. Végül, de nem utolsó sorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a munkahelyi pszichoterror áldozatai milyen megoldást választottak a jelenség megoldására.

2.1. Hipotézisek

Kutatásban az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A munkavállalók általában nem ismerik a munkahelyi pszichoterror/mobbing jelenséget
2. A munkahelyi pszichoterrort/mobbingot átélt munkavállalók az esetek többségében nem, vagy késő ismerték fel a jelenséget
3. A munkahelyi pszichoterrort/mobbingot átélt munkavállalók a jelenség megoldására a munkahely váltást választották megoldásként

A kutatás empirikus adatfelvételét a félig strukturált interjú felméréssel végeztem. Ennek főbb jellemzője, hogy a feltett kérdések előre meghatározott módon, előzetesen meghatározott sorrendben vetődnek fel a beszélgetés során. A teljesen strukturált kérdezési formával ellentétben itt lehetőség van a beszélgetés során további kérdéseket feltenni, a dialógusból adódó témaköröket kifejteni (Molnár 2010).

Az interjú során nyitott kérdéseket fogalmaztam meg azért, hogy a válaszadók a lehető legtöbb információval tudják segíteni a munkát. Minden interjúalany azonos kérdéseket kapott, ennek segítségével könnyebben fel tudtam dolgozni az információkat, és segítségemre volt abban, hogy össze

tudtam mérni az interjúválaszokat. A mintavételnél számomra fontos szempont volt, hogy minél többféle információt tudjak meg a témával kapcsolatban.

A kérdéseket az alábbi területekre osztottam:

1. Az első kérdésblokkban a pszichoterror jelei, jellemzői találhatóak.
2. A második kérdésblokkban a cél a pszichoterror fázisának a meghatározása.
3. A harmadik kérdésblokkban a pszichoterror elleni védekezés a hangsúlyos.

2.2 Célcsoport bemutatása és a felmerülő problémák

Az interjú alanyainak megtalálása és felkérése összetettebb feladatnak bizonyult, mint azt előzetesen terveztem. Hónapokig tartó beszélgetések, egyeztetések után kértem meg több a pszichoterror folyamatában áldozatként szereplő munkavállalót, hogy segítse a munkámat a válaszaival. Nagyon sok megkeresésem volt, az ismerősi körben is történtek ajánlások, végül hosszas szervezés és egyeztetés után sikerült megvalósítani ezeket a beszélgetéseket.

Interjúalanyok	Nem	Életkor	Iskolai végzettség	Munkahelyi terület	Lakóhely
N1	Nő	39	egyetem	versenyszféra	város
N2	Nő	45	egyetem	versenyszféra	megyeszékhely
N3	Nő	27	egyetem	közigazgatás	megyeszékhely
F1	Férfi	49	egyetem	közigazgatás	megyeszékhely
F2	Férfi	62	egyetem	közigazgatás	megyeszékhely
F3	Férfi	54	főiskola	versenyszféra	megyeszékhely

2.ábra: Demográfiai adatok
Forrás: Saját szerkesztés

A célzott interjú anonim módon zajlott, így az interjú alanyok név nélkül, kóddal szerepelnek az elemzésben. A mintába három nőt (N) és három férfit (F) választottam ki, akikről előzetesen tudtam, hogy a munkahelyi pszichoterror áldozatai.
Minden interjúalannyal előkészítettük ezeket a felvételeket, hiszen fontos kívánságuk volt, hogy semmilyen formában ne legyenek felismerhetőek és beazonosíthatóak. A kérdéseket úgy fogalmaztam meg, hogy a válaszok őrizzék meg az anonimitásukat, de minél több információt tartalmazzanak.

A beszélgetőtársaim közül egy alanyt ismertem, a többieket a közös ismerőseink ajánlották. Félig privát beszélgetésekben terelődött a téma a munkahelyi zaklatásra, így jutott a tudomásomra, hogy őket érintette ez a jelenség. A többi alanytól eltérően, ők igent mondtak az interjúra, amely az általuk megjelölt helyen és időpontban történt. Több pszichoterrorral érintett személyt is megkerestem, de ők inkább elzárkóztak a lehetőségtől.

2.3. Közvetlen kutatási eredmények

A kérdésekre adott válaszok
Az interjúk adják a kutatás gerincét, melyeket – bár strukturált formában történtek - több beszélgetés előzött meg és követett is.

Az első kérdésblokkban a pszichoterror jeleiről, jellemzőiről érdeklődtem, az alábbi alanyoknál (N1, N2, N3) munkaviszonyuk kezdetétől számított három hónapon belül észlelték az első jeleket. Ők mindannyian nők, de a kutatás szempontjából ez nem releváns.
„…a belépésemet követő harmadik hónapban volt egy kirohanása, üvöltözéssel, káromkodással és a munkatársaim szidalmazásával." N1
„Kelletlenül tapsoltak, amit nehéz volt nem észrevenni. … a leendő csapatom vezetői jelezték, hogy nincs több szék az asztalnál, így nincs lehetőségem közéjük leülni." N2
„…már az első napokban panaszkodott a fiatal generációra, hogy senki nem akar dolgozni…, egyik cégből megyünk a másikba…egy hónapja dolgoztam itt." N3
Ezen alanyoknál nem volt semmi előjele a munkahelyi pszichoterror jelenségének, N1 és N3 esetében a közvetlen vezető volt az, aki előidézte a stresszt.

A jelek a következők voltak: túlóra, üvöltözés, káromkodás, kelletlen fogadtatás.
Ebben a kérdéscsoportban azt is szerettem volna megtudni, hogy felismerték-e azt, hogy ez az elfogadható munkahelyi légkörtől eltér, és ez hogyan hatott rájuk, hogy élték meg a történteket?
Pontosan megfogalmazták azt is, hogy „*akkor szorult össze a gyomrom először"* mondta N1 és ő volt az, aki megbeszélte a munkahelyen történt inzultust. N2 azt gondolta, hogy ez a normális ebben a stresszes helyzetben. N3 elmondta az interjúban, hogy „… *a szüleim figyelmeztettek, hogy nem biztos, hogy nekem való a közigazgatás*…" Szerette volna bebizonyítani, hogy el tudja látni ezt a feladatot, így igyekezett alkalmazkodni a munkahelyen.
Az N1, N3 alanyoknál a munkahelyi pszichoterror a közvetlen vezető irányából érkezett, Schwickerath–Holz (2014) **tanulmánya alapján esetükben „bossing", vagyis a vezető támadása a beosztott felé v**olt megfigyelhető.
N2 interjúalany esetében a szakirodalom szerint (Klein 2021) ritka munkahelyi pszichoterror típus figyelhető meg**: a vezető elleni támadás a kollégák irányából**.
Az F1, F2, F3(férfi) interjúalanyok esetében **egy konkrét esemény, történés váltotta** ki a megváltozott munkahelyi hangulatot, amely idővel egyre stresszesebbé vált.
„… a magánéletemben változás történt, … így ezt bejelentettem… Az említett bejelentés után kezdődött a megváltozott munkahelyi hangulat." F1
„Én úgy éreztem, hogy akkor kezdett el megváltozni a „szívesen járok ide dolgozni" érzésem, amikor új vezetése lett az intézménynek." F2

„A munkahelyi konfliktus azzal kezdődött, amikor úgy döntöttem, hogy kevesebb időt töltök a közvetlen főnököm és a kollégáim társaságában munkaidő után."F3
Az említett esemény, változás után az alanyok *a következő jeleket tapasztalták: elszigetelődés, kirekesztés, információk visszatartása, fokozott ellenőrzés a vezető részéről.*
Az F1, F2, F3 alanyoknál az is közösen jellemző volt, hogy ők már több ideje, jellemzően évek óta dolgoztak a munkahelyükön, ahol az adott eseményig jól érezték magukat, a vezetőjükkel és a kollégáikkal is kiegyensúlyozott volt a kapcsolatuk.
F1 interjúalany esetében a munkahelyi pszichoterror jelenségét a kollégáik generálták, itt „staffingról" beszélhetünk, a kollégák közötti viszony elmérgesedése okozta a kialakult helyzetet.
F2 alanynál „bossing", vagyis a vezető támadása a beosztott felé volt a jellemző, F3 esetében szintén a vezető irányából érkezett elsősorban a támadó magatartás.
Korábban egyik interjúalany sem ismerte ezt a munkahelyi jelenséget, hallottak már olyan esetekről, ahol a kollégák között volt hosszabb ideig tartó konfliktus és ahol főnök „szemétkedett" az alkalmazottakkal.

Összefoglalva az első kérdésblokkot, az interjúalanyoknál a pszichoterror jelei az alábbiak voltak: túlóra, üvöltözés, káromkodás, kelletlen fogadtatás, elszigetelődés, kirekesztés, információk visszatartása, fokozott ellenőrzés a vezető részéről.
A pszichoterror iránya is egyértelműen meghatározásra került: 1. vezető támadása a beosztott ellen, 2. kollégák közötti konfliktus, és arra is láthattunk példát, amikor 3. a csapat lázad a vezetője ellen.

A második kérdésblokkban a cél a **pszichoterror fázisának a meghatározása** volt, ami a következőként alakult az interjúalanyoknál.

Az első jelek után a munkahelyi mobbing folytatatásáról érdeklődtem, N1 és N3 is a vezetőik áldozatai lettek, és a megterhelő lelki folyamatnak *„…sosem volt vége." „…egyre gyakrabban voltak hasonló jelenetek." (N1)* A folytatásban a vezető általi állandó ellenőrzések, semmilyen feladat elvégzésével nem volt elégedett, bármilyen apróságon képes volt felbosszantani magát. A túlóráknak soha nem volt vége, munkaidőn túl is dolgozott N1 és N3 is.
„Nemet mondani lehetetlen volt, akkor nyomást gyakorolt az emberre." N1
„Olyan mennyiségű feladatot kaptam, hogy minden este hat óráig dolgoztam." N3
N2 helyzete eltért a többi interjúalanyétól, mert őt vezetőként a saját csapata nem akarta elfogadni, és nemcsak nem működtek vele együtt, hanem hátráltatták is a munkában.
„… 9-10 fős vezetői rész… szinte senki nem akart velem együttműködni." N2
„Egyedül és támogatás nélkül kezdtem el ….az új feladatot olyan emberekkel, akik nem szívesen fogadnak, és még azt sem tudtam kitől megkérdezni, hogy mindez normális-e, vagy velem van-e baj?" N2
Az N2 interjúból idézett mondat felveti a következő kérdést, hogy az interjú alanyai tudták-e, hogy a munkahelyi pszichoterror folyamatának részt vevői és ők az áldozatok?
N2 egyértelműen nem tudta, N1-nek a kollégái segítettek a felismerésben, N3 alany a felmondását kiváltó oknál értette meg, hogy egy mérgező munkahelyen dolgozik.
F1 sem ismerte fel a jelenséget, F2 be is tudta azonosítani, és az F3 interjúalany sem tudta, hogy milyen jelenség folyik körülötte. Az interjú alanyok közül N3 és F2 tudta egyértelműen, hogy milyen munkahelyi jelenséggel kell megküzdenie. N2, F1, F3 nem ismerte fel a mobbingot, N1 alanynak a munkatársai segítettek a helyzet megértésében.

A munkahelyi pszichoterror gyakoriságáról is kérdeztem az interjúalanyokat. N1, N3, F2 úgy válaszoltak erre a kérdésre, hogy kiszámíthatatlan volt a vezetőjük reakciója.

„Hangulat függő volt…bármi kiválthatta. …Mindenkire sírásig gyakorolt nyomást." N1

„Egy alkalommal egy beszámolóban hibát vétettem, és a főnököm odajött az asztalomhoz a beszámoló anyagával és az asztalomra borította." N3

„Nem kaptam lehetőséget szakmai továbbképzésekre, konferenciákra." F2

N2 esetében, ahol a kollégái nem fogadták el őt, mint vezetőt

„…az értekezleten pontosan és időben megjelentek, de nem vagy csak ritkán válaszoltak a kérdéseimre."N2

F1 és F3 alanyoknál, ahol a munkahelyi kollégák irányából érkezett a „támadás"

„Közös színházi programot szerveztek a kollégáim, engem nem hívtak." F1

„ A munkahelyemen egyre több hibát vétettem, nehezebben tudtam figyelni." F3

Minden interjúalany (N1, N2, N3, F1, F2, F3) esetében egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a pszichoterror II. fázisának jelei határozottan megfigyelhetőek.

Történtek-e jogi lépések? Jelezték-e az interjúalanyok a vezetőjüknek a munkahelyen tapasztaltakat?

N1, N2, N3 nem jelezte a munkahelyi vezetőnek az ellene kialakult folyamatot, bár a miértekre adott válaszok eltérőek.

„ Ő a cég tulajdonosa és vezetője egyben. … Nem tudom, kinek szólhattam volna…" N1

„Őszintén szólva fogalmam sem volt, kinek szóljak erről. A közvetlen vezetőnk vagy nem akarta észrevenni, hogy mi történik, vagy egyszerűen nem foglalkozott ezzel." N2, aki „zaklatott vezetőként" egyedül volt ebben a helyzetben.

„ A közvetlen vezetőmmel volt a konfliktusom,… így nem ültem le beszélgetni vele erről. Az intézmény vezetőjének nem mertem szólni, egyszerűen reménytelennek láttam a helyzetem megoldását." N3

F1, F2, F3 interjúalanyok mindannyian szóltak a kialakult mérgező munkahelyi légkörről és az őket ért támadásokról.

„ A támogatásáról biztosított, … ő nem vette észre a megváltozott magatartásokat" F1

„… beszéltünk is róla többször. Szerinte én nem akarok alkalmazkodni a folyamatosan változó helyzethez." F2

„Megbízták a közvetlen vezetőmet azzal, hogy a következő egy hónapban nagyobb figyelmet fordítson a munkavégzésem hatékonyságára." F3

A szakirodalom alapján, a vezetőség sok esetben úgy igyekszik megoldani a helyzetet, hogy az áldozatot kiveszi a munkahelyi csoportból (Klein 2020), vagy a jövőben már nem is számol az alkalmazottjával. Az általam vizsgált interjúalanyok egyikénél sem történt semmilyen munkahelyi változás, senki nem került áthelyezésre, ajánlatot sem kaptak.

A tanulmányokban a pszichoterror ezen szakaszára az is jellemző vonás, hogy a zaklatott személyeknél megjelenhetnek testi tünetek. Az alanyok a következőkről számoltak be:

„Egy reggel úgy ébredtem fel, hogy annyira erősen fájt a fejem, hogy hánytam is." N3

„Többször volt hasmenésem reggel és fájt a fejem. Pár napra táppénzre kerültem." F3

A többi interjúalany N1, N2, F1, és F2 nem számoltak be fizikai testi tünetről.

Összegezve a második kérdésblokk válaszait, minden alany bekerült a munkahelyi pszichoterror második fázisába, de egy esetben sem történt semmilyen jogi vagy munkahelyi vezető általi döntés. Négy alany úgy került a jelenség utolsó fázisába, hogy nem történt hivatalos lépés a munkahelyi pszichoterror miatt.
Két interjúalany (fejfájás, hányás, hasmenés) kivételével nem számoltak be fizikai tünetről sem.
Személyes véleményem az, hogy az interjúalanyoknál egy határozott vezetői döntéssel megelőzhetőek lettek volna a felmondások, de ezekben az esetekben ilyen próbálkozás nem történt.

A harmadik kérdésblokkban a pszichoterror elleni védekezés a hangsúlyos, és természetesen az, hogyan sikerült megoldani a kialakult munkahelyi támadást.
Ezekkel a kérdésekkel a megoldásra helyeztem a fókuszt.
„Nincs vége és nincs megoldás….ma is ilyen. Úgy lesz vége számomra, hogy nem megyek oda többet dolgozni…" N1
N1 harmincas nő munkahelyet váltott, számára ez volt az egyetlen lehetőség az elmúlt évek stresszel teli munkahelyi légkör után. Az interjút követő beszélgetések alkalmán N1 elmondta, hogy pszichológus segítségét kérte az elszenvedett lelki sebek begyógyítására.
„Az egész történet nagyon tanulságos volt, és érdekesen is alakult…. Idővel elkezdtek nyitni az irányomba, és … azt is elmesélték, hogy miért viselkednek így. …Nagyon sikeres csapat lettünk, minden elérhető díjat megnyertünk." N2
N2 negyvenes nő, úgy döntött, hogy igyekszik megoldani a kialakult munkahelyi problémát, így végül ebben a pozícióban maradt, megtanultak eredményesen és hatékonyan együtt dolgozni.
„Bementem a munkahelyemre, bevittem a felmondásomat…" N3 Huszonéves fiatal nő, aki pár hónap alatt elhagyta a munkahelyét.
A két nő alany közül kettő (N1, N3) húszon-, és harmincévesek, nem látott más lehetőséget, mint munkahelyet változtatni, így a felmondás mellett döntöttek.
A férfi interjúalanyok közül a hatvan éven túli F2 maradt a munkahelyen és a pozíciójában, igyekezett „kívülről" nézni a munkahelyi problémáját annak érdekében, hogy megtalálja azt a megoldást, amiben jól érzi magát.
„A jelenségen csak annyit tudok változtatni, hogy én állok másként a napi feladatokhoz, és … a munkában eltöltött minden napjaimhoz. … nem keresem sem a konfliktusokat, és nem adok támadási felületet sem." F2
F2 ismerte fel a munkahelyi pszichoterror jelenségét az interjúalanyok közül a legrövidebb időn belül, és végiggondolva a helyzetét és a lehetőségeit a hozzáállásán változtatott.
„Olyan megoldás született, amit korábban egyáltalán nem gondoltam. … Nem találtam más megoldást, így új állást kerestem egy másik városban." F1
F1 esetében egy határozott vezetői magatartás megoldhatta volna a kialakult munkahelyi problémát, de ennek hiányában inkább elmenekült a számára nehéz munkahelyi légkörből.
„Úgy gondoltam, hogy ezt a helyzetet már nem tudom, és nem is akarom megoldani, így felmondtam." F3
A negyvenéves és ötvenéves F1 és F3 végül a munkahely váltás mellett döntöttek. Mindketten több éve dolgoztak a munkahelyükön, és korábban nem is gondolkoztak bármilyen változáson.

Az interjú utolsó kérdéseként azt szerettem volna megtudni, hogy mit tanultak ebből a helyzetből, mit tennének másként?

Az interjúalanyok teljes mértékben egyetértettek abban, hogy nem figyeltek eléggé a jelekre, magukban keresték a hibát. Ma már egyikük sem engedné meg ezt a munkahelyi viselkedést senkinek sem.
„Azt javasolnám, hogy senki nem tűrje el az ehhez hasonló helyzetet, méltatlan az emberhez „ F2
Így összegezte gondolatait és a javaslatait F2, N2 felhívja a figyelmet arra, hogy kérjen mindenki bátran segítséget, akár a szervezetnél, akár külsős szakember beavatkozásával:
„Azt javasolnám a hozzám hasonló helyzetben lévőknek, hogy ne egyedül akarják megoldani az ilyen jellegű problémákat." N2
„Nem a csúnya beszéd és a dühkitörések hagyták a legmélyebb nyomokat, hanem a pszichés hatás, az állandó fenyegetettség érzése." N1
Összegezve a harmadik kérdéssor válaszait az alanyok egy része választotta a munkahelyről való kilépést megoldásként. N2 és F2 megoldotta a problémát.

Összegzés

A kutatási kérdés megválaszolása

Kutatásban az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A munkavállalók általában nem ismerik a munkahelyi pszichoterror/mobbing jelenséget
2. A munkahelyi pszichoterrort/mobbingot átélt munkavállalók az esetek többségében nem, vagy késő ismerték fel a jelenséget
3. A munkahelyi pszichoterrort/mobbingot átélt munkavállalók a jelenség megoldására a munkahely váltást választották megoldásként

1. Az első hipotézis megalapozottnak bizonyult, mert a vizsgált alanyok egyike sem ismerte előzetesen a munkahelyi pszichoterror jelenségét. A kutatás nem reprezentatív, a feltételezésem azon alapult, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező, pszichológiát is tanult munkavállalók mennyire ismerik a jelenséget.
A kutatók közül többen (Sychenko 2014; Kursova–Pluznik 2015) is megerősítették, hogy a jelenség felismeréséhez és hatékony megoldásához széles körű társadalmi párbeszédre lenne szükség.

2. A második hipotézis vizsgálata során az alanyok válaszai megerősítették, hogy a munkahelyi támadás első jeleit nem ismerték fel. Az interjúalanyok közül ketten (N3 és F2) a folyamat közben értették meg, hogy mérgező munkahelyi környezetben dolgoznak.
A többi megkérdezett (N1, N2, F1, F3) nem azonosította be a jelenséget. Ez a hipotézis részben megalapozottnak bizonyult.

3. A harmadik hipotézis, amely szerint a munkahelyi pszichoterror áldozatai megoldásként a munkahelyről való felmondást, kilépést választják, részben igazolódott be. Egy interjúalany F2, felismerte a munkahelyi problémát, azt meg is oldotta, és nem tervezi a felmondását.
N2 alany nem azonosította be a munkahelyi problémát, de sikeresen megoldotta úgy, hogy a vállalat egyik leghatékonyabban működő egységévé fejlődött az ő részlege. Az interjúalany évek múlva felmondott a munkahelyén, de a kilépésének semmilyen módon nem volt oka az elszenvedett zaklató folyamat.
A megkérdezett N1, N3, F1, és F3 a jelenség megoldására a felmondást választotta. Az egyének eltérő korúak, más területeken dolgoztak. N1 és N3 esetében egyértelműen a vezető volt a zaklató, akivel nem tudták sem megbeszélni, sem megoldani a konfliktust.

F1 a kollégák zaklatása miatt élte át a munkahelyi pszichoterror jelenséget. A vezető támogatta őt, de a kialakult zaklató folyamatba nem avatkozott be semmilyen módon.

Javaslatok

A javaslataimat két részre osztom a célcsoporttól függően:

1. Társadalmi szintű:
    - széles körű párbeszéd a munkahelyi pszichoterror jelenségéről (Sychenko 2014)
    - jogi meghatározás és szabályozás (Sychenko 2014; Bóruzs et. al 2016)
2. Munkahelyi szintű:
    - tréningek a szervezet minden alkalmazottja számára
    - szakszervezetek felelőssége (Schwickerath–Holz 2014; Michelberger 2022)
    - kiemelt vezetői képzések, konzultációk lehetősége
    - szakemberek képzése a jelenség felismerésére és hatékony kezelésére
    - kockázatmenedzsment (Kaucsek–Simon 1996)
    - a munkahelyi pszichoterror jelzése a munkáltató és a munkavállaló feladata is (Michelberger 2022)

A bevezetésben már jeleztem, hogy két nagy célja volt a tanulmányom megírásának, a munkahelyi bántalmazás felismerésének a fontossága, és a jelenség megoldása. Több kutató (Kaucsek–Simon, Sychenko) is megfogalmazta, hogy nehezen felismerhető és beazonosítható ez a folyamat, a szakemberek számára is nehézséget jelenthet. Ez a folyamat nem csak a munkaerőpiacon működő vállalatoknál jelenhet meg, hanem a non-profit szférában is (Mészáros, 2013)
Tanulmányomban szeretnék rámutatni a kutatásom korlátaira is, mert a szervezetek és a társadalom akkor kaphat hitelesebb képet erről a jelenségről, ha gazdasági szakemberek számításaival kiegészítve a megelőzésre fordított képzések összegét összehasonlíthatjuk a zaklatást elszenvedett emberek jogi és egészségügyi rehabilitációjára fordított költségek értékével. A munkám további alapos és tudományos kutatást igényel a munkahelyi pszichoterror jelenségének egyértelmű és határozott bemutatására. Ebben a dolgozatban igyekeztem felhívni a figyelmet a témára és a megoldási lehetőségekre, de a bizonyításhoz átfogóbb és nagyobb mintával elvégzett kutatómunkára van szükség. A munkahelyi pszichoterror összetett jelenségét szeretném tovább vizsgálni a témában érdeklődő kutatók bevonásával.

Irodalom

Budavári-Takács I. (2020). A mobbing a HR sötét oldala in: Csehné Papp Imola, Kraiciné Szokoly Mária (szerk) Felnőttkori tanulás Akadémiai kiadó (MERSZ)

Bányai G.–Boruzs K.–Bíró K. (2016). A munkahelyi mobbing kezelésének jogi vetületei in: International Journal of Mathematical, Engineering and Management Sciences · August 2016 A_munkahelyi_mobbing_kezelesenek_jogi_vetuletei.pdf letöltve: 2023.04.01.

Kaucsek Gy.–Simon P. Pszichoterror a munkahelyen, In: Klein Sándor (szerk) (2021) Vezetés- és szervezetpszichológia. Budapest: Edge Kiadó, pp. 539–560

Kaucsek Gy.–Simon P. (1996). Pszichoterror a munkahelyen in: Humánpolitikai szemle, Vol. 9. pp. 39-45

Kaucsek Gy.–Simon P. (1996). Pszichoterror a munkahelyen in: Humánpolitikai szemle Vol.10. pp. 41-49

Курсова О.В.–Плужник И.Л. (2015). Правовой идеал и правовой вакуум: к вопросу о защите работника от психологического насилия в России in: Rossijskij zurnal pravovovih isledovanij no.3 pp.187-195. https://www.researchgate.net/publication/337683998_Legal_ideal_and_legal_vacuum_the_question_of_the_legal_protection_of_workers_from_psychological_violence_in_Russia/fulltext/5de5b4bd92851c83645cef50/Legal-ideal-and-legal-vacuum-the-question-of-the-legal-protection-of-workers-from-psychological-violence-in-Russia.pdf?origin=publication_detail letöltve:2022.08.23.

Michelberger B. (2022). Mit tehetünk munkahelyi zaklatás esetén https://ado.hu/munkaugyek/mit-tehetunk-munkahelyi-zaklatas-eseten/ letöltve: 2023. 04.21.

Mészáros, A. (2013). The culture assessment of the Széchenyi István University and the structural training of professors and leaders in 2010-2012 built on the assessment. 8th Research/Expert Conference with International Participation, University of Zenica, Zenica B&H pp. 373-378

Mészáros, A. (2017). Labour market expectations towards higher education. Megjelent: 10th Research/Expert Conference with International Participation University of Zenica, Zenica B&H pp. 249-254,

Mészáros Attila; Baróti E. (2017). Designing an FR-Soft-Skill Measurement System to Be Used in Adult- or Higher Education. Megjelent: Advances in Human Factors, Business Management and Leadership. pp. 406-417

Molnár D. (2010). Empirikus kutatási módszerek a szervezetfejlesztésben. Humán Innovációs Szemle, 1-2. szám, Pécsi Tudomány Egyetem http://humanexchange.hu/site/uploads/file/61-72_md.pdf letöltés dátuma.2023.04.10.

Schwickerath J.–Holz M. (2014). Mobbing, a munkahelyi pszichoterror (Gyakorlati kézikönyv pszichoterapeutáknak, tanácsadóknak) Z-Press Kiadó

Soós A.–Czibor A. (2022). A munkahelyi pszichoterror alakulása az egészségügyben a COVID-19 járvány alatt in: Impulzus : szegedi pszichológiai tanulmányok 9 No. 1 http://www.pszich.u-szeged.hu/impulzus/wp-content/uploads/2022/12/3-soos-czibor.pdf letöltve: 2023.05.01.

Sychenko E. (2014). Creating a Psychologically Healthy Workplace. Legal Protection from Harassment and Mobbing in: Polkowska, D.: The Value of Work in Contemporary Society Inter-Disciplinary United Kingdom: Press Oxford, pp. 155-167

Zapf D. (1999). Mobbing in Organisationen: Stand der Forschung. Zeitschift für Arbeits- und Organisationspsychologie, 1, pp. 1-25 https://www.goethe-university-frankfurt.de/65441522/zapf_zao_1999.pdf letöltve: 2022.10.18.

A KÖTET SZERZŐI

Ivony Éva

Veszprémi Érseki Főiskola, Szociális Tanulmányok Tanszék, főiskolai docens

e-mail: ivony@vhf.hu

Leveleki Magdolna

Veszprémi Érseki Főiskola, Szociális Tanulmányok Tanszék, tanszékvezető főiskolai tanár

e-mail: leveleki.magdolna@gmail.com

Mészáros Attila

Pannon Egyetem, Humántudományi Kar, egyetemi docens

e-mail: meszaros.attila@htk.uni-pannon.hu

Nagy Tamás

dr. univ. ny. főiskolai docens, Győr

e-mail: nagytomi@sze.hu; nagytamas0327@gmail.com

Soós Zsolt

Gál Ferenc Egyetem Egészség- és Szociális Tudományi Kar, egyetemi docens

e-mail: sooszs@citromail.hu

Szűcs Kanda Emőke

okleveles emberi erőforrás tanácsadó

e-mail: emoke.kanda@gmail.com

VEAB
Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága
8200 Veszprém, Vár u. 37. Tel.: (88) 426-100 e-mail: veab@veab.mta.hu